

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı
Uygulamalı Sosyoloji Bilim Dalı**

**FRANZ KAFKA ROMANLARINDA İNSAN DOĞASI ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Duygu ALTINOLUK DÜZTAŞ
(Tezi Hazırlayan)**

DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇETİN

İZMİR-2013

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Franz Kafka Romanlarında İnsan Doğası Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Araş. Gör. Duygu ALTINOLUK DÜZTAŞ

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : DUYGU ALTINOLUK DÜZTAŞ

Numarası : 92090004710

Anabilim Dalı : SOSYOLOJİ

Tez Başlığı (Türkçe) : Franz Kafka Romanlarında İnsan Doğası Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme

Tez Başlığı (İngilizce) : A Sociological Study on Human Nature on Franz Kafka's Novels

Tez Savunma Tarihi : 23.01.2013

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇETİN

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Göknur EGE

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd. Doç. Dr. Bahar DERVİŞCEMALOĞLU

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
1.2. Yöntem ve Yaklaşım	4
1.2.1. Marx ve Yabancılaşma	7
1.2.2. Weber ve Bürokrasi	12
1.2.3. Durkheim ve Anomi	17
1.2.4. Adorno ve Eleştirel Kuram	20
2.BÖLÜM: TOPLUM VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KAFKA	24
2.1. Franz Kafka Yaşam öyküsü	24
2.1.1. Kafka'nın Baba Evi ve Çocukluğu	25
2.1.2. Kafka'nın Üniversite Yılları ve Prag Çevresi	28
2.1.3. Yazarın Olgunluk Dönemi ve Kadınları.....	33
2.2. Franz Kafka Romanlarında Yabancılaşma ve İnsan	38
2.2.1. Kapitalizm Sürecinde İnsanın Kendine Yabancılaşması	43
2.2.2. Dava'daki Joseph K. Ve Topluma Yabancılaşma Modeli.....	48
2.2.3. 'Dönüşüm' Eserinde Gregor'un Yabancılaşması	53
2.3. Kafka Romanlarında Bürokrasi	59
2.4. Kafka Romanlarında Anomi	64
3.BÖLÜM: MODERNİTENİN SORUNLARI ve KAFKA	67
3.1. Franz Kafka Romanlarındaki Zaman- Mekân İkiliği	71
3.2. Kafka'nın 'Şato' Eserinde Zaman-Mekân İlişkisi	74
SONUÇ	82

KAYNAKÇA.....	87
ÖZGEÇMİŞ	97
ÖZET	98
ABSTRACT	99

ÖNSÖZ

“Franz Kafka Romanlarında İnsan Doğası Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” başlıklı çalışma üniversiteye girdiğim yıllarda okuduğum ‘Dönüşüm’ romanıyla bir insanın nasıl ve neden böcekleştiğinin merakının bir ürünüdür. Kafka, 20. yüzyılın önde gelen edebiyat yazarlarından. Hayattayken eserleri yayımlanmayan yazarın, arkadaşı Max Brod, onun ölümünden sonra vasiyetine aykırı davranıp eserleri yakmak yerine onları yayımlayarak okumamızı sağlamıştır. Kafka’nın kişiliği, üslubu ve yazarlığı edebiyatçılar tarafından birçok kez tartışılmış ve mercek altına alınmıştır. Önemli olan nokta eserlerine yansıyan karamsarlığın yazarın kendi hayatında da söz konusu olmasıdır. Eserlerini birinci tekil şahısla yazmayan Kafka, eserlerinde çoğu kez kendini anlatmaktadır. Bu çalışmanın önemli dayanak noktası yazarın kendisi olmuştur. Çalışmanın diğer önemli vurgusu ise yazar üzerine yapılan çalışmaların Türkiye sınırları içerisinde sosyolojide nadir olarak görünmesine yöneliktir. Sosyolojik açıdan yapılan bu inceleme yazarın eserlerinden yola çıkılarak toplumsal çözümlerinin ele alınmasını içermektedir. Bu incelemeler yapılırken, tartışmalar yazarın önemli üç eseri ‘Şato, Dava, Dönüşüm’ üzerinden yürümüştür. Bu inceleme Franz Kafka’nın sosyolojik okunmasına katkı sağlamak amacıyla çalışılmıştır. Onun düşüncelerini anlamak ve sosyolojik bağlantısını kavrayabilmek inceleme açısından değerlidir.

Bu çalışmada bana rehberlik eden ve destekleyen tez danışmanım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇETİN’e, eleştirileri ile bu çalışmanın daha iyi olmasına yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Göknur BOSTANCI EGE’ye ve Yrd. Doç. Dr. Bahar DERVİŞCEMALOĞLU’na, tezimi bitirmemde büyük katkısı olan, karın ağrılarımı çeken, maddi ve manevi destekçim, eşim Sercan’a, devamlı olarak beni motive eden annem Nuray’a ve kendisinden cesaret aldığım, içimde 9 ay büyüttüğüm canım bebeğim, isimsiz kahramanıma sonsuz ve en içten teşekkürlerimi sunarım.

Duygu ALTINOLUK DÜZTAŞ

OCAK–2013

GİRİŞ

Yabancılaşma kavramı yalnızca sosyolojinin konusu değil, aynı zamanda edebiyatın da konusu olmuştur. İnsan yalnızlığının, onun kendisine ve çevresine yabancılaşmasının 20. yy'ın ana gerçeklerinden ve çağ edebiyatının başat motiflerinden olduğunu söylemektedir (Ecevit, 1998). Bu yüzyılın edebiyatı gerçeği yansıtmaktan ziyade gerçekleri hissettirme yoluna gitmektedir. Yabancılaşma sosyal teori dışında edebiyata da konu olmuştur. Bu açıdan baktığımızda yabancılaşmayı romanlarında işleyen en önemli temsilcilerden olan Kafka'nın, Şato'da sonu gelmeyen imgesel yol ya da Dava'da labirente benzeyen metaforik koridorlar, gerçeği doğrudan değil, dolaylı olarak anlattığının bir göstergesidir.

Sanat, eserlerinde görülen doğadır, insandır, hayattır ve sanatçı eserinde bize bunları yansıtır; bir ayna tutar dünyaya sanki (Moran, 2010: 17). 20. yy'ın büyük yazarları arasında yer alan Kafka'nın ruhsal durumu ve toplumsal hayata olan öfkesi, yazdığı romanlara yansıyan bir olgu olmuştur. Hissettiği öfke, onda yaratıcı bir ruhun oluşmasına sebep olmuştur. Yaşamında duygusal açıdan sancılı dönemler geçiren Kafka, romanlarındaki karakterleri, kendi öz yaşamından yola çıkarak ele aldığı kabul gören bir gerçektir. Ancak çalışmanın özü itibarıyla yabancılaşma, hem Kafka'nın öz yaşamının hem de çağın önemli meselelerindedir.

Kafka'nın Değişim'inde Gregor Samsa'nın beden/cisim değişimi aracılığıyla uğradığı, Ecevit'in deyimiyle "tinsel mutasyon" sadece alegorik ve/ya da sembolik bir biçimlendirme değildir, aynı zamanda ve aynı ölçüde toplumsal, nesnel ve ekonomik temsil ve simgeleştirme dizgelerinde somutlanabilir bir biçimlendirmedir (Oktay, 2009).

İlk olarak çalışmanın kavramsal boyutu belirlenecek ve yabancılaşmanın var olduğu modern toplumda bu kavramı açıklayan Marx, Weber, Durkheim ve Adorno gibi teorisyenlerden yararlanılacaktır. Bu bağlamda Marx'ın yabancılaşma, Weber'in bürokrasi, Durkheim'in anomi ve Adorno'nun kültür endüstrisi kavramı bize yol

gösterici olacaktır. İlk bölümde yazarın eserlerinin incelenmesinde önemli öğelerden biri olan yabancılaşma kavramı ele alınacaktır. Kafka'nın eserlerinde yer alan yabancılaşma, baba ilişkisiyle başlayıp iktidara doğru devam ettiğinden yabancılaşmanın hem sosyolojik hem de psikolojik boyutu vardır. Marx'ın yabancılaşma kavramını anlamamız açısından önemli olan tarihsel süreç bağlamında öncelikle Hegel'in yabancılaşma hakkındaki görüşlerine geniş yer verilecektir.

Kafka'nın yaşamına ait en önemli özellik babasıyla olan ilişkisidir. Franz Kafka, evde herkesi korkutan otoritesiyle yer alan babadan her zaman için çekinmiş ve karşısında dili tutulmuştur. Babasıyla beraberken kendini güçsüz, çelimsiz ve zayıf hissetmesinin yanı sıra babasının deyişleriyle Kafka, 'soğuk, yabancı ve nankördür'¹. Bu durum yazarın eserlerini de etkilemiş, bugün onu anlamamızı sağlayan 'Babaya Mektup' adlı eserin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Eserlerindeki etkisi göz önünde bulundurularak 'Franz Kafka Romanlarında İnsan Doğası Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme' isimli çalışmada kavramsal çerçeve çizildikten sonra edebiyat ve toplum ilişkisi ışığında yazarın yaşamına değinilecektir. Yazarın özgeçmişi, edebiyatın toplumdan kopuk olmaması ve bunun sosyolojik bir bağlamı olması açısından önemlidir; bu nedenle de tezin kurgusu yapılırken Kafka'nın yaşamında, baba-oğul ilişkisinden doğan iktidar sorunu, Oedipus kompleksi ve çalışma hayatındaki bürokrasi sorunu gibi birtakım problemler ele alınarak, sosyolojik kavramlarla olan paralelliği incelenmiştir. İkinci bölüm içerisinde yazarın babasıyla olan ilişkisi, üniversite hayatı, yaşadığı çevre olan Prag ve yine eserlerinde önemli yer teşkil eden ilişkisi olduğu kadınlara değinilecektir. Sonrasında, kapitalizm sürecinde insanın kendine yabancılaşmasıyla ilişkili olduğundan sanayileşmeyle beraber belirmeye başlayan bireyin yabancılaşması doğrultusunda Melvin Seeman'ın sosyal psikolojik bir açıdan baktığı yabancılaşma hakkındaki görüşlerine ve Kafka'nın romanlarındaki insan doğasında görülen yabancılaşmanın psikolojik boyutuna atıfta bulunularak Erich Fromm'un düşüncelerine kısaca değinilecektir.

¹ Franz Kafka, Babama Mektup, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s:11

Bölümün diğer önemli alt başlıklarında ise edebiyat-toplum arasındaki ilişki ağı örülerek Kafka'nın Dava ve Dönüşüm romanlarındaki yabancılaşma ve insan olgusu analiz edilecektir. Kavramsal çerçeveye uygun olarak da Kafka romanlarının bürokrasi ve anomiyile olan bağına odaklanılacaktır. Kafka'nın modern hayatı reddedişi ve bürokratik baskıya karşı çıkışı bu eserlerinde rahat bir biçimde görülebilmektedir. Bu nedenle de bölüm içerisinde anlatılar içerisinde örnekler verilerek yazarın, modernite eleştirisine değinilecektir. Aynı zamanda da toplumsal otoriteyle baba otoritesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından da Dönüşüm anlatısı önemli sayılmaktadır. Dava romanında ise yabancılaşmanın tutukluk haline yer verilmektedir ve bu çalışmada tutukluluk halinin roman içerisinde nasıl işlendiğine değinilecektir. Kafka'da adalet arayışı romana yansımış olmakla beraber tutukluluk halinin gündelik hayatı aksatmaması aslında modern hayatın kendi içerisinde bir tutukluluk halini getirdiğini anımsattığından bu önemli noktaya değinilecektir.

Üçüncü ve son bölümde ise, yabancılaşmanın belirlediği modern toplumların zaman ve mekân yapısı irdelenecektir. Zaman ve mekânın moderniteyle beraber kavramsallaştırılmaya başlandığı ve dünya çapında zamanın standartlaştırıldığı konusu ele alınacaktır. 20. yy'ın önemli kavramları olan zaman ve mekânın çalışma içerisinde yer almasının amaçlarından biri de iki kavramın Kafka romanlarındaki yerini göstermektir. Böylece, öncelikle Kafka anlatılarının zaman ve mekâna nasıl yansıtıldığı gösterilecektir ve bu şekilde de çağının mekânsal yansımalarını aynı zamanda zamansal sıkıntılarını yazarın nasıl anlattığı hakkında yorumlamalar yapılacaktır. Kafka içinde bulunduğu sisteme herhangi bir tarihsel takvim kullanmayarak eleştiri getirmenin yanı sıra mekânların ulaşılmazlığını ele alarak da iktidarın ve bürokrasinin eleştirisini yapmaktadır. Bu bölümde özellikle yazarın Şato eseri ele alınarak bu eleştiriler roman bağlamında incelenecektir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

'Franz Kafka Romanlarında İnsan Doğası Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme' adlı çalışmanın amacı, yazarın Dönüşüm ve Dava romanlarındaki karakterlerin doğasını, yabancılaşma bağlamında; Şato adlı romanı ise zaman ve mekân kavramları doğrultusunda ele alarak incelemektir. Bu konu seçilirken göz önünde bulundurulmuş nokta sosyolojik açıdan Türkiye'deki literatüre yapabileceği katkıdır; Kafka'nın romanları, önemli birer edebi eser olmalarının yanı sıra yabancılaşma, iktidar, bürokrasi, moderniteyle beraber değişen zaman ve mekân kavramlarını da içinde barındırmasıyla sosyolojik incelemeye değer görülmektedir.

Yazarın eserlerinin temasını oluşturan ve 20. yy'ın büyük problemlerinden biri olan yabancılaşmanın Dönüşüm ve Dava romanlarında nasıl işlendiği, nasıl biçimlendirildiği ve ne şekilde kurgulandığı incelemenin asıl amaçlarından biridir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, Şato romanında zaman ve mekân kavramlarının iktidar ve bürokrasi kavramlarına nasıl yansıtıldığını incelemektir. Bu çalışmada yabancılaşma ve zaman-mekân kavramları çerçevesinde bunların Kafka'nın romanlarına nasıl yansıdığı değerlendirilecektir.

1.2. Yöntem ve Yaklaşım

Temel amaçlarından biri, yaşadığı dönemin toplumsal koşullarının Kafka'nın eserlerine nasıl yansıdığını toplum sanat ilişkisi bağlamında ve edebiyat ve toplum ilişkisi özelinde ortaya koymak olan bu çalışmanın kavramsal çerçevesi, klasik dönem sosyolojisinin üç büyük temsilcisinin yaklaşımlarından yola çıkarak oluşturulmuştur: bu tezde Marx'ın yabancılaşma Weber'in bürokrasi ve Durkheim'in anomi kavramları Kafka'nın romanlarının sosyolojik bir perspektiften incelenmesinde temel sosyolojik kavramlar olarak ele alınmıştır. Kafka romanlarını sosyolojik olarak ele alacak bir çalışmada taşıdıkları değer itibarıyla, farklı epistemolojik duruşları olmasına rağmen bu

üç sosyoloğunun kavramlarına kuramsal çerçevede yer verilmesi kaçınılmazdı. Öte yandan tezin inceleme konusu ile bağlantılı olarak yöntemsel açıdan yol gösterici bir başka ve asıl kuramsal yaklaşımı ise eleştirel kuram ve özelde Adorno'nun sanat sosyolojisi oluşturmaktadır.

Kafka'nın Dönüşüm, Dava ve Şato adlı eserleri okunduktan sonra bu üç eserin ortak noktası olarak yabancılaşma kavramında yoğunlaştığı ve modern toplumdaki yabancılaşmanın ne boyutta olduğunun anlatıldığı görülmüştür. Özellikle Dönüşüm ve Dava adlı romanlarında yabancılaşmayla ilgili temalara geniş yer verilmiş ve okuyucuya yoğun bir biçimde de aksettirilmiştir. Şato romanındaki yabancılaşma ise zaman ve mekânların boyut değiştirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de iki ayrı kategoride eserlerin incelemesi yapılmıştır; Dönüşüm ve Dava romanları yabancılaşma kavramının kuramsal boyutuyla açıklanırken, Şato zaman ve mekânın yabancılaşması kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar yapılırken de çeşitli kuramcılardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın amacına yönelik olarak literatür taraması esas alınmış, kaynaklardan elde edilen notlar metne dönüştürülerek, metin süreci sürekli gözden geçirilip, veriler bütün halinde ortaya konmuştur. Bu çalışmada Kafka'nın adı geçen üç romanı, ortaya çıkan modern toplumdaki yabancılaşmaya dair bazı yaklaşımlarla ilişkilendirilerek analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Çalışmada yabancılaşma kavramının tez içerisindeki yer almasının nedeni, Kafka'nın Dönüşüm ve Dava adlı romanlarında bu kavramın ortaya çıkmasını sağlayan olayların işlenmesindedir. Yabancılaşma kavramının tanımlaması ve tarihsel gelişimi yapılırken, kavramın tarihsel gelişimi açısından önemli olduğu görülen ve Marx'ın yabancılaşma kavramını geliştirmesine katkısı olan Hegel'in diyalektiğinden, Marx'ın Hegel'in diyalektiğini tersine çeviren yabancılaşma kavramından Durkheim'ın anomisinden, Erich Fromm ve Melvin Seeman'ın da sosyal psikolojik olarak tanımladıkları yabancılaşma kavramlarından yararlanılmıştır.

Hegel, yabancılaşma kavramını ilk kullanan düşünür olması açısından önemlidir; ancak Hegel'in yabancılaşma anlayışı tinsel tözden öteye gitmemektedir. Sosyolojik açıdan yabancılaşmanın açıklanmasını sağlayan düşünür ise Karl Marx olmuştur. Marx, Hegel'in tinsel nedenlerle açıkladığı yabancılaşmayı, toplumsal nedenlerle açıklayarak sosyoloji literatürüne katkı sağlamıştır. Marx, sanayileşmeyi esas alarak yabancılaşmayı açıklamıştır, işçi sınıfının ürettiği nesneye metalaşmasını anlatmıştır; bu nedenle de Kafka'nın Dönüşüm adlı eseri düşünürün açıkladığı yabancılaşmaya denk düşmektedir. İşçi sınıfı, ürettiği nesneye kendi hapsedmektedir, kendisi bir nesne haline gelmektedir ve bu nesneleşme Dönüşüm'deki Gregor'un böcekleşmesini bize hatırlatmaktadır. Kafka, Dönüşüm'de Marx'ın bahsini ettiği işçi sınıfına tabi bireydir ve bir sabah kendini böcek olarak bulmuştur. Kendini, böcek olarak gören Gregor her gün belirli işleri yaptığı için ve giderek de nesneleştiği için böcekleşmiştir.

Yaşadığı dönem itibarıyla Kafka'nın hayatında Durkheim'in anomi kavramını bulmak mümkündür. Durkheim hem toplumsal işbölümünde hem de toplumsal fonksiyonlarda anomiden bahseder. Bu kavram belirli bir kuralın yoksunluğundan doğmaktadır. Ancak konumuz itibarıyla Durkheim'da yabancılaşma kavramına doğrudan bir gönderme olmasa da 'normsuzluk'tan bahsederek bizi bu kavrama yöneltmektedir. Yabancılaşmanın temel unsuru olan anomide, düzeni bozulan ve normları yok olan birey hiçbir şeye güvenemez hale gelir. Bu noktada da toplumsal öğelerin oluşturduğu bireysel bir yalnızlık söz konusudur. Bu nedenle de çalışmanın içerisinde Durkheim'in anomi kavramının da tanımlaması yapılmıştır.

Erich Fromm, sanayileşmenin insana yeni özgürlükler getirerek onu daha yalnız bir hale ittiğinden bahseder, bu durum Kafka'nın yaşadığı dönemle oldukça ilintilidir. Kafka, dönemin koşullarını romanlarına yansıtırken diğer yandan günümüze de ışık tutar, bugün birey giderek daha da yalnız bir hale gelmektedir. Fromm, sanayileşmenin bireyin karşısına bürokratik devleri çıkardığından bahseder; tıpkı Şato'daki Kadastrocu K'nın ya da Dava'daki Joseph K'nın mahkeme koridorlarında karşılaştığı bürokrasi gibi.

1.2.1. Marx ve Yabancılaşma

“Her bir nesne
onu nesne yapan edim yoluyla
nesne olmaktadır”
Aruoba

Sanayi devrimi ile başlayan ve günümüzde de devam eden hızlı değişim ve teknolojik ilerleme ile toplumsal ve kültürel yapıda, örgütlenme biçimlerinde ve buna bağlı olarak da değer sistemlerinde temel dönüşümler meydana gelmektedir. Dolayısıyla insan ekonomik, toplumsal, siyasal alanlarda hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dünyada yaşamaktadır. İnsanın doğası, çevresi ya da içinde bulunduğu toplum ile olan ilişkilerinde bozulmalar meydana gelmekte ve mutsuzluk hali giderek ön plana çıkmaktadır. Ekonomik tatmin artık insan için tek başına yeterli olamamakta, manevi anlamda da tatmin sağlayamayan insan giderek yalnızlaşmakta ve yabancılaşmaktadır (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008: 114).

Yabancılaşma genel olarak “bireyin toplumsal, kültürel ve doğal çevresine uyumunun azalması, çevresi üzerinde denetimini kaybetmesi ve giderek çaresiz kalarak yalnızlaşması” şeklinde veya “kişinin kendini bir topluma veya bir gruba ait hissedememesi” olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca Marshall, yabancılaşmanın sosyolojik, felsefi ve psikolojik boyutlarının olduğunu da vurgulamaktadır (Marshall, 1999: 798). Bu çalışmada yabancılaşmanın sosyolojik boyutunun yanı sıra, psikolojik boyutunun da incelenmesi gerekmektedir. Kafka romanlarındaki yabancılaşma ilişkisini ortaya çıkarmak amacıyla bu bölümde yabancılaşma kavramına farklı düşünürler açısından yer verilecektir.

Yabancılaşma sosyoloji literatüründe toplumsal yapı, bürokrasi, üretim ve tüketim ilişkileri, etnik çatışma, popüler kültür ve kitle kültürü, medya ve iletişim teknolojisi, eğitim, din, siyaset, spor gibi birçok alanda yer almaktadır (Kılıç, 2009: 10).

Yabancılaşma terimini ilk kullanan Hegel olmuştur. Hegel’e göre yabancılaşma, insanın fiziki ve ruhi varlığı arasındaki ayırım sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsan kendisine

ve çevresine yabancılaşmakta, kendisini düşünen ve hisseden bir varlık olarak görmemektedir (Salerno'dan aktaran Ofluoğlu ve Büyükyılmaz, 2008: 115). Hegel'e göre bu ruhun yabancılaşması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yabancılaşma, ruhun kendi yarattığı maddi dünyadan duygusal anlamda uzaklaşması ya da farklılaşması sonucu ortaya çıkmaktadır (Fischer'dan aktaran Ofluoğlu ve Büyükyılmaz, 2008: 115). Yabancılaşmanın tinsel noktadan, dinden arınmış noktaya ulaşmasında Hegel'in katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Hegel'e göre yabancılaşma, doğadaki var oluş sürecinin bir devamıdır. Araştırmacılar, Hegel'de yabancılaşma terimi toplumsal, siyasal ve kültürel kurumlar dünyasının, 'toplumsal tözün' insan faaliyeti tarafından yaratıldığını ve sürdürüldüğünü belirtir ve bu süreçte birey kendi farkındalığı içinde yeniden bütünleşmek üzere 'toplumsal töz'den ayrıldığını söylemektedirler (Özbudun, Markus ve Demirer, 2008: 18–20).

Cangüleç, Hegel'de yabancılaşmanın bir kavrayış eksikliği olduğunu söylemektedir, yani insanın gelişim sürecinin merkezi olan ve kendi dışında bir dünya yaratan, sonra da bu dünyanın kendi ürünün olduğunu anlayan ruhun yavaş yavaş dünyanın kendi dışında olduğunu nihayetinde anlaması, kavramasıdır (Cangüleç, 2006: 10).

Tolan ise Hegel'de yabancılaşmanın, Mutlak Ruh'un kendisini dışsallaştırması sürecinin zorunlu ifadesi olarak, Mutlak Ruh tarafından kendine dönme sürecinde aşılacağını irdeler (Tolan,2005: 285). Hegel'e göre, insanın özü Mutlak Ruh'tur ve yabancılaşma, Mutlak Ruh'un dışsallaşma aşamasında insan görünümüne bürünmesiyle ortaya çıkan doğal bir zorunluluktur. İnsan kendi varlığını devam ettirmek için ihtiyaç duyduğu fiziki eylemler ve nesnelere sonucunda kendi özünü yitirir. Özün yitirilmesine bağlı olarak da insanın kendi varlığına ilişkin bilip bileceği şey oldukça azalır. Böylece kişinin kendisine yabancılaşması söz konusu olur. İnsan, kendi özünden koparak kendisi karşısında bilinmeyen bir varlık haline gelmektedir.

Hegel'in felsefesi mutlak ruhun yabancılaşması üzerine kurulmuştur. Diyalektik süreç içinde mutlak ruhun hareketi bir 'yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma' hareketidir. Hegel açısından yabancılaşma, mutlak ruhun hareketi içinde kaçınılmaz bir oluşumdur. Hegelci yabancılaşma anlayışında yabancılaşma marazi değil, tabii bir olgudur. Doğa, insan ve toplum var oldukça yabancılaşma da var olacaktır (Tolan'dan aktaran Osmanoğlu, 2008: 14).

Hegel, yabancılaşma kavramını tinsel öğeleri ile ele alırken; Marx, Hegel'in yaklaşımını tersine çevirerek konuya bakar. Mutlak Ruh'u bir yana bırakıp maddesel öğelerle yabancılaşmanın nedenlerini sorgular. O, insanın kendisine yabancı olmasını tinsel nedenlere değil toplumsal nedenlere bağlar.

1845–1847 yıllarında Marx bu terimi ontolojik bir kavramdan sosyolojik bir kavram haline getirmiştir. Marx'a göre insanın yabancılaşması 'çağdaş toplumun iş sürecine verdiği biçime' bağlıdır. Bu nedenle günümüzde bu kavramın en yaygın anlamını bize Marx vermektedir.

Marx, yabancılaşmayı ele alırken sanayileşmeyi odak noktası yapar. Sanayileşme, işçi sınıfının giderek büyümesine ve bu büyümeyle birlikte yaşam koşullarının giderek sefalet düzeyine varmasına neden olmuştur (Göksal, 2002: 43–44). İşçi sınıfı oluşmasında etkisi olan öğeler de sanayileşmenin gelişmesiyle köylülerin topraktan kopması ve aile işletmelerinin artık ailelerden ayrılmasıdır. Göksal'a göre sanayi devrimiyle beraber, insanın değersizleşme süreci de başlamıştır. İnsanı tek tipleştiren bir anlayışla, herkesi birbirine eşitleme mantığına gidilmiştir. Birbirine benzeyen ya da işe benzetilen insanlar yaratma isteği, fabrika üretimini kolaylaştırırsa da, dış dünya da yaratıcılığı ve özgürlüğü kısıtlamıştır (Göksal, 2003: 76).

Marx'ın '1844 El Yazmaları'nda belirttiği üzere, *"Emek yalnızca meta üretmekle kalmaz; genel olarak meta ürettiği ölçüde, kendi kendini ve işçiyi de meta olarak üretir. Bu olgu yalnızca şunu dile getirir: Emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar"* (Marx, 2010: 21). Burada

Marx'ın anlattığı gibi emek, kendini ürettiği nesneye hapsedmekte ve emek *“nesneleşmektedir” (metalaşmaktadır)*. Metalaşma ise, Marx'ın terimi olmakla beraber, metaların üreticiler tarafından doğrudan kullanımının karşısında, mübadele için üretilmesini anlatır. Dolayısıyla kullanım değerinin mübadele değerine dönüşmesine işaret eder. Emegin gerçekleşmesi emeği verenin (işçinin), kendi gerçekliğini yitirmesi anlamına gelmektedir. Emek, kendini nesnede bulduğu içindir ki metaya verilen emek değeri sonucu yabancılaşma meydana gelir.

Marx (2010: 21–22), bunun üzerine, işçinin sadece yaşamak için en gerekli nesnelere yanı sıra çalışma nesnelere de yoksun bırakıldığına değinir. Çalışmanın kendisi büyük çabalar sonucu elde edilebilen nesnelere durumuna gelir. İşçi kendi emek ürününün karşısında, yabancı bir nesne ile aynı ilişki içine girer. İşçi kendi emeği içinde kendini ne kadar dışsallaştırırsa, kendi karşısında yarattığı 'yabancı', nesnel dünyaya o kadar bağımlı hale gelir ve kendine ait çok az şeye sahip olur.

Marx'ın yabancılaşma anlayışında birey, gerçek bir insan; bir dizi duygu, güdü ve maddi ihtiyaçlarla donanmış insandır. Yabancılaşmayı yaşayan da bu insandır. Maddi olarak düzenlenen şeyler insanın toplumuna, emeğinin ürününe ve emeğine yabancılaşır. Kendini gerçekleştirme, insanın emeğinin sonucu olarak dünyasını yarattığını ve bunun yanında da kendinin varlığını ortaya koyduğunu söylemektedir. Marx'ın bize anlattığı durumun özü, işçinin kendini nesneye vermesi ve yaşamının artık kendisinin değil nesnenin olduğudur. Bu da işçinin kendi yaşamı içinde yabancılaşması anlamına gelmektedir.

Giddens, Marx'ın önemseydiği metalaşmanın, ima edildiğinden daha sinsi bir süreç olduğunu söylemektedir. Kişinin kendisi bile büyük ölçüde metalaşabilir. İnsanın 'kendini gerçekleştirme' eylemi böylece piyasanın koşullarına göre ambalajlanıp dağıtılır (Giddens, 2010b: 248). Yabancılaşmayla başa çıkma yollarından biri olarak düşünülebilen kendini gerçekleştirme, modern dünyada piyasanın istediği koşullara

göre şekillenerek yeniden metalaşır ve böylece 'kendini gerçekleştirme' yabancılaşma olarak önümüze gelir.

Bauman, yabancılaşma kavramını kişisizleşme olarak yorumlamış ve modern bürokrasilerin, doğaları gereği, duygu dışı davranışlar ve gayri şahsi ilişki matrisleri oluşturduklarından, kişisel davranmanın önünü aldıklarını söylemektedir. Bu örgütlerde, sistematik şekilde işleyen düzenek, "kişisizleştirme" amelesidir. Amaç, "yüzlerin silinmesi", bireysel özerkliğin yok edilmesidir. Kişiler yerine roller ikame edilir, üyeler amaca erişme ya da sorun çözme temelli rollere yönlendirilir (Bauman, 2004: 155).

Yabancılaşmanın, sanayinin gelişmesiyle beraber modern insanın baş başa kaldığı bir sorun olduğunu söylenebilir. İnsan, yeni gelişmelerle beraber (üretim araçlarının değişmesi, üretimin yeniden şekillenmesi gibi) yeni problemlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sanayileşme, insanlar arasındaki ilişkileri şekillendirdiği gibi modern hayatı da yeniden düzenlemiştir. Giddens (2010b: 29), sanayileşme terimini üretim süreçlerinde maddi gücün ve makinelerin yaygın kullanımını içeren toplumsal ilişkileri anlatmak için kullanır. Yani sanayileşmeyi modernitenin kurumsal bir eksenini olarak görmektedir.

Sanayileşmeyle birlikte, makinenin üretim sürecinde kullanılmasının olumsuz sonuçlarını; işçinin iş aletinden ve iş bilgisinden uzaklaşması, kalifiye ve eğitilmiş işçi olarak adlandırılan işçilerin sanayinin genel ihtiyacı olmaktan çıkması ve eğitilmiş, eğitimsiz, kalifiye veya vasıfsız bütün işçilerin kapitalist işgücünün bir unsuru olarak gündeme gelmesi olarak sıralamaktadır. Böylece işçi üretim sürecinin entelektüel değerine yabancılaşmakta ve makinenin bir parçası durumuna getirilmektedir (Oğuz, 2001: 161–162).

Pappenheim makineleşmenin insanoğlunun özerkliğini yaşama geçirmeye yardım ettiğini, ona karşı zafer kazandığını vurgular. Yine o, bizler tarafından yaratılmış olmasına rağmen teknolojik gelişme, kendisini bizim yönetimimizden kurtarır ve bizzat

kendi iç yarasını izler duruma gelir. Kendi yarattığımızı karşı içine düştüğümüz çaresizlik açısından, yeryüzüne bıraktığı ancak denetleyemediği güçlere dehşetle bakarak, umutsuzluk içinde haykıran bir büyücü çırağına döndüğümüzü belirtir (Pappenheim, 2002: 33). Makine yaratıcı amaçlarla kullanıldığı gibi yıkıcı amaçlarla da kullanılabilir. Aynı zamanda insanın kendini bulmasına da kendinden uzaklaşmasına da sebep olabilir. Bu nedenle de yabancılaşmayı açıklarken başvurulması gereken temel dayanak noktası makineleşme değildir.

Slattery, bu noktada Marx'ın 'özel mülkiyet yabancılaşmış emeğin ürünüdür' sözüne atıfta bulunur. Kısacası, emek gücünün soyutlanmasının ve yabancılaşması, toplumdaki insanları da birbirlerine yabancılaştırmaktadır. Böylece insan daha çok yalnızlığa itilir ve özel mülkiyetin sonucu olarak '*nesneleşme*'yi yaşar (Slattery, 2007: 129).

1.2.2. Weber ve Bürokrasi

Marx, toplumdaki mülkiyet ilişkisini, tahakküm boyutuyla tartışırken diğer yandan ortaya çıkan bir kavram da bürokrasidir. Bu kavram da modern toplumdaki yabancılaşma açısından oldukça önemli ve tartışılmaya değer bir konudur.

Bürokrasi kelimesi, ilk kez Vincent de Gournay tarafından 1745'te kullanılmış, Marx ve Weber ile toplumbilim ve yönetim bilimi yazınında etkin hale gelmiştir. Sözlüklerde "Devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu" şeklinde tanımlanan bu sözcük genel anlamda "bürolarda çalışan görevliler eliyle yönetim ya da büroların keyfi olmayan kurallara dayanan yetkisi ve egemenliği" olarak hayatımızda anlam ifade etmektedir (Şat, 2009: 94).

Bürokrasi kelimesinin birçok tanımı yapılmakla beraber Weber, bürokrasiyi ele alırken toplumsal bazı değerler, iktisadi yapılanmalar ve bunların işleyişine vurgu yapmaktadır. Bürokrasinin kapitalizm üzerindeki yerini belirleyerek önemli bir farklılık yaratır, bu nedendir ki bürokrasi dendiğinde aklımıza ilk gelen düşünür Weber'dir.

Bürokrasinin bahsinin geçtiği yerde Weber'den söz etmemek mümkün görünmemektedir. Weber, bürokratik örgütlenmenin ideal tipini ortaya koymakla ünlüdür ve ortaya koyduğu tip günümüzde hala geçerliliğini sürdürmektedir. Weber'in bürokrasisinin ideal tipine değinmeden önce bürokrasiye bakış açısını ele almak doğru olacaktır.

Weber, çağdaş kapitalist kurumları akılcılığın ta kendisi olarak görerek işletmelerdeki, rasyonel verimlilik, işleyiş sürekliliği, sonuçların hızlı ve doğru hesaplanması açılarından tek rakibi devlet bürokrasisi olduğunu iddia eder ki; bu süreçlerin hepsi rasyonel yönetilen örgütler içinde yer alır (TODAIÉ, 1998: 92).

Weber'e göre, kapitalizmin asli karakteri ücret-emek-sermaye arasındaki sınıf ilişkilerinde değil, üretim faaliyetlerinin rasyonel düzenlenmesinde verilir ki; bu açıdan yönetimde bürokratik uzmanlaşmayı da kapitalizmin en uyumlu özelliği olarak ele almaktadır (Giddens, 1999: 43–44).

Modern toplumun gelişmesi bu yönetim tarzını gerekli kılmakta, çünkü birlik ne kadar geniş olursa, görevleri daha karmaşık hale gelmekte ve rasyonel örgütlenmeye daha fazla bağımlı olmaktadır. Bu anlamıyla bakıldığında Weber'e göre gelecek bürokratikleşmeye aittir denilebilir. Weber'e göre toplumsal yaşamın bürokratikleşmesi modern kapitalizmin yapı taşı konumundadır. Bürokratik örgütlenmenin sonucu olarak da rasyonelleşmiş etkinlik, insanlığın ekonomik, teknolojik ve politik açıdan gelişmesini sağlamış, ancak bu ilerleme sonucunda bir bedel ödenerek, "insanın ruhunun parçalanması," öznenin insani özünün boşaltılması pahasına gerçekleşmiştir(Swingewood, 1998: 228). Bürokrasiye dahil olan herkes Weber'e göre işlerinin başına seçimle değil de, deyim yerindeyse tepeden inme şeklinde gelmiş olan kimselerdir. Bu kimseler ömürleri boyunca görevde kalma hakkına sahiptirler ve belirli bir maaş alarak yüksek statülü görevlerine sadakatle bağlıdırlar. Bürokrasi akılcılığı da içerdiği için, belki amaca ulaşmada en etkili araç değildir ama iktidarın meşruiyet araçları içerisinde teknik bir üstünlüğe sahiptir. Bu yönüyle

bürokrasi faaliyetlerin daha önceden belirlenmiş bir amaca-ki bu amaç bürokrasi olgusunda karşılığını bulur-göre ölçülmesini içerir(Marshall, 2005: 86).

Weber, bürokratik örgütlenmelerin ideal tipini ortaya koyarken bürokrasinin şu özelliklerine değinmektedir (Coşkun ve Asunakutlu, 2001: 179):

- a) Bürokraside, yasalar ya da yönetsel yönetmeliklerle belirlenmiş yetki alanları vardır.
- b) Bürokratik örgütler hiyerarşik bir örgütlenme yapısına sahiptirler. Tamamen belirlenmiş bir ast-üst ilişkisi vardır ve küçük görevliler, yüksek görevlilerce denetlenmektedir.
- c) Çağdaş bürokrasi yazılı belgelere (dosyalara) dayanır. Bu nedenle, geniş bir yazıcı kadrosu vardır. Resmi bir görevi yöneten memur kadrosuna, yönetimin maddi araçlar aygıtı ve dosyalarıyla birlikte 'daire' denir. Özel sektörde ise buna genellikle 'büro' adı verilir.
- d) Daire ya da büro yönetimi, genellikle esaslı bir uzmanlık eğitimi gerektirir.
- e) Daire ya da işyerinde yapılan faaliyetler birincil iş ve asıl uğraş haline gelmiştir. Bu da, daire ya da büro iyice geliştikten sonra, resmi faaliyet, görevlinin tüm çalışma kapasitesini kullanmasını gerektirdiğinden kaynaklanmaktadır. Başlangıçta ise durum tam tersiydi ve resmi işler ikincil bir etkinlik olarak yerine getirilmekteydi.
- f) İşyeri yönetimi, belli bir istikrarı ve kapsamı olan, öğrenilebilir genel kurallara bağlıdır. Bu kuralları bilmek, görevlilerin sahip olduğu özel bir teknik öğrenim sonucunda gerçekleşir. Bu teknik eğitim, hukuk, kamu yönetimi, iş idaresi gibi alanları kapsamaktadır.

Weber'in örgütü, önceden saptanmış kurallar uyarınca işleyen ve biçimsel yapı ve mekanik davranış kalıplarına önem vererek bazı karakteristik çizgilerle tanımlaması,

ondan önce, “kırtasiyecilik”, “büroların iktidarı” gibi kavramlarla tanımlanan bürokrasi kavramını, “belirli özelliklere sahip örgüt” anlamıyla irdelenmesine yol açmıştır. Denilebilir ki kamu yönetimi alanında bürokrasi üzerine yapılan tüm tartışmalar ilk kez Weber tarafından özellikleri belirtilen bürokrasi anlayışının eleştirilmesiyle başlamıştır. Bu yönüyle günümüzde Weber’in ismi adeta bürokrasi kavramıyla özdeşleşmiş durumdadır (Eryiğit ve Yörükoğlu, 2012: 12). Bürokratik örgütlenme içinde çalışan bir memur, mesleğini rant aracı olarak kullanamaz ve bu görevliler kendilerinden daha yüksekteki bir yetkili tarafından atanırlar.

Weber bir yandan örgütlerin rasyonel ve ileri bir inşa tarzı olduğunu belirtirken, bir diğer yandan örgütsel akılcılığın ileri noktaya varmasının bireyleri robotlaştırdığını, davranışlarda tek tipleştirmeye götüreceğini belirtir. Örgütün kuralları çerçevesinde yaşamını sürdüren insan, zamanla bu kuralları içselleştirerek günlük yaşamının bir parçası haline getirir. Ve bu noktadan sonra örgütler birey ve toplum için, bir “demir kafes” oluşturur. Bireyler bu kafesin dışına çıkamazlar, sınırlı bir alanda, sınırlı davranış kalıpları ile hareket ederler. Yaratıcılık, kendini gerçekleştirme ve özgürlük gibi insani erdemler bürokratik kurallar gereği yok edilir ve zamanla bireyler de bu yetilerinden vazgeçerler. Weber’e göre, bürokrasi yoluyla insan, kendi örgütlenme gücünün kurbanı haline gelecektir (Weber, 1993).

Weber tarafından tanımlanan bürokrasi kavramında; kalıcılık, süreklilik, dakik olma, alanı olan konularda bilgi sahibi olma, itina ile tutulmuş dosya ve arşivler gibi bir toplumun düzenli biçimde organize olmasından da öte bir tekniğe sahip olma durumu mevcuttur. Nitekim işte bunun için, Weber bürokrasiyi bir devletin kendi sınırları dahilindeki hakimiyetinin devamlılığı adına kesinlikle olması gereken bir olgu olarak görür. Ona göre bürokrasi bir devletin temel yönetim ve yine aynı devletin varlığını devam ettirebilme aracıdır. Weber, toplumların hızla değişen teknolojiye bağlı olarak geliştiği ve karmaşıklaştığı süreç içerisinde bürokrasinin de buna paralel olarak gelişeceğini, toplum üzerinde yaptırım gücünün artacağını söyler. Elbette bu tüm yönleriyle insanlar üzerinde olumlu bir etki bırakmayacaktır. Toplum içine dahil olan

kimseler, bu denli yoğun bir bürokrasi denetimi altında, Weber'in de deyimiyle, kendilerini bir tür "çelik kafes" in içinde bulacaklardır. İşte Weber böyle bir durumda tehlikenin bireylerin özgürlüklerini yitirmeleri ve de ruhsuzlaşmalarını simgelediğini söylemektedir. Fakat bu noktada, gelişen toplumlar adına, bürokrasinin hızla gelişerek oldukça gerekli yaptırımlarının yanında böyle bir tehlikeyi de içermesi önlenemeyebilir (Vergin, 2007: 25–26).

Ulus devlet anlayışı içinde Weber'in bürokrasi kavramı olmazsa olmaz olgulardan biridir. Yönetim anlayışı ne olursa olsun her kurumda bürokratik bir örgütlenme mevcuttur. Modern toplumun en büyük handikaplarından birinin bu olduğunu söyleyebiliriz; çünkü modern toplumda gittiği her yerde bürokrasiyle karşılaşan birey kendini bir süre sonra Weber'in çelik kafesinin içinde bulacaktır.

Weber, bürokrasiyi, "kaçış kanıtı", "pratik olarak parçalanamaz" ve "bir kez kurulduktan sonra yok edilmesi en zor kurumlardan biri" olarak görür. Bürokratların, bir kez iyice yerleştikten sonra ondan sıyrılmayacaklarını ileri sürer. Bürokrasi, içinde görev yapanlar açısından ise tam bir "demir kafes" i andırır. Bürokrasi, topluma doğru açılım gösterdikçe, bu "demir kafes" genel toplum için de bir kâbusa dönüşür, baskılayım çarkı toplumu da sarar (Ritzer, 2000: 91).

Weber bürokrasiyi ideal bir yönetim aracı olarak tanımlar ancak bu yapı bazı olumsuzlukları içinde barındırır. Bürokratik yapı büyük bir gücün onu yönetenlerin elinde toplanmasına neden olmaktadır. Bu yapı çalışanları bir makinenin dişlileri statüsüne indirgeyerek insanı demir kafese hapsedmektedir. Bauman bürokrasilerin özelliğini, üyelerinin bireysel niteliklerinden çok sayılardan aldığını, bir başka deyişle, kişisellikten sıyrılarak, anonim bir karaktere büründüğünü vurgulamaktadır (Bauman, 2004: 155).

Bazı çalışmalara göre de, modern kurumların yaydığı yabancılaşma düzeyi ileri boyutlara vardıkça, kişilerde korkulu bir kötümserliğin, başkalarına karşı önyargı ve düşmanlık dolu duyguların, toplumsal ve politik hareketlerden uzaklaşmanın ve bunları

anlamsız bulma eğiliminin yüksek bir noktaya vardığı belirtilmektedir (Teber, 1990: 158).

Weber'in oluşturduğu bürokrasi sanayi toplumunda doğmuş bir bürokrasi modelidir. Ancak sanayi toplumunun içerisinde tam anlamıyla var olmuştur. Weber'in bürokrasi tanımı, günümüzdeki bürokrasi tanımına uymasa da yol gösterici bir kavramdır. Weber, modern dünyaya öncülük ederken modern dünyanın önünü açmış ve sanayi toplumunun geçiş aşamasını yansıtmıştır.

1.2.3. Durkheim ve Anomi

“Dünya birbirinden kopuk bireylerin
bir toplamı değildir;
tüm bireyler bir şekilde
birbirleriyle bağlantılıdır.”
Aristoteles

Yabancılaşmaya Marx'tan oldukça farklı bir perspektiften bakan Durkheim ise, toplumu birbirinden bağımsız bireyler topluluğu olarak değil, kendilik olarak gören işlevselci bir bakış açısıyla tanımlamaktadır. Toplum, bağımsız parçalardan oluşan bir organizma gibi işlemektedir. Bu parçaları da bir arada tutan sistem, temel değerler sistemi olarak adlandırılmaktadır. Sistem, kolektif bilince dayanan ve normlardan oluşan toplumsal bir kılavuzdur (Slattery, 2007: 34).

Durkheim, kuralların yokluğu ve ayrışması olan anomiden söz eder. Burada ekonomik bunalımlar, işçilerin işlerine uyamaması, bireyin topluluğa yönelttiği isteklerdeki şiddet gibi birtakım olguları gözden geçirir. Bütün bu olguların patolojik olduğunu söyler. Çağdaş toplumların farklılaşma üzerine kurulduğuna değinir. Çağdaş toplumların temel ilkesi bireyciliktir. İnsanlar kendilerini başkalarından farklı hissederler (Aron, 2004: 264). Tolan da Durkheim'in anomisi üzerine yazdığı metinde ortak nokta olarak toplumsal yapının bir yanının bireyler üzerindeki etkisini gösterir. Fark olarak daha çok ampirik sosyoloji alanında kullanılmasına değinmektedir (Tolan, 1981: 171).

Durkheim'da işbölümü farklı bir boyutta ele alınmaktadır. Tolan, toplumsal işbölümü eğer dayanışma doğurmuyorsa, organlar arasındaki ilişkiler düzenli değil demektedir (Tolan, 1981: 27). Görüldüğü gibi Durkheim hem toplumsal işbölümünde hem de toplumsal fonksiyonlarda anomiden bahseder. Bu kavram belirli bir kuralın yoksunluğundan doğmaktadır. Ancak konumuz itibariyle Durkheim'da yabancılaşma kavramına doğrudan bir gönderme olmasa da 'normsuzluk'tan bahsederek bizi bu kavrama yöneltmektedir.

Durkheim'ın, 'normların gerçekliliklerini yitirmeleri' olarak tanımladığı anomi durumu, yabancılaşma tanımlarına temel oluşturmaktadır. Durkheim, işbölümü üzerine temellenen toplumsal farklılaşmanın birey üzerindeki toplumsal baskıya dayalı mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmaya bırakmasına yol açtığını savunmaktadır. Durkheim, işbölümünün toplumu dengede tutmaya yaradığını söylerken, bunun toplumsal çatışmalara yol açtığını vurgulayan Marx'tan çok farklı bir söylemde bulunur (Özbudun, Markus ve Demirer, 2008: 30).

Anomi (kuralsızlık veya normsuzluk), kuralları geçerliliğini yitirmiş ve herkes tarafından benimsenecek yeni kuralları yaratamamış bir toplumda, bireyleri toplumsal bütüne bağlayan bağların kopması halidir. Bu yaklaşımının önde gelen kuramcısı Merton'a göre kuralsızlık, amaçlara ulaşmaya yönelik uygun araçlar açısından, bireyin toplumsal yapıya uyum sağlayamamasıdır. Durkheim, "Toplumsal İşbölümü Üzerine" ve "İntihar" adlı çalışmalarında, işbölümündeki verilere göre üç anomi halinden söz etmiştir(Tükel, 2012: 37–38):

- a) Ekonomi dünyasındaki iflasların çoğalması,
- b) Ekonomik faaliyetler içinde kabul görmeyen bir işveren - ücretli ilişkisi,
- c) Bilimlerdeki aşırı parçalanma ve uzmanlaşmanın işgücüne olumsuz yansımaları.

İşbölümü sorunsuz bir tarzda işlerse bireyler kendi paylarına düşenden hoşnut kalırlar. Bu payı arttırmak için de ılımlı bir çaba içine girerler. Fakat toplumun ani bir zenginleşme ya da krizle sarsılması durumunda toplumun birey üzerindeki denetimi zayıflar. Bu da dengelerin bozulmasına sebep olur (Özbudun, Markus ve Demirer, 2008: 31). Bu düşünceden hareketle de Durkheim'ın anomi kavramı, insani tutkuların tam da daha düzenli ve dizginli olması gereken durumda olması gerekenden daha az düzenli hale gelmesi olarak açıklanabilir.

Durkheim'a göre yabancılaşmanın faktörlerinden biri normsuzluktur. Toplumdaki insanlardan olaylar karşısında toplumca beklenen davranışlara sosyal norm dendiği düşünülürse, normlar kuvvetten düştüğünde anomi ortaya çıktığı söylenebilir (Hazır, 2010: 337). Tam da bu noktada Slattey; normların yokluğu veya toplumun temel değerleri üzerinde önemli bir çatışma Durkheim tarafından anomi olarak adlandırıldığını söyler. O bu tür bir toplumsal hastalığın özellikle toplumsal kargaşa veya dönüşüm dönemlerinde ortaya çıkacağından korkar. İlişkilerin kişisel olduğu ve sınırlı bir iş bölümüne sahip küçük geleneksel toplumlarda, toplumun değer ve normları üzerinde ve bireylerin hakları ve ayrıcalıklarının belirlenmesi ve kabulü konusunda genel bir konsensüs sağlamak oldukça kolaydır: özellikle de dinin ahlaki otoritesi ve yaptırımlarıyla destekleniyorsa. Ampirik sosyolojide anomi tanımı, yabancılaşmanın temel unsuru olarak görünmektedir. Düzeni bozulan ve normları yok olan birey hiçbir şeye güvenemez hale gelir (Slattey, 2007: 35). Bu noktada da toplumsal öğelerin oluşturduğu bireysel bir yalnızlık söz konusudur.

Durkheim, endüstriyalizmin yayılmasının, işbölümü ve ahlaki bireyciliğin birleştirilmesiyle bütünleşmiş, uyumlu ve doyurucu bir toplumsal yaşamı kuracağına inanır. Bu hususta da ileriki bölümde bu konuyla ilgili olarak incelemeye yer verilecektir; çünkü yabancılaşan insanı incelerken toplumsal koşulları ele almamak büyük bir yanılsa sebep olabilir.

1.2.4. Adorno ve Eleştirel Kuram

Frankfurt Okulu ve diğer bir adlandırmayla Eleştirel Teori, temel olarak doğaya üstünlük atfeden, insanları efsane ve mitlerden kurtaran ve neticede bireyi, insani olmayan belirlenmiş ilişkiler yasasına mahkûm eden Aydınlanma geleneğine yönelttikleri totaliterlik iddiaları ile düşünce dünyasında yerlerini almışlardır. Onlara göre dünyanın büyüünün bozulması ve efsanelerden kurtarılmasının bedeli, yeni efsanelerin yaratılması ve insani olmayan güçlere yeni bir tür teslimiyetle ödenmiştir. Araçsal akıl aracılığıyla devreye sokulan bu yeni yabancılaşma, bilim alanına da sirayet ederek her şeyi teknik yararlılık ve kişisel çıkarı indirgemıştır (Larrain, 1995: 80).

Eleştirel Teori'nin en etkili olduğu alan onların geliştirmiş oldukları kültür kuramıdır. Okul, bu alandaki kavramsallaştırmasını daha çok kitle kültürü ve kültür endüstrisi tanımlamaları ile ortaya koymaktadır. Onları bu noktaya yönelten temel etmen kapitalizmin sadece ekonomi politik ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı arz ediyor olmasıdır. Kapitalizmin geç döneminde ortaya çıkan toplumun temel özelliği olan hegemonya ve ikna süreçlerinin kültürel boyutu onları bu konu üzerine yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Frankfurt teorisyenlerince geliştirilen "kültür endüstrisi" kuramının temel çıkış noktasında 1930'lı yıllarda faşizmin hızlı bir gelişim trendi içinde olmasının katkısı büyük olmakla birlikte, sosyalist hareketlerin de dikkate değer bir gerileme içinde olduğu gerçeği de bulunmaktadır. Nitekim bu yıllarda Avrupa soluna bir dizi yenilgi damgasını vurmuştur. Nazilerin 1933'de iktidara gelmesi, 1934'de Avusturya işçi hareketinin dağılması ve İspanya İç Savaşı'nda Franko'nun zaferleri bu dalganın bazı örneklerini oluşturmaktadır (Callinicos'tan aktaran Şan ve Hira,2011; 1-2).

Bu ortam ister istemez enstitü düşünürlerinin olan biteni karamsar bir pencereden değerlendirmelerine kapı aralamıştır. Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Leo Lowenthal, Erich Fromm gibi düşünürlerden oluşan ekip, Avrupa'da baş gösteren siyasal olaylardan kaçarak sürgün olarak gittikleri A.B.D'de kitle toplumu, kültür endüstrisi ve tüketim toplumu konusundaki ilk sistematik çalışmaları yapmışlardır (Kellner'den aktaran Şan ve Hira, 2011: 2).

Frankfurt Okulu, temelde birbiriyle ilişkili olan üç konu üzerinde durmuş ve söz konusu olguların eleştirel çözümlemesini yapmaya çalışmıştır. Frankfurt Okulu'nun üzerinde yoğunlaşmış olduğu konulardan ilki, sosyal bilimlerde pozitivist epistemolojik ve metodolojik eleştirisi, ikincisi, teknokratik-bürokratik yeni bir egemenlik biçiminin oluşumunda temel bir etmen olarak bilim ve teknolojinin ideolojik etkisine yönelik eleştirel bir tavır ve son olarak da, kültür endüstrisi ya da genel olarak tahakkümün kültürel boyutlarının çözümlenmesidir. (Bottomore, 1997: 61). Kültür endüstrisi kavramı, modernliğin kültürü standartlaştırıcı etkisine yönelik eleştiri olmasının yanı sıra Frankfurt Okulu üyelerinin sosyal bilimler literatürüne yaptıkları katkıdır.

Frankfurt Okulu üyelerinin her biri çeşitli alanlarda modernliğin eleştirilerini yapmaktadırlar. Genel olarak sanatla ilişkili olmasıyla beraber özelde müzik ve edebiyatla ilgilenen Theodor W. Adorno, konu gereği çalışmanın yaklaşımına temel olan teorisyendir.

Adorno, sosyoloji literatürüne giren '*kültür endüstrisi*' kavramıyla günümüze kadar gelmiştir; Horkheimer'la birlikte kalem aldıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserlerinde bu kavramdan bahsetmişler ve 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki Amerika ve Avrupa'da yükselmeye başlayan eğlence sektöründeki metalaşma için kullanmışlardır. Söz konusu sektörde üretilen ve kapitalizmin birikim ve kar amacına uyan ürünler, kitlelerin tüketimi için hazırlanmaktadır. *Bu ürünler, tüketici bireye bir yaşam biçimi, bir dünya görüşü benimsetir, şartlandırır ve değişik toplum sınıfları içinde çok sayıda insan tarafından benimsenir duruma geldikleri zaman, reklam değerleri bir yaşam biçimi yaratır. Böylece tek boyutlu düşünce ve davranışlar biçimlenmiş olur* (Marcuse, 1975: 27).

Eleştirel düşünönlere göre kitle kültürü ve kültür endüstrisi eleştirisi, modernliğin kurmuş olduğu denetim ağının ve çelik kafesin toplumun manipüle edilmesinde ne derece etkin bir işlev gördüğünü göstermek için son derece elverişli bir görev ifa etmektedir. Kültür endüstrisi görünüşte toplumsal anlamda eşitlikçi bir yapı

oluşturuyor gibi görünse ve bireyselleşmeye destek veriyor iddiası taşısa da esasta bunun tam da karşıtı bir konumda bulunmakta, bireyi şeyleştirerek/ nesneleştirerek makinenin bir dişlisi mesabesine indirgemektedir. Modernliğin bünyesinde var olan bu çelik kafes, bireyi, kültür endüstrisi aracılığıyla denetim altına almaktadır. Özellikle teknolojik alanda yaşanan gelişmeler bu denetim ve tahakküm süreçlerine daha da hız katmaktadır (Jay, 1989: 312).

Adorno'ya göre günümüz toplumunun tekdüzeleştirilmiş yaşam ortamına çarpan, modern sanatın sözde asosyal yanı, öne çıkmakta; normalliğin yanlışı üzerine gammazlık yapan normalin öfkesi, değiştirilmiş bir statü değerine meydan okumaktadır (Adorno ve Horkheimer, 2011: 121). Sonuçta parçalanmış özneleri anlatan eserler, normalleştirilmiş biçimde anlatılarak okuyucuya sunulmaktadır.

Yabancılaşmayı işbölümü ve meta değişiminin toplumsal süreçlerinden kaynaklanan bir durum olarak gören Marx'ın tersine, eleştirel kuramcılar tek tek kişilerin kaderleri olarak görmektedirler (Holz, 2012: 77).

Eleştirel teorisyenler, Max Weber'in kapitalist ekonomi sisteminin temelinde olduğunu belirterek geliştirdiği rasyonellik anlayışı karşısına, alternatif bir us fikrini koyarlar. Araçsal aklın, kendisini irrasyonel ve insanlık dışı amaçlarla bezendiğini ve böylelikle de kendinden ayrılarak kendi karşıtına dönüştüğünü savunurlar. Adorno ve diğer üyelerin ortaya koyduğu eleştirel aklı ise, özneye dışarıdan dayatılan amaçları ortadan kaldıracak niteliktedir. Toplum, insanı birlikte yaşamı düzenleyici kurallara, gelenek ve göreneklere aynı zamanda da yasalara uymaya zorlar (Holz, 2012: 78).

Adorno, durduğu konum itibariyle sanat sosyolojisine daha yakın durumdadır. Edebiyat yapıtlarını eleştirel bir gözle incelerken, yabancılaşmanın romanlar için estetik bir araç haline geldiğini vurgular. Çünkü insanlar, bireyler ve topluluklar ne kadar birbirlerine yabancılaşırlarsa o kadar bilmecemsi hale bürünürler. Romanların asıl konusunu oluşturan, dışsal yaşamın bilmecesini çözme girişimi böylece öze ulaşma çabasına dönüşür; çünkü özde toplumsal uzlaşımın oluşturduğu gündelik

yabancılaşma içerisinde yolunu şaşırarak çifte yabancılaşma olarak görülür (Adorno, 2012: 42). Adorno, kültür endüstrisi içine aldığı modern edebiyatın da yabancılaşmayı konu alarak, bireyi var olan durumundan daha da yabancı hale getirdiğine vurgu yapar.

2.BÖLÜM: TOPLUM VE EDEBİYAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KAFKA

Edebiyatın toplumla beraber varolageldiğine ve onunla şekillendiğine odaklanan eleştirel okul bağlamında çalışmanın konusu olan Kafka ve ele alınan romanlarındaki yabancılaşma ele alınacaktır. Bu bölümde Kafka'nın hayatının incelenmesindeki amaç, daha önce de belirtildiği üzere toplumsal olay ve olguların yazarın hayatını şekillendirdiği gibi romanlarını da eş zamanlı olarak şekillendirmesidir. Yazar, edebiyatın önde gelen isimlerinden olmasının yanı sıra son dönemlerde edebiyat sosyolojisinin de inceleme konusu haline gelmiştir. Ele alınacak olan romanların sosyolojik açıdan önemli olduğu nokta, sosyolojinin bazı kavramlarını temel almaları ve onlarla beraber incelendiğinde sosyolojik anlam kazanmalarındır.

Romanların, illa ki toplumu yansıtmaya zorunlulukları yoktur; özellikle postmodern dönemi yaşadığımız şu günlerde kurgusal romanlar oldukça ilgi görmektedir. Her ne kadar kurgusal olsalar da romanlar, yazarların kendi yaşantılarından aldıkları temel payelerle oluşmaktadır. Bu amaçla da Kafka'nın öncelikle yaşamına değinmek ve sonrasında romanların yabancılaşma analizlerini yapıp Kafka'nın, çalışmanın yaklaşımını belirleyen bürokrasi ve anomiyile olan ilişkisine odaklanmak yerinde olacaktır.

2.1. Franz Kafka Yaşam öyküsü

Franz Kafka, 3 Temmuz 1883'te taşralı Yahudi kökenli Hermann Kafka (1852–1931) ve eşi Juli'nin (1856–1934) en büyük çocukları olarak Prag'da doğar. Ailenin diğer çocukları doğduktan kısa bir süre sonra ölen erkek kardeşleri Georg (1885–87) ve Heinrich (1887–88) ile Auschwitz² toplama kampında katledilen Elli (1889), Vali (1890) ve Ottla'dır (1892). Ailesindeki bu ölümler Franz Kafka'yı derinden etkiler.

² Auschwitz: Almanya'nın kurduğu Yahudi toplama kampı.

Kafka'nın hakkında çıkan birçok kitap ve makalede yazarın eserleri ele alınırken en başta hayatına, yaşadığı sosyal çevreye ve dönemin toplumsal, ekonomik koşullarına yer verilmektedir. Aile içindeki ölümler, babasının Kafka üzerindeki psikolojik baskıları ve giderek daha da artan tüberküloz hastalığının etkileri, onun hayata kuşkuyla bakmasına yol açmıştır. Bu nedenle de Franz Kafka'nın yazdıklarını anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için öncelikle kendi yaşamının okunması, incelenmesi gerekmektedir. Kafka, yazdığı her eserinde kendinden bir parça katmakla kalmayıp aslında, yaşadıklarından da yola çıkarak eserlerini oluşturmuştur. Bu temelde tezin ilk bölümünde Kafka'nın hayatına yönelik bir inceleme yapılacaktır.

2.1.1. Kafka'nın Baba Evi ve Çocukluğu

Kafka, sessiz ve sakin bir çocukluk dönemi geçirirken kendi yazın hayatındaki kişiliğini de bu dönemde pekiştirmiştir. Romanlarını incelerken öncelikli olarak yazarın hayatındaki önemli olan çocukluk dönemini ve özellikle de baba evinde geçirdiği yaşantısını irdelemek yerinde olacaktır.

Franz Kafka, baba evinde yaşadığı süreci ve o zamanlardaki duygularını 'Babaya Mektup' adlı kitabında açıkça ortaya koyar. Kafka'nın mektuptaki amacı babasıyla arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmadır. Sert mizaçlı babası, bakışlarıyla ve sarf ettiği sözlerle Kafka'yı rahatsız etmektedir.

Wagenbach'ın anlatımına göre Babaya Mektup adlı kitabında, Kafka ailesinde, çocukların eğitiminde, sofrada verilen direktif ve buyruklar önemlidir (Wagenbach, 2008: 26). Kafka, yine bu kitapta, babasının eğitimde başvurduğu son derece etkili, başarısız olmayan davranışları, gözdağı verme, alay, kötü kötü gülme olarak niteler (Kafka, 2009: 29).

Kafka, "*Güzelce döşenmiş salonun bunaltıcı, zehir kusan, çocukları yiyip bitiren havası*"nda büyür, babasının o keskin buyruklarına bir türlü akıl erdiremez, bir bilmece

gözüyle bakar bunlara, sonunda her şeye karşı içinde bir güvensizlik duymaya başlar” (Kafka’dan aktaran Wagenbach, 2008: 26).

Kafka (2009: 27–28), babasının devamlı olarak *“İtiraz yok!”* diyerek verdiği gözdağları ve elini havaya kaldırışlarının hiç aklından çıkmadığını ve bu nedenle kekeleyerek ve duraksayarak konuştuğunu anlatır; öyle ki sonraları büsbütün susmuş ve babası karşısındayken konuşamaz, düşünemez olur. Kafka babasına karşı gelemeyişi nedeniyle tamamen içine kapanır.

Kafka, ‘Babaya Mektup’ta babasının davranışlarını anlatır: *“Sen bir çocuğa ancak kendi yaradılışına uygun olarak davranabilirsin, güçle, bağırıp çağırarak, birden kızıp parlamalarla; beri yandan, bu da tam senin aradığın bir davranıştı, çünkü beni güçlü ve cesur bir çocuk olarak yetiştirmek istiyordun”* yorumunu yapmıştır (Wagenbach, 2008: 29).

Kafka’nın, Babaya Mektup kitabında da ifade ettiği gibi, çocukluk döneminden itibaren babasıyla bir savaş içindedir. Bu da Kafka’nın romanlarında, çocuğun babasına duyduğu nefret duygusu olarak tanımlanan Oedipus kompleksini açığa çıkarır.

‘Babaya Mektup’un çok farklı türde bir makineye sokulmuş bir fotoğraf, bir portre olduğunu söylerler. Kafka mektubunda, *“Bu dünyada başım eğikse, son derece çölümsü bir başka dünya kurmak zorunda kaldıysam: bunların hepsi babanın suçu”* der.

Her durumda babasını suçlayan Kafka, başarısızlığındaki her işareti babasında arar. Ona göre, evlenmekteki başarısızlığı, bedenindeki hastalığı, kekelemeleri hep babasının yüzündendir. Bu nedenle de bağımsızlığını kazanmak için evlenme girişimlerinde bulunur, aslında amacı yalnızca evden kurtulmaktır.

Brod, Kafka’nın *“İnanmak içindeki yokedilmez’i özgür kılmak, daha doğrusu kendini özgür kılmak, yok edilmez olmak, en doğrusu olmaktır”* diyerek özgür olmanın aslında ‘olmakla’ ilintili olduğunu açıklamaktadır (Brod, 2000: 5). Kafka için özgür olmak aslında olmakla ilişkilidir; insan olunabildiği ölçüde özgürleşeceğini düşünür. Şato adlı

kitabında K. kadaströculuğa atandığında özgürlüğünün kısıtlandığını düşünür, öte yandan da şatonun dışında olmanın onun için iyi bir durum olduğunu bilerek şunu söyler: *“Korkarım yukarıda, şatoda yaşamak bana göre değil, çünkü hep özgür olayım isterim ben.”* (Kafka, 2009: 10–11).

Kafka kendi yolunu bulmak üzere yola çıktığında ise kendini umutsuzluk ve inançsızlık içinde bulur. Çıkış yollarının tümünde tekrar baba evine dönerek umutsuzluğa kapılır. Bu da, romanlarında söz ettiği karanlık yolun nereden geldiğini göstermektedir. Örneğin, yine şato adlı eserinde, şatoya ulaşmak için çaba sarf ettikçe yolun giderek uzadığını ve ona yaklaşamadığını hisseder. Romanlarında bu şekilde uzanıp giden yolları anlatarak umutsuzluğunu gösterdiği düşünülebilir.

Görüş ve düşüncelerden yoksun bir baba evinde, bilmecemsi yasalar karşısında, anlaşılmaz bir çevrede büyüyen Kafka için tek çıkış yolu kendini dışa kapamaktı: *“Düşüncelerimle var olan nesnelere ve onların var olan durumlarına sarılıyordum”* (Kafka’dan aktaran Wagenbach, 2008: 30). Kafka, babasının koyduğu kuralları anlamlandıramaz. Bu nedenle de kendini içe kapayarak ve dış dünyayı gözlemleyerek hayatını devam ettirdiğini söylenebilir.

Babası Hermann Kafka, pek yoksul koşullardan zengin bir tüccar durumuna yükselmiş, bir toptancı mağazasının sahibi olmuştur. Aile birçok kereler ev değiştirmiş, Franz’ın da ortak yaşantısı olan bu ev değiştirmelerle babanın ekonomik durumundaki yükseliş dışa karşı da kendini göstermiştir. Onun kaba fizik ve ruh yapısıyla yaşayışındaki düpedüz pratik- ekonomik yön, hassas ve ince Franz için bir hayranlık, ama aynı zamanda da yenilmez bir nefretle ıstıraplı bir *‘yabancılaşma’* kaynağı olmuştur (Emrich, 1965: 74). Yabancılaşma ise aileden, toplumdan, yaşamdan uzaklaşma olarak çeşitli nedenlerle kendini göstermektedir.

Sonuç olarak denebilir ki, Kafka’nın romanlarındaki biricik kahraman kendisidir. Yapıtlarındaki özgeçmiş kendi özgeçmişidir. Kendi varoluş gerçekliğini silip atmamak yerine kendini anlatarak rahatlama ve gündüz yaşadığı işe kendini adapte etmek

durumundadır. Çocukluğunu, gençliğini, kendini, kadınlarını ve yaşamın anlamından çok, ne olduğundan şüphe ederek ve bunu romanlarında yazarak özgürleşme ve bağımsızlaşma çabasında olduğu düşünülebilir.

2.1.2. Kafka'nın Üniversite Yılları ve Prag Çevresi

Kafka'nın yaşadığı dönemde de Prag'da çoğunluğun kullandığı dil Çekçedir; fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun etkisiyle elit tabakanın dili Almancadır. Ailesi de bu gerçekliği göz önünde bulundurarak onu 1889'da Prag'daki Fleischmarkt'ta bulunan Deutsche Knabenschule adlı okula gönderir; bunu daha sonra 'Altstadter Deutschen Gymnasiums' izler (Cangüleç, 2006: 24).

1901'de olgunluk sınavını veren Kafka, birkaç hafta için Norderney ve Helgoland'a gider. Lisenin o iç karartıcı baskı havasından yakayı sıyırdıktan sonra kavuştuğu özgürlüğü kuşkuyla karşılarsa da, yine de bundan yararlanmayı düşünür. Daha bitirme sınavlarından önce felsefeyi ilerisi için 'seçtiği meslek' olarak açıklamış, babası ise böyle bir tasarıya kesinlikle karşı çıkmıştır (Wagenbach, 2008: 51). Öyle ki okuduğu kimya bölümünü yarıda bırakarak üniversite eğitime babasının isteği üzerine Hukuk Fakültesi'nde başlar.

Hukuk Fakültesi, sıkıcı dersleriyle Kafka'yı mutsuz eder ve yaz yarıyılında Sanat Tarihi Fakültesine gider. Bunun yanı sıra Prag'da kalmak istemeyen yazar birkaç gün için Münih Üniversitesi'ne geçer; ancak babasının okul parasını ödememesi üzerine tekrar Prag'a geri döner. İstemeyerek de olsa Hukuk Fakültesi'nde eğitim almak zorunda kalır (Wagenbach, 2008: 51–52).

1901–1906 yılları arasında Prag'taki Alman Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başladığı sıralarda, yanında doktorasını yaptığı Alfred Weber'in sosyoloji derslerinin kuvvetle etkisinde kalır. Weber'in son kapitalist endüstri toplumu ve bu toplumu bekleyen tehlikelere ilişkin çözümlenmeleri Kafka'yı hayli etkiler ve meşgul eder (Emrich, 1965: 75).

Yarıyıl sırasında Çek ya da Alman tiyatrosunda sergilenen oyunları, 'Alman Üniversiteleri Okuma ve Konuşma Kulübü' tarafından düzenlenen konferansları, ayrıca yazarların okuma saatlerini hiç kaçırmaz. Bu saatlerin birinde, 1902 Ekim'inde Schopenhauer üzerinde konuşan Max Brod'la tanışır (Wagenbach, 2008: 53). Öğrenim yıllarında, 1902'de, Max Brod'la ömür boyunca sürecektir dostluğu başlar.

Brod, konferanslar sırasında Kafka hakkında bir izlenime sahip olmuştur ve Kafka'ya dair gözlemlerini şöyle anlatır: *"Benden bir yaş büyük Kafka eve kadar bana eşlik etti. Bütün konferanslara düzenli gelen biriydi; ama o güne kadar birbirimize pek dikkat etmemiştik. Zaten onun farkına varmak kolay değildi, çünkü seyrek söze karışır, kılık kıyafetinde de göze çarpacek bir şey bulunmazdı..."* (Wagenbach, 2008: 54).

Brod'un da gözlemlediği ve söylediği gibi Kafka, ilk gençlik yıllarında da tıpkı çocukluğundaki gibi babası tarafından oldukça ezilmiş bir karakterdir. Bu nedenle de girdiği her ortamda 'görünmez' bir beden gibidir. Kendini her zaman yeteneksiz ve güçsüz hisseder. Kafka, bu hislerini de yine babasına bağlayarak: *'Senin yüzünden kendime olan güvenimi kaybettim ve yerine de sınırsız bir suçluluk duygusu edindim'* dâhilinde açıklar (Robertson, 2007: 18).

Kafka, Kunstwart adlı bir dergide yazmaya başlamasıyla birlikte daha çok önemli yazarların günlüklerini, yaşamöykülerini okumaya yönelir. Schopenhauer ve Dostoyevski'nin yaşamöykülerini okur. Okuduklarından etkilenir ve bu etkilenmeyi de şu sözlerle açıklar: *"Okuduğumuz kitap bir yumruk gibi tepemize inip bizi uyandırmadıktan sonra neye yarar. Tanrım, hiç kitap okumasak da mutlu yaşayabilir ve bizi mutlu kılacak kitapları sıkıştık mı kendimiz kaleme alabilirdik. Ne var ki, üzerimize bir felaket gibi çullanan, kendimizden daha çok sevdiğimiz birinin ölümü, bütün insanlardan koparılarak ormanlara götürülüp bırakılmamız ya da canımıza kıymamız gibi bizi acılara gömen kitaplar gerekiyor bize. Bir kitap içimizdeki donmuş denizin buzlarını kırıp parçalayacak bir balta olmalıdır."* (Kafka'dan aktaran Wagenbach, 2008: 55). Bu mektupta Kafka, okunan bir kitabın kişide yaratması gereken etkiden

bahsetmektedir. Okuduğu yazarların etkisiyle toplumsal olaylara ilgi duyduğunu kitapların asıl yapması gereken etkinin bir balta gibi insan üzerinde güçlü bir etkisi olması gerektiğini söyler. Ona göre, bir kitap insanın içinde bulunan donmuş denizi yarattığı büyük etkiyle kırabilmeli, yok edebilmelidir. Kafka, burada insanın içindeki donmuş denizden bahsederken cehaleti kastediyor olabilir. Bu nedenle kitaplar, bu cehaleti gidermenin bir aracı olarak görülmektedir. Kitaplar, bir balta gibi insanda keskin etki yaratarak onun bilgisizliğine çare olarak ortada var olmaktadır denilebilir.

1907 yılında bir gazetede sekiz düzyazısı ilk kez yayınlanır. Daha sonra 1908 yılında girdiği Prag'daki Bohemya Krallığı İşçi-Kaza-Sigorta Kurumunda işe başlar ve emekli oluncaya kadar orada çalışır. Garaudy, Kafka'nın mesleğinin onu toplumsal yaşamın içine daha çok çekerek yabancılaşmayı arttırdığını ve bölünmeyi belirginleştirdiğini söyler. Kafka da hiyerarşik kurumun düzenine ve insanları soyut yasalarla ezen anlaşılmasız mekanik çarkın içine girdiğini belirtir (Garaudy, 2007: 19).

Kafka, 1908–1912 yılları arasında toplumsal olaylara ilgi duymaya başlar, bazı siyaset adamlarının toplantılarına katılır. Bu dönemde Yahudilikle ilgilenir, İbranice öğrenir ve İtalya'ya geziler yapar. Yaptığı küçük geziler sonucunda da 'Günlük' adlı kitabına başlar. 'Günlük' Kafka'yı anlamamız açısından önemlidir; çünkü onun hakkında düşüncelere bu kitap sayesinde varabiliriz. 'Günlük' yazarın 1910 yılında tutmaya başladığı ve yaşamının da sonuna kadar yazmayı sürdürdüğü ve ölümünden sonra 1948 yılında yayınlanmıştır. Susan Sontag'ın deyişiyle "Günlükler bize yazarın ruhunun çalışma odasını gösterir" (Sontag, 1991: 78). Tokdemir ve Diler'e göre, 'Günlük' yazarın hem insani hem de yazar olarak çözümlenmesini kolaylaştıran en önemli kaynağı oluşturmaktadır (Tokdemir ve Diler, 2004: 71).

Üniversitede edindiği geniş arkadaş çevresi ve Max Brod sayesinde 1912 yılında ilk kitabı olan 'Gözlem' yayınlanır. Bu kitabında 18 düzyazı vardır ve 'Dağlara Gezinti' başlıklı yazısında daha önce 'Bir Savaşın Tasvirinde' de yer alan şu cümlelere yer verir: "Kimseye bir kötülükte bulunmadım, kimse de bana bir kötülükte bulunmadı, ama

kimse de bana yardım etmek istemiyor, bitip tükenmeyen kimseler.” (Kafka’dan aktaran Wagenbach, 2008: 57). Bu cümlelerde Kafka, kendi yalnızlığına vurgu yaparken aslında karşısındaki insanların da yalnızlaştığını ve bu yalnızlaşmadan doğan bir ‘yabancılaşma’ olgusunun giderek arttığını irdelemektedir.

‘Bir Savaşın Tasviri’ adlı kitabında *“Artık bölük pörçük bir şey duymak istemiyorum.”* (Kafka’dan aktaran Wagenbach, 2008: 56), diyerek bütüne duyduğu özlemi dile getirir.

Birinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı sıralarda ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun giderek zayıfladığı dönemde Brod’a yazdığı mektupta, bir sabah annesiyle konuşan komşunun yeşillikler ortasında kahvaltı yapmasına şaşmadan edemediğini anlatır. Kafka için bu olay şaşkınlık vericidir; çünkü savaşın yaklaşan zamanında insanların yaşam yükünü sırtlamaktaki dayanıklılıklarına inanamaz. Onun için yaşam ağır ve zordur. Kafka, insanların savaş esnasında bu kadar rahat davranmalarına anlam veremez. Kafka bu durumu, savaş döneminde insanları gözlemleyerek elde eder.

Bütünlük ve hayret etme kavramları, Kafka’nın romanlarının da bir parçasıdır. Hemen her romanında bütünlük içinde bir varoluş ve karakterlerin olaylara hayretli bakışları vardır.

Bu bölük pörçük yaşantısının arkasında onun değişken ruh hali yatmaktadır. Seçtiği meslekten beklediği tek şey, baba evinden bağımsızlığı garanti etmesi, ama yazıp çizmelere olabildiğince çok zaman bırakması, daha doğrusu sadece yazı işiyle uğraşmasını sağlamasıdır. Dolayısıyla bir yıllık stajın ardında çeşitli tasarılar Kafka’nın kafasında birbirini kovalar. İspanyolca öğrenmek, Viyana’da İhracat Akademisi’nde okumak, Güney Amerika’ya göçmen olarak gitmek planları bunlar arasındadır (Wagenbach, 2008: 65).

Aslında Kafka’nın yegâne amacı Prag’tan uzaklaşmaktır. Ancak, hiçbir zaman bu şehirden kopamaz. Ne kadar buradan gitmek istese de Prag’ın etkisi altında kalır.

İnsana en çok zarar verecek şeyin, yalnızlaşmanın, dönemsel koşullarından ötürü Prag'da yaşamının bir sonucu olduğuna inanır. Ancak her ne kadar buradan kurtulmayı amaçlasa da eserlerindeki temalar ve betimlediği mimari yapılar, seçtiği yalın dil kesinlikle Prag'dan bağımsız değildir. Çünkü Prag'da kullanılan dil çoğunlukla Almancadır. Çek asıllı olmasına rağmen Almancayı kullanması Prag'dan bağımsız olmadığının göstergesidir.

Kafka'nın eserlerindeki temalar için, Almanların Prag'da sanki bir adaya hapsedilmişler gibi bir dış dünyadan soyutlanmış yaşamaları- deyim yerindeyse yabancılaşmanın bu ön biçimi- temel niteliktedir (Wagenbach, 2008: 66).

Kafka, yaşadığı yerden her ne kadar kaçmak istese de geri dönüşleriyle yine esir olur bu şehre ve Oskar Pollak'a mektubunda şu sözleri düşer: "*Prag koyuvermiyor beni. Bu ninesiğin pençeleri var.*" şeklinde açıklar. Kafka'nın eserlerinde Prag, onun için pençeleri olan hem vahşi hem de acınılası bir kenttir. Romanlarında rastlanan alışılmamış temalar ve betimlemeler, mimari yapının soğukkanlılığı ve laf kalabalığı yapmadan anlatmak istediğini açık ve seçik ortaya koyuşu kesinlikle Prag'sız düşünülemez bir durumdur. Öyle ki, romanlardaki toplumdaki soyutlanma ve karakterlerin yaşadığı bu yabancılaşma-dışlanma hissi, Kafka'nın yaşantısının genel ve gerçek bir sonucu olarak karşımıza çıktığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Kafka'yı incelerken onu Prag'sız düşünmek, onun eserlerini eksik irdelememize neden olabilir. Aynı zamanda da yaşadığı üniversite hayatı onun düşün ve yazın hayatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle de bu sürece gereken önem verilerek irdelenmektedir.

Yazar için onun hayatında önemli yer tutan unsurlardan biri de yaşadığı ilişkilere dir. Kadınlarla olan diyalogunu da yazın hayatını şekillendirdiği için önemlidir.

2.1.3. Yazarın Olgunluk Dönemi ve Kadınları

Kafka, Ağustos 1912’de, kendisinden dört yaş genç olan ve ofis gereçleri üreten bir şirkette çalışan Berlin’den gelen Felice Bauer ile tanışmıştır. İlişkileri büyük ölçüde mektuplaşmayla devam etmiştir. 1913’te Felice’yle nişanlanır ve ne yazık ki nişanlanma süreci çok uzun sürmez, aynı yılın Temmuz ayı içerisinde nişan bozulur.

1914’te yeniden Felice’yle mektuplaşmaya başlarlar; çünkü Kafka hayatında bir kadın olmaksızın kendini yalnız hissetmektedir, bir sonraki yıl Felice’yle yeniden görüşürler. Bu görüşmeler sırasında Felice’nin evlilik isteğine Kafka yanıt veremez; çünkü bir türlü kendini evliliğe hazır hissetmez. ‘*Babaya Mektup*’ adlı eserinde bunun nedenini şu şekilde dile getirir:

“Besbelli ki düşünsel bir evlenme yeteneği bende eksikti. Bunu da sonradan anladım, evlenmeye karar verdiğimden beri uyku girmiyor gözüme, başım gece gündüz ateş gibi yanıyor, benimkisine yaşamak denemez artık; çaresizliğe gömülmüş, sağda solda yalpalayıp duruyorum.” (Kafka, 2009: 85–86). Aslında Kafka burada evlilik kararı almış değildir, nişanlılık döneminin sonundaki evliliğe giden yoldan korkmaktadır.

Evlilik korkusu çoğunlukla, yazma yetisini kaybetmesi ve buna vakit ayıramayacak olma endişesinden kaynaklanmaktadır. Ancak evliliği yine de bağımsızlığa kavuşmakta bir çare ve yol olarak görmekten de geri durmamaktadır. Bu nedenle aralıklarla nişanlanma girişiminde bulunur. Bu nişanlılık dönemi Kafka için zorlu geçmiştir. Çünkü bu dönemde Kafka, yazma işine yoğunluk vermiş ve evlenmekle evlenmemek arasında kalmıştır.

Felice’yle onu nişanlanmaya iten şey içindeki yalnızlık duygusu olmasına rağmen yalnız kalmanın Kafka’nın yazısını geliştirdiğinin farkındadır. Öyle ki Kafka, Felice’nin babasına gönderdiği mektubunda kendisiyle ilgili tüm olumsuzluklara değinir; ancak mektup Felice’nin babasının eline geçmez. Kafka mektupta kendisinin yanında

Felice'nin de mahvolup gideceğini, tek ilgi duyduğu şeyin edebiyat olduğunu ve evliliğin hiçbir değişiklik yapamayacağını mektupta açıklar (Wagenbach, 2008: 119–120).

Felice'yle yaşadığı bu ilişki Kafka'nın yazın hayatında da önemli yer arz etmektedir. Bu nedenle de Felice'ye yazdığı 500 mektup, Kafka'nın ölümünden sonra 1967'de ilk kez yayınlanır. Kafka yazmanın kendisine verdiği hazzı, diğer tüm sosyal ve bedensel hazlardan ayrı tutar, bunu da Felice'ye yazdığı mektupların birinde şöyle anlatır:

“Yazmanın varlığımın en verimli yönü sayılacağı organizmamda açığa çıktıktan sonra içimdeki tüm güçler o yana üşüştü ve cinselliğin, yeme içmenin, felsefi düşüncelerin, ama her şeyden çok müziğin hazlarına yönelik bütün öbür yeteneklerden yüz çevirdi, sözü geçen alanlarda yoksul duruma düştüm.” (Canetti, 1994: 32).

Felice'yle olan ilişkisi sonucunda bir gece Kafka, 'Dava' adlı romanını yazar. Romanda herkesin önünde yargılanma ve aşağılanma söz konusudur. Romandaki bu olay örüntüsü, Felice'nin bir gece Kafka'nın evlenmeye karşı çıkışını babası Hermann Kafka'ya söylemesinin ve Kafka'nın bu durumdan duyduğu rahatsızlığın bir yansıması olmuştur.

Garaudy (2007), hiçbir yerden sürülmediği halde, kendini her yerde yabancı hisseden Kafka, paylaşma özlemi ile dolu olduğundan bahseder. Bu noktada da Kafka için aşk hem bir duygularını paylaşma aracı hem de bir paylaşma talebi olmaktadır (Garaudy, 2007: 23).

Kafka'nın aşk arayışındaki asıl amaç, hastalığının zayıflığını aşkla telafi etmektir. Ancak Kafka, kadınların kendisini anlamadığını ve bunu başarabilecek birinin Tanrı'ya yakın olmakla aynı anlama geldiğini söylemektedir. Çünkü Kafka'ya göre aşk, hem dinsel hem de insani öğelerin bir bileşimidir.

Ona göre, aşk paylaşım koşulu olmanın yanı sıra, aynı zamanda da paylaşım engeldir de. Bu nedenle de insanı amacına yakınlaştırırken uzaklaştırır. Gerek amaca

yaklaşma gerekse de ondan uzaklaşma konusunda Kafka, kendisiyle ilişkide olan her kadına bu şekilde bakar. Kadınlara duyduğu aşk, evlilik düşüncesi belirene kadar Kafka'nın yazı hayatını beslerken, evlilik aşamasına gelindiğinde Kafka evlilik korkusuna kapıldığından, yazı hayatı sekteye uğrar.

Genellikle hayatında kadınlara çok yer vermeyen, sadece mektuplaşarak onlarla ilişki yaşayan Kafka, Felice'yle arasının bozulmasının ve ikinci nişanın atılması ve birinci dünya savaşının patlak vermesi, babasıyla arasındaki uzaklık onu iyiden iyiye yalnızlığa iter (Öktem, 2006: 24).

Felice'yle 1914'te yeniden başlayan mektuplaşması, Ağustos 1917'de Kafka'nın tüberkülozla ilgili olduğu anlaşılan bir kanama geçirmesinin ardından sona erer. Bunun ardından Kafka, kız kardeşi Ottla'nın yazlık evine dinlenmeye çekilir.

Felice'yle ayrıldığı 1917'de Ottla'nın evine taşınan Kafka, burada Julie Wohryzek ile tanışır. Tanışmanın ardından altı ay sonra Julie ve Kafka nişanlanır. Apar topar nişanlanmaya karar vermesi Kafka'nın bilinçli ve doğru bir karar verdiğine inanmasından kaynaklanmaktadır. Ancak nişanlanma süreci yine uzun sürmez; çünkü Julie'nin babası ayakkabıcılık yapmaktadır, Kafka'nın babasının istemediği bir tabakadan gelmektedir ve zanaatkâr bir aileden gelmesi Hermann Kafka'nın hoşuna gitmez. Julie'yle ilişkisi babasının baskılarından dolayı sona ermek durumunda kalır. 1920 yılında nişan atılır. Burada da yine babanın baskısını görebiliriz (Wagenbach, 2008: 150–156).

Kafka, Milena'yı 1919 sonbaharında doğup büyüdüğü kent olan Prag'a geldiği sırada tanır. Milena'nın kocası Ernst Pollak da yanlarında bulunmaktadır. Konuşmaları sırasında Milena, Kafka'nın metinlerini Çekçe'ye çevirmek istediğini söyler. Bu da aralarındaki sevgi ilişkisinin başlamasına sebep olur.

“Yüzünüzdeki hiçbir ayrıntıyı açık seçik anımsayamayışım aklıma geldi şu an. Ancak kafedeki masalar arasından yürüyüp gidişiniz,

boyunuz posunuz, üzerinizdeki giysi hala gözlerimin önünde.” (Kafka, 2005a: 17).

1920’de Milena Jesenka ile mektuplaşmaya başlar. Onunla mektuplaşmaları önce bir arkadaşlık gibi başlar daha sonra tutkulu bir aşka dönüşür. Ancak Milena, Kafka’dan on iki yaş küçük ve evlidir. Bir araya gelmeleri imkânsızdır ve bu ilişki Kafka’yı derin acılara sürükler. Milena’ya da yazdığı mektuplar, Felice Bauer’e yazdıkları gibi daha sonraki yıllarda yayınlandı (Konmuş, 2007: 37).

Milena’nın dış özelliklerine bakıldığında, Kafka’nın yaşamındaki tüm kadınların hepsinden ‘uzak’tır Kafka’ya: Kafka’dan küçük ve evli ve Yahudi değildir. Milena’nın babası Çek Üniversitesi’nde çene cerrahisinde profesördür. Ancak annesiz büyüyen Milena’nın babası, Kafka’nın babası gibi bencil ve zorba bir adamdır. Kafka’nın babasına duyduğu aynı nefreti Milena da kendi babasına duymuştur (Wagenbach, 2008: 159).

Milena’yla tanıştığı ilk günlerde onun hakkında Max Brod’a şunları yazar: *“Şimdiye kadar asla görmediğim canlı bir ateş... Beri yandan, alabildiğine ince, narin, gözü pek, zeki, varını yoğunu özverilerle elden çıkaran biri, özverilerle kazanmış denebilir.”* (Kafka’dan aktaran Wagenbach, 2008: 163). Görüldüğü gibi Kafka, Milena’dan söz ederken kendini tanımlar gibidir. Kendisi gibi bir kadınla mektuplaşmak onu tüberküloz hastalığından da bir nevi korumaktadır. Ancak Milena, ne zaman Kafka’dan yanına gelmesini istese Kafka duraksar ve karar veremez. Şato adlı kitabında da bu yasak ilişkinin bir görünümünü anlatır. Daha önce de belirtildiği gibi burada da Milena’yla olan ilişkinin Kafka’nın yazın hayatını etkilediğini ve bugün ünlü romanları arasına giren Şato’nun oluşmasını sağladığını söyleyebiliriz.

Ernst Fisher, ‘Franz Kafka’ isimli incelemesinde, Kafka’nın evliliğe büyük özlem duyduğunu ancak ona karşı şiddetli bir direnişte olmasının kendi zayıf ve yorgun organizmasına karşı olan bir direniş olduğunu söylemektedir. Bu direnişe karşın girdiği evlilik hazırlıkları ileri aşamaya vardığındaysa Kafka, ilk kanamasını geçirir (Fisher, 1985: 20–21). Kafka yaşamında kişisel mutluluğunu her defasında sanatla değiş tokuş

etmiştir. Nişanlanmaların yolu her defasında son bulmuş ve yazma eylemi her şeyden daha çok öne çıkmıştır.

Yalnız kalmaya dayanamayan Kafka, 1923 baharında ablası Elli'ye yaptığı gezi sonucunda Yahudi bir halkevine ziyarete gittiği sırada, yurdun yardımcılarında olan yirmili yaşlarındaki Dora Diamant ile tanışır. Dora'nın aldığı eğitim, doğal, naif, yardımsever mizacı Kafka'yı cezbeder. Temmuz ayında ziyareti sona eren Kafka, önce Prag'a sonra yine kız kardeşi Ottla'nın yanına gider. Eylül sonunda da Berlin yollarına düşer. Berlin, onun için Prag'tan kaçtığına yaşamak istediği yegâne şehirdir. Burada Dora Diamant ile ev tutar ve beraber yaşamaya başlarlar. İlk aylarda Kafka oldukça mutludur; çünkü sonunda istediği olmuş ve Prag'dan çekip gitmenin üstesinden gelmiş ve kendi evine kavuşmuştur. Kafasına göre yaşamaya başlar hayatı ve ablası Valli'ye şöyle yazar: "*Gaz lambam öyle güzel yanıyor ki sorma!*" (Wagenbach, 2008: 173).

Kafka artık bir kadınla aynı evde yaşamaktadır, hem de Prag'tan ve babasından bağımsız kendi evindedir. Bu mutluluğu da gaz lambasının ne kadar güzel yandığını anlatarak dile getirir.

Dora'yla beraberken birçok öykü yazar Kafka ancak kendi isteği üzerine Yuva adlı öykü hariç hepsini Dora'nın kendisine gözleri önünde yaktırır. Dostu Brod'a şeytanın elinden kendini kurtardığını ve artık kimsenin onu bulamayacağını söyler (Wagenbach, 2008: 175).

Dora'yla beraberken Milena'ya yazdığı bir mektubunda "*Eski sıkıntılar burada da gelip buldu beni, üzerime saldırdı ve biraz yıktı beni.*" diye yazarak hastalığının ve dönemin koşullarının sıkıntılarını dile getirir. Berlin'de kaldığı dönemde, Almanya 1923 Ekim'de büyük bir enflasyon krizi yaşamaktadır. Bu enflasyon aylarında kötü beslenmeden dolayı Kafka'nın hastalığı daha da kötüye gider. 1924 yılının Mart ayında hastalığının ağırlaşması sonucu Brod, Kafka'yı Prag'a geri götürür ve Nisan ayının başında da hayatını kaybeder.

Wagenbach Kafka'nın hayatının sonunu ayrıntısıyla özetler: 3 Haziran 1924'te kırk bir yaşını bitirmesine bir ay kala bu dünyaya gözlerini yumdu Kafka. Prag'da, hem sevip hem de nefret ettiği, boyuna terk etmeyi düşündüğü, ama kendisine sınıksı sarılmış koyvermeyen, içindeki dünyayı, modern yabancılaşmanın bazı özelliklerini taşıyan yabancılığını ve netameli çok çeşitliliğini geride durarak, ama titizlikle kayda geçirdiği bu kentte toprağa verildi (Wagenbach, 2008: 177).

2.2. Franz Kafka Romanlarında Yabancılaşma ve İnsan

*"Bu dünyanın insanı
İrkilten tarafı korkunçluğu değil
Olağan görünüşüdür."
Adorno*

Franz Kafka'nın romanlarını yazarken kendi yaşamından ve çevresinden etkilendiği görülmektedir. Özellikle iki büyük romanı olan Dava ve Şato'daki karakterlerinde 'K.' harfini devamlı olarak kullanması romanlarını yazarken yaşamından kesitlerin olması işaretlerden yalnızca bir kaçıdır. Gürhan Tümer, Kafka, roman kahramanlarına, kendi soyadının baş harfini isim olarak verdiğini irdeleyerek yazarın o kişilerle kendini iyiden iyiye özdeşleştirdiği ve bu romanları çok benimsediğinin düşünülebileceğini söylemektedir (Tümer, 1984: 16).

Yabancılaşma kavramı Kafka'nın Dönüşüm eserinde temel kavram olarak durmaktadır. Genelde yabancılaşma teorisi Karl Marx ile birlikte anılmaktadır. Marx, yabancılaşmayı, genelde insanın, özelde de işçinin kapitalist toplumdaki durumunu betimlemeye yönelik, bu toplumda insanın nasıl bir varlık olduğuna dair belli bir düşünceyi içerisinde taşıyan bir kavram olarak kullanmaktadır. Karl Marx'a göre kapitalist toplum temelde çıkarları birbirine karşıt olan iki sınıftan oluşmaktadır: Burjuvazi ve proleterya. Bu durum, toplumdaki işbölümüne bağlı olarak, çalışma ve eğlencenin toplumun farklı üyelerinin payına düşmesinin bir sonucudur. Herhangi bir üretim aracına sahip olamayan işçi, yaşamını sürdürmek için emek gücünü satmak zorundadır. Çünkü sahip olduğu biricik güç, kendi emek gücüdür. İşçi, böylece emek gücünü kapitaliste belli bir ücret karşılığı satar. İşçinin emeği bu süreçte kapitalistin

emri altındadır. İşçinin emeği artık bilinçli bir etkinlik olmaktan çıkmaktadır; işçi üretimin küçük bir parçasına indirgenir ve emek etkinliği onun kendi egemenliği altında gerçekleşen bir etkinlik olmaktan çıkmaktadır. Franz Kafka da, Marx'ın betimlediği yabancılaşmış toplumda öyküsünü kaleme almaktadır (Tükel, 2012: 46–47).

Kendi yaşantısıyla paralel olarak yazılan 'Babaya Mektup, Dava, Dönüşüm ve Şato' adlı kitaplarındaki temel ve önemli nokta yabancılaşma ve yalnızlaşmaya yapılan vurgudur. Lukacs, bu konuda şunları söylemektedir: *"Kafka'nın eserlerinin asıl konusu çağdaş kapitalist dünyanın kötülüğü ve insanın bunun karşısındaki güçsüzlüğüdür. Kendisinin yalınlığı ve içtenliği, elbette, karmaşık ve birbiriyile çelişen güçlerin sonucudur."* (Kafka'dan aktaran Lukacs, 2000: 87).

Garaudy ise Kafka'nın romanları üzerine yazdığı makalesinde, kimliği bilinmeyen toplumda insanın tikelliğini kaybederek eşya haline geldiğini ve kişilik taşımayan garip ve zavallı bir varlığa dönüştüğünü söylemektedir. Kafka'nın dünyası içinde yaşadığımız dünyadan başka bir dünya olmamakla beraber tek bir dünyadır. Yani insaniliğini kaybetmiş, boğucu ve yabancılaşmış bir dünyadır. Ancak bu dünyada yabancılaşmanın bilinci ve ondan kaçışın umudu da var olduğu görülmektedir (Garaudy, 1965: 190). Birey, toplum içerisinde kendi kimliğini tanımlayamayan, kendine ve topluma yabancılaşmış bir durumdadır.

Adalet Ağaoğlu, Kafka'nın ilk olarak 'Milena'ya Mektuplar' adlı eserini okuduğunu ve etkilendiğini dile getirir. Çünkü Ağaoğlu'nun bu okumayı yaptığı dönem, Türkiye'de henüz kapitalist birikimin olmadığı, insanın otomatlaşmasının çok da ortalarda görünmediği bir dönemdir. Bu nedenle de Ağaoğlu, kitabı okuduğunda kitabın sayfaları arasında Kafka'nın derin yalnızlığını hisseder (Ağaoğlu, 1984: 174).

Kafka, eserlerini yazarken daha ilk sayfalardan 'özgürlük, yabancı, yalnızlık' kavramlarını kullanmaya başlar. Okura yalnızlığını ve özgürlük sorununu hemen hissettirir. Bu nedenle Lukacs, Kafka'yı gözü dönmüş ve ürkütücü bir yalnızlık karşısında ne yapacağını bilemeyen modern yazarların klasik örneği olarak tanımlar. Ancak

Kafka'nın yabancılaşmasının kaynağı olan dünya, kapitalist toplumun tarihsel gelişimini tamamladığı bir evrede değildir. Kafka, yaşadığı toplumda gelişen kapitalist düzenin önsezisini sağlamıştır (Lukacs, 2000: 86–87). Kafka, bu nedenle önsezisi kuvvetli bir yazar olarak tanımlanabilmektedir.

O, hayatın anlamını ararken geçirdiği en temel yaşantı yabancı olmak ve varlığın içinde kendine bir yer yapabilme ihtiyacını duymaktır. Kafka, Musevi'dir ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda yaşamasına rağmen dili Almancadır. Yaşadığı bu çevre Kafka'nın derin bir yalnızlık ve köksüzlük duygusuna kapılmasına yol açmaktadır (Garaudy, 1965: 191). Bu yüzden de Kafka'nın eserleri dünya karşısındaki tavrın açığa vurumudur. Eserlerinin dünyadaki baş eğen bir kopyasından ziyade bunu seziren bir yapısı vardır. Yabancılaşmanın içinde yabancılaşmaya karşı sonu gelmez bir savaşa girer. Ancak yine Garaudy'nin (2007: 21) ifade ettiği üzere Kafka, yabancılaşmanın içinde yabancılaşmaya karşı sürdürdüğü sonu gelmez mücadeleden yorgun düşer. Sanat Kafka'nın içine kapatıldığı dünyada ayakta kalmasında ve yabancılaşmayla mücadele etmesinde yaratıcılık önemli bir etkidir.

Kafka, arkadaşı Janouch'a yazdığı mektupta kapitalizme özgü yabancılaşma mekanizmasını anlatır: *“Kapitalizm, içerden dışarıya, dışarıdan içeriye, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya giden bir bağımlılık ilişkileri sistemidir. Onda her şey basamaklandırılmış, demire vurulmuştur. Kapitalizm, dünyanın ve insan ruhunun bir halidir.”* (Garaudy, 1991:121).

Garaudy'ye göre (1965: 192), Kafka'nın memurluk hayatı onun yabancılaşmayı daha derinden duymasına yol açar. İçine girmiş olduğu bürokrasinin bir çarkı haline geldiğini ve varlığında taşıdığı özelliklerin, yani kişiliğinin tikel yanının yavaş yavaş kaybolduğunu görmüştür. İnsana aykırı olan bu yabancılaşmanın toplumsal sınıfların karşıtlığını içinde taşıdığını anlar.

Meslek hayatının içindeki çelişkileri Kafka'nın romanlarında da kendini gösterir. Dönüşüm adlı eserindeki Gregor Samsa'nın böcekleşmesinin asıl nedeni iş hayatındaki

yoğun ve bunaltıcı çalışmadır. Nitekim Şato'daki K.'nin kendini özgürlükten yoksun hissetmesi bürokrasinin ona devamlı hatırlatılmasından kaynaklanmaktadır.

Esra Kara'nın incelemesine göre, Kafka'nın ve kahramanlarının yaşam karşısında duyduğu tedirginliğin ve korkunun temelinde, babası tarafından aşağılanmış ve dışlanmış olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Kafka, ne babasını ne de onun çevresini hiçbir zaman kendisine yakın bulmamıştır (Kara, 2012: 170). Bu durumu Kafka şöyle dile getirir : *“nereye baksam, erişilmeyecek kadar üstün insanlar görüyordum. Dolayısıyla, insanlara karşı güvensizlik, kendime güvensizliğe dönüşüyor, benim dışımdaki her şeyden sürekli korkmama yol açıyordu”* (Kafka, 2009: 58).

Kara'ya göre, korku, endişe, dışlanmışlık, yabancılık ve bunun doğal neticesi olarak ortaya çıkan tedirgin ruh halini Kafka'nın hemen hemen bütün eserlerinde görmek mümkündür. Pek çok araştırmacı, bu durumu Kafka'nın kişiliği ve yaşamöyküsüne bağlar (Kara, 2012: 170).

Kafka, babasının sarsılmaz otoritesi karşısında, kendisini olduğundan daha güçsüz ve onun iri yapılı cüssesi karşısında kendisini olduğundan daha zayıf hissederek büyümüştür (Kara, 2012: 170). Babama Mektup'ta babasına şöyle seslenir:

“senden hep korkup bir köşeye sinmiş, odama, kitaplarıma, zirzop dostlarıma, kaçıkça düşüncelerime sığınmıştım” (Kafka, 1999: 10).

Bir başka yerde ise şöyle der:

“Sık sık plajda bir kabinde yan yana soyunduğumuzu anımsıyorum. Ben sıska, zayıf, ince bir oğlandı; sense iri yarı, uzun boylu, geniş bedenliydin. Daha bu kabindeki soyunmalarımızda kendime içler acısı biri gözüyle bakmıştım, hem yalnızca senin karşında değil, bütün dünya önünde” (Kafka, 1999: 18).

Kafka romanlarındaki yabancılaşma, toplumun en küçük birimi olan ailedeki babaya duyulan öfke ile başlayıp ileri boyutlara ulaşmaktadır. Babasından her zaman çekinen ve kaçan bir çocuk olarak, iş yaşamında ve her türlü ilişkisinde de güçsüz hale gelmiştir. Bu durum, Kafka'nın romanlarına yansıdığında kendini böceğe dönüşmüş olarak bulan, soru işaretleriyle boğuşan ve toplumun sorgulanan otoritesinden boğulan karakterler karşımıza çıkar.

Romanların genel yapısı itibariyle karakterler, içinde yaşadığı düzenden kaçmak isteyen ve bulunduğu durumu reddeden bir hareket içindedir. Kafka, kendi yaşantısında çoğu zaman romanlarında anlattığı tarzda bir reddedişte değildir. Daha çok boyun eğme eğilimi göstermektedir. Bu nedenle de Dava'daki Joseph K., durumunu kabullenen bir haldedir; Dönüşüm'deki Gregor Samsa, böcekleşmeye bir müddet dirense de o da bu duruma alışarak boyun eğer. Kafka'nın anlatmak istediği bireyin yabancılaşmayla nasıl başa çıkması ya da toplumsal olarak mücadele etmesi gerektiğinden ziyade sadece toplumdaki yabancılaşmanın ne boyutlara geldiğini ve bireyin bundan nasıl etkilendiğini göstermektir. Kafka günümüzde okunduğunda dahi bugünün toplumunda yine bu noktalara değindiğini, çağın insanının giderek daha yabancılaştığını ve 'Böcekleştiği'ni görmekteyiz. Durkheim'ın anomisi, Marx'ın yabancılaşması, günümüz insanının derin problemlerinden biri haline gelmiştir. Joseph K., ve Gregor Samsa, bugün beraber yaşadığımız canlı karakterlerdir.

Kafka'nın 'Dönüşüm' ve 'Dava' isimli önemli iki romanının ele alınarak yazarın anlatımındaki insan doğasının inceleneceği bu bölümde, toplumda var olan yabancılaşma kavramının Kafka romanlarına yansımalarına değinilecektir. Kafka, romanlarını yazarken kendi dünyasından farklı bir dünyayı okura yansıtmaz, anlatmaya çalıştığı kendi dünyası, o dönemin dünyasıdır. Garaudy'nin deyişiyle; *"Kafka'nın dünyası, içinde yaşadığımız dünyadan başka bir dünya değildir. Kafka'nın yaşadığı ve kurduğu dünya tek bir dünyadır. Yani, insanlığını kaybetmiş, boğucu ve yabancılaşmış bir dünyadır. Ama bu dünyada yabancılaşmanın bilinci de vardır; bir umut kapısının açık bırakılmış olduğu da doğrudur."* (Garaudy, 1965: 189).

Kafka'nın romanlarında karamsarlık yoktur, her zaman için yabancılaşmadan bir kaçış ve çıkış yolu aranmaktadır. Bu nedenle de sanat yaratışı yabancılaşmanın tam karşısındadır. Yabancılaşmanın içinde yabancılaşmayla mücadele eden bir yazardır. Ona göre sanat, apaçık bir bildiri sunamaz, ancak insanları uyandırabilir ve onları hakikatin görünür imgeleri haline getirerek harekete geçirebilir. Hakikati gösterirken de modern toplumların yapısını görünmez biçimde insani değerlerle hissettirmeye çalışır. Bu nedenle de Kafka, çağından da öte olan bir yazar olarak tanımlanmaktadır; çünkü onun bahsini ettiği dünya yalnızca içinde yaşadığı toplumun dünyası değil, aynı zamanda ileri modern toplumların dünyasıdır. Kafka'nın çağının dışına taşmasıyla öngörü sahibi olduğu ve ileriye görebildiği söylenebilir.

2.2.1. Kapitalizm Sürecinde İnsanın Kendine Yabancılaşması

*“Yaşayan,
gerçek bir varlık gibi düşün...
varoluş içinde düşün...”
Kierkegaard*

Yabancılaşma kavramını açıkladıktan sonra bu kavramın içinde olduğu toplum yapısındaki çözümleri ve kendini bu süreçte tüketmesi, toplumsal bunalımlar sonucunda da yabancılaşmasını irdelemek yerinde olacaktır.

Marshall, kapitalizmi “üreticilerin dolayimsız ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, satış, mübadele ve kar amacını güden bir ücretli emek ve meta üretimi sistemi” olarak tanımlamaktadır (Marshall, 1999: 382). Daha önce de belirtildiği gibi kapitalizm, emeğin meta üretmesi sonucu oluşur. Devamlı biriken ve giderek artan bir üretim söz konusudur. Bu tanımlamaya bağlı olarak, kapitalizmin sanayileşmenin daha da artmasıyla toplumda insanın yabancılaşmasının ve tüketiminin güçlendiğini söylenebilir.

Kapitalizm tüm dışsal normları gereksizleştirdi ve böylece ekonomik alanı, araç-amaç hesabı ile özgür seçime dayanan davranışın rakipsiz yönetimi için ‘özgürleştirdi’. Kapitalist ekonomi, yalnızca özgürlüğün en az sınırlandığı, diğer toplumsal baskılar ya

da nedenlerle engellenmediği bir alan değildi aynı zamanda giderek dallanıp budaklanan toplumsal yaşamın öbür kollarına daha sonra aşılacak üzere modern özgürlük fikirlerinin ekilip büyütüldüğü bir fidelikti (Bauman, 1997: 65).

Gelişen teknoloji her zaman kolaylık sağlar gibi görünür; fakat diğer yandan insanın yeteneklerinin azalmasında temel oluşturur. Örneğin ilk kez Fordist üretim olarak anılan montaj hattı uygulaması sonucunda araba üretiminde çalışan bir kişinin yetenekleri geri planda kalmaktadır; çünkü montaj hattı kişinin yeteneklerine dayalı bir çalışma gerektirmemektedir.

Modern toplum kendine karşı tutumunda avlak bekçisi yerine bahçıvan benzeri tutumuyla öncüllerinden ayrılmaktadır diyen Bauman, toplumsal düzenin korunmasına bir konu olarak bakıldığından bahseder. Modern toplum güvenliğini sağlamak için bilinçli ve kasıtlı olarak önlem almadan güvencede olduğuna inanmaz. Bu önlemler de her şeyden önce insan davranışlarının yönlendirilmesi ve izlenmesi anlamına gelmektedir (Bauman, 1997: 19).

Kendini ifade edemeyen insanın artık geleneksel üretim ve el emeği söz konusu olmadığından oldukça boş zamanı arta kalır. Selçuk'a göre çalışmak, yemek yemek, barınmak gibi yaşama ait zorunlu gereksinimlerin karşılandığı zaman dışındaki alan; serbest zaman olarak tanımlanmaktadır (Selçuk, 2011: 4138). Bu tanımdan yola çıkacak olursak boş zaman denilen kavram toplumdaki her sınıf için söz konusudur. Marcuse'nin dediği gibi sanayileşme sonucu yabancılaşma herkesi tek boyutlu bir hale sokmuştur. Marcuse, tek boyutlu insanın odağına modern sanayi toplumunu ve onun ürettiği tüketimci insanı yerleştirmektedir. Hem burjuvanın hem de işçi sınıfının yapısını köklü olarak değiştirip "tarihsel değişimin birer ögesi olmaktan çıktığını" belirterek insanın tüketim normlarını içselleştirdiğini ve gerçek ihtiyaçların yerini yapay olanların aldığını böylece sahte bir bilinç yarattığının altını çizmektedir (Özbudun, Markus, Demirer, 2008: 35). Bu doğrultuda artık insan, işin mekanizasyonu içinde çalışan makinelerin bir eklem parçası haline gelmektedir. Temel gereksinimlerini karşılamak

için çalışmak zorundadır ve bunun yanı sıra arta kalan boş vaktinde de kitle kültürünün ona dayattığı ürünleri tüketmek durumundadır. Bir seçim olarak kendini bu dayatmalardan soyutlayabilen insanlar da toplumdan uzaklaşmaktadırlar.

Bauman, 'Yasakoyucular ile Yorumcular' adlı kitabında, bireyin kişisel özerklik, kendini tanımlama, sahi bir hayat sürdürme veya kişisel mükemmellik ihtiyaçları, hepsi piyasanın sunduğu mallara sahip olma ve tüketme ihtiyacına dönüştüğünden bahsetmektedir. Fakat bu dönüşüm, kullanım değerinin görünüşüyle ilgilidir; aslında doğası gereği yetersiz ve nihayetinde kendini yıkıcıdır; arzuların anlık doyumuna ve ihtiyaçların karşılanmasının sürekli olarak engellenmesine yol açar... Piyasanın egemenliği insani ihtiyaçlar ve bireysel arzular arasında bir uçurum yaratır; bu uçurum aynı zamanda piyasanın yeniden üretiminin koşuludur. Piyasa ürettiği mutsuzluğu düzenli olarak besler: onun yol açtığı korkular, kaygılar ve kişisel yetersizlik duyguları tüketiciliği piyasanın devamlılığı için vazgeçilmez kılar (Bauman'dan aktaran Giddens, 2010b: 248).

İçinde bulunduğumuz modern toplumda –ki bu her toplum biçiminde de böyleydi- kişinin kendini gerçekleştirme bir takım statüler edinmesiyle mümkün olmaktadır. Modern toplum denen şey, tarımdan endüstriye, kapalı köy pazardan kent ekonomisine ve makine enerjisine geçişi içinde barındırmaktadır. Modernleşme dediğimiz kavram kentleşmeyi, bireyselleşmeyi, kültürel farklılaşmayı, yabancılaşmayı ve metalaşmayı anlatan bir terimdir. Bu nedendir ki kapitalizm sürecine bakarken insanın yabancılaşmasını ve tüketimi sorununu modernleşme bağlamında ele alabilmekteyiz.

Modernizmin bireye yansıyan boyutu olarak bireyciliğe burjuva yapan Göktürk ve Günalan, bu kavramı insanın kozmik bütünlükten kopması ya da dünyanın büyüünün çözülmesi olarak açıklamaktadırlar (Göktürk ve Günalan, 2006: 132). Görüldüğü gibi açıklanan kavramların hemen hepsinde ortak deyiş 'çözülme' ve 'kopma' olmuştur. Belki de bu deyişleri bu kadar çok kullanmamızdaki nokta, insanın her gün aynı işi

eylemesinden, eyleme sonucunda da kendini yitirmesinin ve gerçekleştirememesinin nedeni olabilir.

Zorunlu olan çalışma alanından sonraki kısımda insan bu kez tüketimci performans sergilemeye başlar. Tüketim arzusuyla beraber, edindiği nesnelere yeni statü ve kimlikler kazanır. Aytaç'ın da belirttiği gibi tüketimcilik artık bir ideoloji, üstünlük miti, hiyerarşik kıstas, sınıfsal temsil aracı vs. gibi, farklı niyetleri gerçekleştirme aracı olarak işlev görmektedir (Aytaç, 2006: 28). Tüketim giderek daha fazla insanı kendine çekmekte ve boş zaman deneyimleri zenginleşmektedir. Bu zenginleşme de mekânların bu kültürel değişimleri içinde barındıran öğeler sunmasıyla gerçekleşmektedir. Böylece yukarıda değindiğimiz sınıfsal temsil aracı, ideoloji ve hiyerarşik kıstasta mekânın da rolünü görmekteyiz. Belli sınıflar belirli mekânlarda boş zamanlarını tüketmektedirler.

Her ne kadar sınırsız sayıda seçenek, tüketim esnasında bizlere sunuluyor gibi görünse de aslında seçebileceğimiz şeyler oldukça sınırlıdır. Bu da aslında insanın kendine ait olan boş zamanının da denetim altında olduğunu göstermektedir. Böylece denetimdeki birey her geçen gün daha pasif ve daha bağımlı hale gelmektedir. Gerçek isteklerinden uzaklaşan insan, toplumun bu oluşumu gereği zaman ve mekân sınırlamaları içinde yabancılaşmaktadır. Bu sınırlar içerisinde yabancılaşan insanın da, Marx'ın sözünü ettiği 'kendini gerçekleştirme' durumu söz konusu olamamaktadır.

Günümüzde Melvin Seeman, endüstrielleşmeyle beraber yabancılaşmanın tipik bir olgu olduğunu söyler. Toplum içinde hareket eden bireyin kişisel açıdan yabancılaşmasını incelemiş ve konuyu sosyal- psikolojik bir boyuta taşımıştır. Seeman'a göre yabancılaşma, kişinin özduyu ve özgereksinimleriyle olan bağlantısının kopması durumudur. Seeman, yabancılaşmanın boyutlarını güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, soyutlanma ve kendine yabancılaşma olarak belirlemiştir (Tezcan, 1985: 122). Bugün çoğu birey kendini yabancılaşmanın boyutlarından biriyle tanımlamaktadır. Birey, kendini güçsüz, eylemlerini de anlamsız olarak nitelemektedir. Bireyin, ekonomik-

politik (Marx-Engels), merkezi bürokrasi-devlet yönetimi (M.Weber), kitle iletişim araçları-kitle kültürü (Horkheimer-Adorno) vb. karşısında duyduğu güçsüzlük, endüstri devrimi sonrası insanının temel sorununu oluşturur. Bu yüzden de E.Kahlers, Manifesto'yu çağrıştıran bir söylemle, bu tarihsel serüveni "insanların tarihi, insanların yabancılaşmalarının tarihidir" diye özetlemeye çalışır (Teber, 1990: 153–154).

Erich Fromm yabancılaşmaya Seeman gibi sosyal psikolojik bir açıdan bakmaktadır. Fromm, çağdaş toplumda yabancılaşmanın her yeri kapladığı düşüncesindedir. Yazar'a göre kapitalist sistemin üretim şekli nedeniyle insan, korkak ve yabancılaşmış bir hale gelmektedir. Çünkü bu sistem, bireyin onların karşısında kendini aciz ve çaresiz hissettiği, giderek büyüyen ekonomik ve bürokratik devler yaratmaktadır. Bu durumda da bireyler toplumsal oluşumlara aktif olarak daha az oranda katılabilmektedir. Bu sistem içinde korkak bir hale gelen insanın tek çaresi de tüketmektir. Bu yolla insan pasifliğe yöneltilmekte ve dünyada hiçbir şeyi aktif olarak yaşayamamaktadır (Fromm, 2004: 66–67). Fromm, kapitalizmin bireye getirmiş olduğu yeni özgürlüğün, bireyi daha yalnız, daha soyutlanmış hale getirdiğini söylemektedir.

Anlaşıldığı üzere yabancılaşma kavramı, her kuramcıda boyut değiştirse de bir toplumun içinde var olmaya çalışan insanı anlatmaktadır ve de bu var olma çabası içinde insanın kayboluşu yabancılaşmanın temelidir. Kaybolan insanın da yeniden kendini bulma sürecinde tamamen 'çıplaklığa' odaklanması gerekmektedir; çünkü insan yalnızca kendini gerçekleştirme arzusuna kapılıp iç dünyasına dönebildiğinde kendine ulaşabilir.

Var olan kapitalist düzen içinde insan giderek açgözlü bir hale gelerek doyumsuzluğun doruk noktasına ulaşmaktadır. Bu da insanın hayatında özendirilen fakat giderilemeyen ihtiyaçlar silsilesiyle baş başa kalmasına yol açmaktadır. Sonucunda da giderek artan bir sorunla karşı karşıya kalmak durumundadır. Bu durumla başa çıkılamayan zamanlarda insan kendini yok etmeye ve daha çok yalnızlık çekmeye bir anlamda mahkûm olmaktadır.

İnsan kapitalist süreçte, içinde var olduğunu zannettiği toplumda kendini gerçekleştirememektedir. Bu süreçle beraber insanın yeni kimliği yaratılmaktadır. Düşünen, sorgulayan insan yerine sorgusuz sualsiz hareket eden ve yaşamın koşullarını, gereklerini yerine getirmek zorunda kalan insan ortaya çıkmaktadır. İnsanın bu denli kendini yitirmesi sonucunda da kendini hayata karşı yabancı hissetmesi tabii bir durumdur. Sonuç olarak denebilir ki insan artık hem yabancılaşan hem de karşısındakine yabancı duran bir nesne haline bürünmüştür.

2.2.2. Dava'daki Joseph K. Ve Topluma Yabancılaşma Modeli

*“Düşünülebilen her şey açık seçik düşünülebilir.
Söylenebilen her şey de açık seçik söylenebilir.
Ama düşünülebilen her şey söylenemez.”
Wittgenstein*

Kafka, ‘Dava’ adlı romanını 1914 yılında yazmaya başlamıştır. Ancak diğer eserlerinde de olduğu gibi bu romanı da Max Brod tarafından Kafka’nın ölümünden sonra yayımlanmıştır. Roman aşırı karanlık yapısından dolayı birçok çalışmaya konu olmuştur.

Eserdeki kahraman Joseph K., kötülük yapmadığı halde bir sabah ansızın tutuklanır. Tutuklanma olayı Joseph K.’nin otuz birinci yaş gününe denk gelmektedir. Bu olayı devamlı olarak kendisine yapılan bir şaka olarak görmektedir. Diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde de Joseph K. bir memurdur. Kendisinin hatırında kalan bir suçu olmamasına karşın devamlı olarak yaratılan mahkeme ortamında kendini savunma ihtiyacı duymaktadır. Brod’un deyişine göre ‘Dava’ adlı roman Kafka’nın Felice’yle yaşadığı bir günü anlatmaktadır. Felice, Kafka’nın ve kendisinin ailesinin önünde onu evlilikten kaçmakla suçlamaktadır. Ve o gece ‘Dava’ adlı roman yazılır.

Mahkemeye çağrılan Joseph K., geç kaldığı için uzun bir süre açıklama yapmak zorunda kalır. Bu şekilde başlayan ilk sorgulama K. için avukat edinme, din adamına danışma, bir çıkış arama gibi süreçlerle devam eder. Romanın nihayetinde aniden K.’nin sonu gelir ve akli başında olmayan silindir şapkalı iki kişi K.’yı alıp götürürler, üzerini soyarlar ve et bıçağının yardımıyla onu öldürürler.

Görevlilerden birinin eli, K.'nın gırtlığına sarıldı. Ötekisi K.'nın kalbine sonuna kadar sapladığı bıçağı olduğu yerde iki kez döndürdü. Son nefesini veren K., gözlerinin ferisi henüz sönmeden az ilerisinde bayların yanak yanağa dikilmiş can çekişmesini izlediğini gördü. "Bir köpek gibi!" dedi. Sanki bunun utancının kendisinden sonra da yaşaması gerekiyordu (Kafka, 2008: 223–224).

Kafka için Dava romanı esenliğe çıkabileceği bir romandır. Ancak yine de bu roman onu tatmin etmez ve romanı yeterli değerde bulmaz. Romanın analizi tamamlanmayan pek çok bölümü olduğundan analizde birçok çelişkili sorun ortaya çıkması olasıdır. Romandaki Kafkaesk anlatının yegâne ortak noktası ise eserde yabancılaşmanın ve bürokrasiye karşı gelişin yoğun şekilde anlatılıyor olmasıdır. Modern bir insan olan Joseph K., çağdaş yaşamın katlanılmaz çelişkileri tarafından kısıp altına alınarak tutuklanır. Bu yoruma göre mahkemenin insanın kendi vicdanı olduğunu söylemek mümkündür. Eserde K., yine Kafka'nın kendisini ve F.B. (Fr. Büstner) Kafka'nın nişanlısı Felice Bauer'i nitelemektedir.

Kafka, romanın ilk anlarından itibaren tuhaflık duygusunu okura hissettirir: *Biri iftira atmış olacaktı Joseph K.'ya, çünkü bir sabah tutuklandı.* Olağandışı bir durum olmasına rağmen, durumu olağan haline getirip soğukkanlı bir şekilde anlatır Kafka, çünkü modern toplumun yeni düzeninde de soğukkanlı ve olağanlaştırma söz konusudur.

Kızıltuğ'un incelemesine göre, romanda garip görünen durum, K.'nın tutuklanmasına rağmen günlük yaşamına normal şekilde devam ediyor olmasıdır (Kızıltuğ, 2003: 48). Bu da modernitede insanların rutin hayatında tutuklu olarak günlük yaşamlarını yerine getirmelerine işaret olabilmektedir.

Şef: Ha bakın siz beni yanlış anladınız, dedi. Tutuklanmaya tutuklandınız, ona şüphe yok ama yine de eskisi gibi işinizde çalışabilir, her zamanki yaşamınızı sürdürebilirsiniz (Kafka, 2008: 18).

Romanın geneline bakıldığında olayın tamamı, K.'nin tutuklanmasına sebebiyet veren suçun ne olduğunu araştırmasına yöneliktir. Cezalandırılan K. cezasının ne olduğunu bilmemektedir. Kendini rahata ulaştırmak için de bir ceza nedeni arayıp bulmaya çalışır. Bu romanında da Kafka, diğer incelenen romanlarında olduğu gibi kurumlara, iktidar ilişkilerine, tahakküm ve iktidarın kendisine karşı gelir. Beklemenin insana neler yaptığını da oldukça açık bir şekilde gözlemlemiştir Joseph K. Buradan da açıkça anlaşılıyor ki adalet kavramı bireyleri yok etmektedir. Zaten halkların özgürlüğünün, bireyin özgürlüğünden daha kolaycı bir yol olduğunu düşünen Kafka'da bu durumu Adorno, Kafka'nın bireye yaklaşımını 'insandan geçerek insansı olmayana kaçış' olarak değerlendirir.

Joseph K.'nin tutuklandığı doğrudur ancak kim tarafından ne için tutuklandığı, yargıçların kim olduğu, davanın ne anlama geldiği, davalının suçunun ne olduğu normal dava süreci gibi işlemez. Bütün sorular yanıtız kalmaktadır (Salihoğlu, 1983: 42). Roman süresince bir arayış çabası vardır, bu da Kafka'nın çıkış yolunu bulmadaki çabasına işaret etmektedir. Kafka'da özgürlüğe ulaşmak, yabancılaşmadan kopup kendini gerçekleştirmek eylemden çok, yalnızca çıkış yolunu arama mücadelesinden ibarettir denebilir.

“Gerçek bir mahkeme değildir ve örgütlenmiş, toplumun en kuytu, en uzak köşelerine değin sızmış bir yargı kurumudur. En üst mercilerine kimsenin ulaşamadığı, dosyalarını kimsenin okuma yetkisinin de bulunmadığı; gizli oturumlarla toplanan ve kişilere ilişkin nedenini kimsenin bilmediği hukuksal yargılar veren bir mahkeme; bu kurum, artık Joseph K.'yı pençeleri arasına almıştır; uğraşını sürdürme olanağı tanımakla beraber, özgürlüğünü K.'nin eline de bırakmaz. K. nereye adım atsa, bu görünmez yargı kurumunun elçileriyle karşılaşır” (Weiss, 1984: 139).

“Bilginin üretim faktörü olarak kabul edilmesi ya da bilgiye dayalı ekonomi derken de bürokrasinin gücünü göz ardı etmiştik galiba. Franz Kafka'nın “Dava” romanındaki kahraman Joseph K. bugün ete kemiğe bürünüp canlanıvermiştir.

Kafka'nın romanı yaşadığımız dünyanın insanı nasıl çaresizleştirebileceğini ve teslimiyete sürükleyeceğini ne güzel anlatır. Romandaki herkes insan gibidir ve insandır, ama sanki başkadır onlar. Kendi halinde bir banka memuru olan Joseph K.'yı teslim alan devlet ve bürokrasi sanki tüm bunları yapmak için vardır. Yani devlet ve aygıtları ava çıkmış gibidir. Adalet kimsenin umurunda bile değildir. Kurbanlar vardır ve kurbanlar da sanki devlet ve bürokrasi için vardır. Gücünü yitiren insan teslim olur. Ruhunu otoriteye bırakır. Dava'daki K.'da sonunda, gelip, kendisini evinden alıp götürünlere direnmez. Masum olduğunu kanıtlamak için verdiği büyük çaba sonuç vermemiştir. Kurtulmayı da istemez artık. Yapması gereken şey, kendini tam teslim etmektir! Yapacak şey kalmamıştır! Son kez evinden alan iki kişi K.'yı kalbinden bıçaklayarak öldürür. İşte bu tür bir dönüşüm tam da totaliter rejimin istediği insanlık durumudur. Aciz, şaşkın, yalnız, umutsuz. Yapacak bir şey kalmadığını düşünen, teslim olan" (Yamaç, 2010: 522).

K. tutuklanmasını bir felaket olarak algılamamasının nedenini; özgürce gerçekleştirdiği edimlere bağlamaktadır:

"Demek istiyorum ki, diye yineledi K. bir daha ara vermeksizin, şaşırma pek şaşırırım kuşkusuz. Ama benim gibi otuz yaş yaşadıktan ve hayatın güçlüklerine tek başına göğüs gerdikten sonra, insan şaşırtıcı olaylara karşı nasırlaşıyor, bunlar üzerinde hele bugünkü gibi olursa pek durmuyor" (Kafka, 2008: 14–15).

Kafka, ailesine, toplumsal konumuna ve ülkesine yabancılaşıp yabancı ülkelere kaçmak isteyen bir yazar olarak yazdığı romanlarda da bu motifleri ve olay örüntülerini işlemeye özen göstermektedir. O nedenle de 'Dava' isimli romanında mahkeme sürecini anlatarak toplumsal yargılamanın insani kendine ne kadar yabancı hale getirebileceğini vurgular.

Fisher, bu romanı yazarın da yaşantısıyla ve dönemin toplumsal koşullarıyla bağdaştırarak anlatır: "İktidarın denetlenmesi neredeyse olanaksız bir bürokrasi eliyle

kullanılması, düşünölebilecek en büyük yabancılaşmayı oluşturuyordu. Kafka, bunu saptadı ve Avusturya deneyimine dayanarak bürokratik sistemi, bireyin bürokrasiye başkaldırışındaki, yenilgisindeki ya da yazgısına boyun eğişindeki yaşantısını betimledi” (Fisher, 1985: 40). Fisher, konuyu ‘Dava’ romanındaki öğelerle de birleştirerek yasalar önünde ve daire kapılarındaki bekleyişin Avusturyalı yönetilenlerin sürekli konumu haline geldiğini ve ‘Dava’da da bu betimlemelerin yer aldığını söyler. Bu nedenle de roman yoğun bir gerçeklik taşımaktadır. “İmparatorluğun, geriliği yüzünden, genel çöküşün görünömlerini önceden yaşaması, her şeyde geç kalan Avusturya’da kapitalist dünyanın çürüme sürecinin, başka deyişle son evrenin sorunsalının erken gelmiş olması, Avusturya’nın çelişkisidir... Bürokrasinin egemenliği altında halkına yabancılaşmış imparatorlukta genel yabancılaşma başka yerlerde olduğundan daha belirgin biçimde kendini göstermiştir” (Fisher, 1985: 45).

İnsanın yabancılaşması, çalışma aracılığıyla, üretim aracılığıyla doğadan kopmasıyla birlikte başlar. Kafka’nın yabancılaşmaya duyduğu ilgi çok fazladır. İşbölümü geliştikçe, kapitalizmin teknik, ekonomik ve politik aygıtı güçlenip karmaşıklaştıkça, emek ürünü ve üretimin eylemi işçiye yabancılaşır. ‘Dava’ romanında da Kafka, bankada çalışan bir şef olan küçük burjuva Joseph K.’yı konu edinir. Joseph K. mahkemede karşılaştığı memurları hayretle izlemektedir; çünkü davadan herkesin haberi olmasına karşın dosyaları alt merciler görememektedir. Burada da anlatılmak istenen bazı yetkilerin iktidarın elinden öteye geçemeyeceğidir. Kafka’nın, insanın bu tür kendisine yabancılaşmasını kahramanlarının adlarından bile kaçmalarıyla da anlattığı düşünölebilir.

Kafka ise Dava’da bürokratik bir çember tarafından çevrilen, neyle suçlandığını bilmeyen ve sonunda sistemin ölüme yolladığı Joseph K’nın sıkılmışlığını ve Dönüşüm’de de Gregor Samsa’nın sisteme ayak uydur(a)madığı için başkalaştığı ve bu başkalaşmanın da onu böceğe dönüştürdüğünü metaforik bir dille göz önüne serer (İlhan, 2012: 44–45). Modern yaşantı içerisinde hayatını sürdürmek isteyen kitle toplumunun bireyleri bir çıkmaz sokakla da karşı karşıya kalmışlardır. Umut yerini

umutsuzluğa, bütünlük yerini bölünmelere ve parçalanmalara bırakmıştır. Genişlenmesi beklenen ufuk daralmış, kişinin kendi hayatı üzerindeki hâkimiyeti neredeyse yok olmuştur (Taş, 2007: 127).

2.2.3. 'Dönüşüm' Eserinde Gregor'un Yabancılaşması

*"Pek çok kez böcek olmayı istedim.
Ne yazık ki buna bile erişemedim."
Dostoyevski*

"Gregor Samsa bir sabah, sıkıntılı rüyalar gördüğü uykusundan uyandığında, kendini yatağında ürkütücü dev bir böceğe dönüşmüş buldu." (Kafka, 2005: 43).

Anlatının konusu bir sabah tedirgin şekilde rüyasından uyandığında kendini dev bir böceğe dönüşmüş bulan pazarlamacı Gregor Samsa'nın dönüşümden sonraki yaşamı hakkındadır. Eser üç bölümden oluşmaktadır, birinci bölümde Gregor'un mesleğiyle, ikinci bölümde ailesiyle, üçüncü bölümde ise kendisiyle olan ilişkisi anlatılmaktadır.

İlk bölümde Kafka, kendi mesleki yaşantısını anlatırcasına Gregor'un mesleğini anlatmaya başlar. Müdürü Gregor'un işe geç kalışını merak ettiğinden eve kadar gelir; çünkü işe geç kalmak gibi bir durum söz konusu değildir.

İkinci bölümde, aile ilişkilerinin derinine inilir. Gregor babasını yaşlı ve çökmüş bir adam olarak tasvir eder. Önceleri evin geçimini sağlayan baba beş yıl önce bu görevi Gregor'a bırakmıştır. Gregor'un kız kardeşi Grete, Kafka'nın kız kardeşi Ottla gibi değerlidir. Odasında hiçbir değişiklik yapılmasını istemeyen Gregor, nesnelere onu eski haline dönüştüreceğine inanmaktadır. Ancak odasını boşaltmaya çalışan annesine kızıp odadan dışarı çıktığında babası, Gregor'u odasına geri göndermek için ona elma atar ve Gregor yaralanır.

Üçüncü bölümde yaralanmayla beraber bir ayı geçkin süredir acı çeken Gregor anlatılır. Gregor'un evden gitmesi gerektiğini ailesine söyleyen Grete, Gregor'u hayal

kırıklığına uğratar. Bu olayın olduğu gece Gregor, hayatını kaybeder ve aile üyeleri beraber tatile çıkarlar.

Cangüleç, 'Dönüşüm' adlı eserdeki 'dönüşüm, nesnelere ve otorite' gibi öğelerin yabancılaşma unsuru olduğunu söylemektedir. Gregor kendisindeki değişimleri gözleyerek keşfeder; fakat o bu değişimleri hemen fark etmez. O kendi bedenine yabancılaşmıştır. Yeni bedenine alışıkça da 'böcekleşir', böcekleştikçe de yalnızlığı koyulaşır (Cangüleç, 2006: 32–34).

Veysel Atayman, Kafka'nın 'Dönüşüm' adlı eserinin girişinde Gregor Samsa'nın böcekleşmeden önce satıcılığını yaptığı firma ya da işyerinin, bugün ülkemizde hala bir olgu olarak var olan esnaf/atölye işletmelerinin bir modelini sunduğunu; yani çırağın, çalışanın patronundan, muhasebecisinden hafta sonu kişisel borç alabildiği bir kapitalizm aşamasını anlattığını yazar (Atayman, 2005: 26). Atayman, Gregor'un böcekleşmesinin günümüzdeki yabancılaşmaya işaret ettiğinden ve kapitalizm aşamasını yansıttığından bahsetmektedir.

Ahmet Cemal, 'Dönüşüm'e yazdığı sonsözde anlatı hakkında şunları söylemektedir: "Dönüşüm, hiyerarşi ve otorite düşüncesiyle temellenen, bu amaçla sözü edilen düşünceyi önce aile kurumu içerisinde odaklaştıran toplum içerisindeki bireyin tragedyasıdır. Gregor Samsa, 'dönüştüğü' güne değin çeşitli kölelikler ve zincirleri içerisinde uslu oturduğu sürece de benimsenip sevilir. Başkaldırısı bilinçaltında başlar; bu bilinçaltı, kendine uygun biçimi yaratır: Gregor Samsa'nın böceğe dönüşmesini, gerçekte artık başkalaşmasıdır. Böceğe dönüştüğü andan başlayarak, toplumun ve ailesinin ona ilişkin -onu tutsak kılan beklentileri, artık sonuçsuz kalmaya yargılıdır; böceğin iğrençliği, çizgisi sürüyle uyuşmayan bağımsız bireyin iticiliğiyle özdeşir" (Cemal'den aktaran Üster, 2009).

"Eserlerinden anlaşıldığı üzere Kafka, toplumun, toplumsal yaşamın ve toplumsal kurumların yarattığı adı konmamış, niteliği tam olarak açıklanmamış otoriteler

karşısında tüm çıkış yolları kapatılmış olan bireyin ne yazık ki hiçbir zaman başarıyla sonuçlandıramayacağı sonsuz savaşımı anlatmaktadır” (Tokdemir ve Diler, 2004: 73).

Wagenbach’a göre ‘Dönüşüm’ Kafka’nın kendi yaşamıyla paralel pek çok unsuru bulunduran ve Kafka’nın “kendi kendisinin anlatımıdır, kuşkusuz alabildiğine iddialı bir anlatımdır” (Wagenbach, 2008: 117).

Böcekleşme durumu, zorbalıktan dışsal gerçekliğin ve absürtleşerek içi boşalan yaşam modellerinin topyekûn protestosu ve reddi anlamını taşımaktadır. Böylece rutinleşen modern dünyanın köleleştirdiği yok oluş süreci durur ve sorgulanmaya başlanır, bu nedenle de alışkanlıklarla beraber görmezden gelinen dünya yeniden görülmeye çalışılır (Korkmaz, 2009: 119–120).

Korkmaz’ın sözünü ettiği gibi Kafka yapıtlarında modern hayatın rutinine dayalı birtakım unsurlar söz konusudur. Kızıltuğ bununla ilgili olarak onun eserlerinde modern toplumdaki yabancılaşma, köhne Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bürokrasisinin dehşeti, faşizmi ve totalitarizm vardır. Kafka’nın tüm yapıtlarında farklı soyutlamalarla modern toplumun bir sorunsal olarak yer aldığını, modern hayatın sürekli değişen veçhelerinin negatif bir biçimde temsil edildiğini söylemenin mümkün olacağını söyler (Kızıltuğ, 2003: 46).

Kafka’nın ‘Dönüşüm’ eserinde Kızıltuğ ve Korkmaz’ın anlattığı gibi modern hayatın bir reddi, yabancılaşma ve var olan bürokratik baskıya karşı çıkma söz konusudur. Modernleşmeyle beraber yoğun iş hayatı ve rutin yaşam Kafka’yı yorduğu kadar Gregor Samsa’yı da yormuş ve sonunda Kafka bu eserini kaleme alırken Samsa’nın bedeninde kendini hissetmiştir. Ne olduğuna anlam veremeyen Samsa, Kafka’nın ‘Dönüşüm’ eseri aracılığıyla okuyucuya şunları söylemektedir:

“Hey Tanrım!” diye düşündü. “Amma da zahmetli bir meslek seçmişim! Her Allahın günü yoldayım. İşin yorgunluğu ve telaşı, firmadaki işlerin gerektirdiğinden çok daha fazla...” (Kafka, 2005: 44).

Gregor'un kafasında mesleğinin onu alıştırdığı boyun eğiştiren ve disiplinden başka şey yoktur. Kafka'nın bütün kişileri memur, bir görevlidir; ama sadece toplumbilimsel bir tip olarak bir memur değil, insansal bir olabilirlik, varlığın bir temel biçimi olarak memurdur (Kızıltuğ, 2003: 54).

Adorno'nun *Minima Moralia*'nin sunuşunda dediği gibi, "yaşamın en dolaysız hakikatini anlamak isteyen kişi, onun yabancılaşmış biçimini incelemek, bireysel varoluşu en gizli, en gözden ırak noktalarında bile belirleyen nesnel güçleri araştırmak zorundadır"(Adorno, 1998: 13). Kafka bu açıdan bakıldığında, Adorno'nun "parçalanmış yaşamdan yansımalar" sözüyle ifade ettiği mikrolojik yaklaşımına karşılık gelen mikroskopik bir bakışla bütün hayat alanlarımıza nüfuz etmiş iktidar ilişkilerini ve insanın şeyleşmesini anlatmaktadır. Bu mikroskop tarzı görmenin sonucu olarak nesnel yabancılaşmaktadır. Bu nedenle Kafka'nın bütün yapıtlarında konunun bütünlüğünden çok ayrıntıların sunumuna bakmak gerekmektedir. Kafka'nın yakaladığı "ayrıntılar" gündelik hayatı tümüyle biçimlendirmeye başlamış yeni bir çağın yaşantısıdır. Ve büyük yıkımların bu küçük "ayrıntılarda" biriktiğini; gündelik hayatın sistemi yeniden ürettiğini, faşizmin ve kitle toplumunun gündelik hayat içinde rasyonalize edildiğini görerek bunu öykülerine yansıtmıştır (Kızıltuğ, 2003: 47).

Ana karakterlerin genellikle kendi anlayamadığı yasalarla yönetilen bir dünya tasarımıyla karşı karşıya kaldığı böylesi bir dünya tasarımıyla uzlaşmaya çalışan insan ruhunun yalnızlığı, Kafka'nın kendine has anlatım biçimiyle sunulmaktadır. Günümüz modern insanının zamanını ve enerjisini tüketen çalışma hayatı yüzünden özel yaşamına, yakın çevresine bile yabancılaşması, varlığını çepeçevre saran korku ve bunalımı, bürokrasinin insan kişiliğini hiçe sayması günümüzde Kafkaesk deyimlerle anlatılmaktadır (Gündüz, 2011: 85).

Gregor Samsa'nın babasıyla arasındaki ilişki ile Kafka'nın babasıyla ilişkisini anlatan pek çok benzerlik bulunmaktadır. Kafka'nın hayatında otoriter babasının baskısı nedeniyle içine kapanık bir çocukluk dönemi geçiren Kafka, yetişkinlik çağında

özgürlüğünü ilan edebilmek için evlenme girişimlerinde bulunmuş, ancak bu nişanları yazarlığına engel teşkil ettiği için bozmuştur. Gregor Samsa da baba baskısı özellikle değişim gerçekleşikten sonra kendini daha da belli eden bir halde gösterir.

Tokdemir ve Diler'e göre, "değişim, oğlun babanın karşısında her zaman daha ezik durumda kalmasını sağlayan bir araçtır. Şöyle ki, değişimden önce Gregor ailenin geçimini sağlamakla görevli iken, babası aile içinde ikinci plandadır. Ancak birdenbire oluşan bu değişim sayesinde, baba yeniden güç kazanmakta ve otoriteyi eline geçirmektedir. Babanın otoritesi ve baskısı çoğu zaman şiddet eylemlerine kadar varmaktadır. Örneğin, hikâyenin ilk bölümünde baba, Gregor'un sırtına bastonla vurmakta, ikinci bölümde ise Gregor'un ölümüne neden olacak yarayı açan elmayı fırlatmaktadır (Tokdemir ve Diler, 2004: 75).

Yazarın eserlerinde sık sık toplumsal otorite sorunu karşımıza cisimleşerek çıkar. Dönüşüm'de de bu cisimleşme kendini baba figüründe bulur. Ailesi ile yakınlık kurmaya çalışan Gregor devamlı odasından çıkıp salona gitme eğilimdedir. Ancak babasının elma yağmuruna tutmasıyla acılar içinde kıvrılır. Oysa Gregor'u insan haline geri çevirecek olan şey insanca davranmaktır; fakat ailesi dahi ona artık oğulları gibi davranmazlar, yeni haline uygun olarak böcek gibi davranırlar. Önce odasından eşyalarını çıkarıp atmaya teşebbüs ederler, sonra da toplumsal artık olarak görülen Gregor'dan kurtulmaya çalışırlar. Bir süre sonra da Gregor, bu yalnızlığa dayanamayarak acı içinde ölür.

Kapitalizmde her türlü duygusal ilişkinin yerini katı çıkar ilişkileri almaktadır. Toplumu birbirine bağlayan sevgi, saygı gibi kavramlar kaybolmakta ya da biçim değiştirmektedir. Bunun sonucu olarak eğer işe yaramayan, bir yarar sağlamayan kardeş de olsa evlat da olsa artık sırtta taşınan bir yük olarak görünmektedir Dönüşüm'de. Gregor Samsa çalışamaz bir hale gelip bir böceğe dönüştükten sonra, artık onun ticari niteliği sona ermektedir. Ailesinin aylıklığının önünde bir engel oluşturmaktadır. Gregor Samsa'da artık sömürülecek bir yan kalmamıştır ve çöpe

atılması gerekmektedir. Ama aile, bu yükten kurtulmanın hemen ertesinde yeni bir pazar keşfetmektedir. Kızları Grete onlar için yeni bir ticari nesne, yeni bir pazar alanıdır. Öykü şöyle sonlanmaktadır: “Bay ve Bayan Samsa, son zamanlarda çektiği, onu sararıp solduran bütün eziyetlere ve sıkıntılara rağmen Grete’nin ne kadar da gelişip güzelleştiğini aynı anda fark ettiler. Kızları için artık dürüst, cesur ve efendiden bir koca arama zamanının geldiğini düşündüler.” Modern toplumda halen daha yaşanmakta olan bir duruma işaret etmektedir bu son. Ailenin güzel kızı için okulunu bitirdikten sonra sıra evlenmeye gelmektedir. Toplumda kız çocuğuna atfedilen rol iyi bir evlilik yapması, iyi bir eş ve anne olmasıdır. Kafka öyküsünü sonlandırırken belki de gerçek “dönüşümü” geçiren Grete üzerinden sanayi devrimi sonrasında bile yaşanmakta olan kadınların toplumda yaşadıkları yabancılaşmaya gönderme yapmaktadır (Tükel, 2012: 47–48).

Kafka’nın anlatımında alışılmış bir şeyler olmasının yanı sıra daha başlangıcından alışılmamış olgularından olduğu açıkça görülmektedir. Bu anlatımıyla Kafka, bizi yabancılaşmanın sınırlarına kadar getirmektedir (Kızıltuğ, 2003: 54).

Stephens’a göre ‘Değişim’ adlı roman, modern toplumda yaşamının zorluklarını ve diğerleri gibi görünmenin yarattığı çatışmaları gösteren bir eserdir. Aynı zamanda da fiziksel, ruhsal ve zihinsel olarak Kafka’nın yaşamının olumsuz yönleri yine bu eserde kendini göstermektedir (Stephens, 2011).

Marxist açıdan Dönüşüm romanına baktığımızda, sanayileşmeyle birlikte bir geçiş süreci yaşayan toplumdaki bireylerin yaşadığı yabancılaşmayı anlattığı görülebilir. Bu yeni dönemde insan ürettiğine yabancıdır, Kafka bu yabancılaşmayı da Gregor Samsa üzerinden vermektedir. Bir böceğe dönüşen Gregor dönüşümünün ardından hala işini düşünmektedir, işine nasıl gideceği onu endişelendirmektedir. Öte yandan artık bir böcek olmasına rağmen, konuşulanları anlayabilmekte ve bir insanmış gibi duygusal düşüncelere de dalmaktadır. Ancak artık bir insan olmadığı da bir gerçektir, her ne kadar o konuşulanları anlasa da kendini ifade edememektedir, tepkilerini

gösterememektedir. Gregor Samsa'nın yaşadığı bu kopukluk modern toplumda bireyin yaşadığı problemlerden en büyüğü olan iletişim eksikliğine vurgu yapmaktadır. Burada eleştirel teorisyen Adorno'nun Kültür Endüstrisi kavramı ortaya çıkmaktadır. Bugün modernizmin getirdikleri ile toplumda bireyler giderek birbirlerinden uzaklaşmakta, fiziksel mesafeler yakınlaşsa da duygusal olarak insanlar birbirlerinden uzaklaşmaktadır. Modern çağda iletişim kanallarının çok daha fazlalaşması ve yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar arasındaki mesafenin azalacağı beklenirken, aşırı modernliğin bir sonucu olarak bireylerin birbirlerinden git gide uzaklaştığı gözlenmektedir. Yaygınlaşan televizyon ve internet ile aile bireyleri birbirlerine yabancı bir ortamda yaşamakta, duygusal açıdan birbirlerinden uzaklaşmaktadır. Aile içinde yaşanan yabancılaşmanın dışında, modern toplumun açmazlarından biri de sanayileşmenin getirdiği sorumluluklar nedeniyle bireylerin toplumda üzerlerine bazı rolleri almak zorunda kalmaları ve buna uygun davranma mecburiyeti taşımalarıdır. Gregor Samsa da kendine atfedilen rolü yerine getirmek zorunda olan ve bu durumdan bir türlü kurtulamayan bir karakter olarak öyküde verilmiştir (Tükel, 2012: 47).

'Değişim' adlı anlatının modern toplumda yaşayan, yenedünya düzeninin getirdiği zorunluluklardan sonra kendini gerçekleştirme sürecinde kendine yabancılaşmış bireyi konu aldığı ve toplumdaki iktidarın kendisine ve yabancılaşan bireye karşı yapılan bir reddetme biçimi olduğu söylenebilir. Adorno'nun söylediği gibi, yaşamın hakikatini anlamak için, onun yabancılaşmış biçimini incelemek ve nesnel güçleri araştırmak zorundadır. Bu nesnel güçler, Kafka romanlarında bürokratik örgüt mekanizmalarıyla kendini bulmaktadır.

2.3. Kafka Romanlarında Bürokrasi

*"Dünyayla aranızda olan savaşta
her zaman dünyanın yanında taraf olun"
Kafka*

Franz Kafka'nın romanları okunduğunda, okurun dikkatini çekecek olan ilk husus bürokrasinin içinde bunalmış insan yığınının olduğudur. Romanlarında işlediği

bürokrasi, yabancılaşan insanı, Weber'in demir kafesine hapsedilmiş insanı anlatmaktadır.

Hüseyin Salihoğlu, 'Doğumunun 100.Yılında Kafka'nın Güncelliği' adlı makalesinde Kafka'nın modern insanı yansıttığına değinir: "Modern insan ruhsuz bürokrasinin, otomatikleşmenin belirlediği toplum düzeni ile anlaşılmağına düşmüştür. Toplumla olan ilişkilerinde düştüğü açmaz, kendini tehdit altında görmesi, dehşetin ve korkunun kucağına düşmesinde belirleyici olan anonim güçlerin eserlerinde kristalize edilmiş bir yansıması yoktur, somut olmayan bir burukluk sezilir. Ama insan (okur) yine de bu güçlerin arkasında barbarlığın, terörün ve iktidar hırsının yattığını anlamakta güçlük çekmez. Çünkü Kafka'nın düşsel anlatımı aslında somut, yalın ve anlaşılırdır." (Salihoğlu, 1986: 40).

Kafka, Şato isimli eserinde, Weber'in rasyonellik bağlamında ele aldığı modern bürokrasi ve bunun toplum üzerindeki etkilerine farklı bir pencereden bakmaktadır. Romanın daha iyi anlaşılabilmesi için belki de çift katmanlı bir okumasının yapılması gerekmektedir. Çünkü romanın son sayfalarına kadar, modern bürokrasinin akılsallık bağlamında değil, 'saçmalık' bağlamında inşa edilmiş bir yapı olduğu düşünülür. Roman içinde yüzlerce ayrıntıyla örülmüş olan bürokratik mekanizmanın ne kırtasiyeciliğinin, ne insanlar üzerinde kurduğu tahakkümün, ne de aldığı kararların akılsal bir temeli yoktur. Romanın sonuna kadar olay örgüsünün okuyucu üzerinde bıraktığı etki böyledir. Ancak son sayfalarda yaşanan diyaloglar, bütün bu ayrıntıların, anlamsız görünen kırtasiyeciliğin, tahakkümün ve bürokrasinin aldığı kararların ardında bütün bunları birleştiren, rasyonalize eden bir kurgunun yattığı görülür (Karadaş, 2012: 951).

Çoğu modern toplum analizinde, modern toplumun kalabalıklaşması, bürokrasinin standardizasyonu ve rasyonelleşmesinin daha önceki toplumsal formasyonlarla kıyaslanmayacak derecede ilerlemiş olduğu ifade edilir. Ne var ki, toplumdaki bürokratikleşme ve standardizasyonun toplumdaki bireylere özgürlük getirmediği, aksine çok daha karmaşık tekniklere sahip tahakküm mekanizmalarıyla bireylerin özgürlüğünün ve bireysel farklılıkların baskılandığı, Frankfurt Okulu üyeleri

tarafından savunulmuştur. Bu düşünürlerin yazıları, aydınlanma filozoflarının bireyin özgürlüğü, insan aklına duyulan sonsuz güven bağlamında ümitle beklenen ve tanımlanan modern toplumun yarattığı hayal kırıklığını da ortaya sermektedir.

Kafka'nın yapıtlarında yer alan modern toplumdaki yabancılaşma, tezin çeşitli yerlerinde vurgulanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bürokrasisinin dehşetini anlatmaktadır. Kapitalist sanayi toplumları Kafka romanlarında birbirinden farklı soyutlamalarla modern toplumun bir sorunsalı olarak sürekli yer almaktadır.

Kızıltuğ, modern kapitalist toplumların iktidarı merkezileştirdiğini ve gündelik hayatı da yatay bir ağ içine aldığından bahsetmektedir (Kızıltuğ, 2003: 46). Modern toplum ve kapitalizmin kaotik dönemi olan 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişle beraber modern toplum ve kapitalizm kurumsallaşmasını tamamlamış, bu kurumsallaşmayla beraber daha önceki toplum türleriyle kıyaslanmayacak derecede ağır ve birey özgürlüğünü kısıtlayan tahakküm ve iktidar mekanizmalarını üretmiştir. 18. ve 19. yüzyılda bireyselleşme, özgürlük, aklın üstünlüğüne dair teorilerin, 20. yüzyılda ise iktidar-tahakküm, ideoloji gibi bireyin itaatini ve özgürlük yokluğunun nedenlerini açığa çıkarmaya çalışan teorilerin revaçta olması bir rastlantı değildir (Karadaş, 2012: 953). Görüldüğü gibi, modern toplumun gelişim aşaması Kafka'nın yaşadığı dönemle hemen hemen paralel durumdadır. Kafka, modernliğin ilk dönemlerine şahit olmuş bir yazar olmasından ötürü, romanlarında da modernliğin sorunları üzerine odaklanmıştır. Mayer, Kafka'nın yazdıklarının tarihsel değişimlerden ve yazarın sanatsal kararlarından uzak kalmadığını vurgulamaktadır (Mayer, 1965: 89).

Kafka, 1924 yılında ölmüş olmasına rağmen, romanlarında Kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan II. Dünya Savaşı sonrası dönemini yansıtmaktadır. Fordizmin yükselmesiyle beraber de üretimde rasyonalite, hesaplanabilirlik ve standardizasyon da arttığından Weber'in geliştirdiği bürokrasinin ideal tipine bu dönemde ulaşılmıştır.

Kafka, anlatmak istediklerini küçük ayrıntılara gizleyerek anlatmaya çalışır. Bu küçük ayrıntılar, romanlarında bütünü oluşturmaktadır. Örneğin; Şato adlı romanında

Weber'in rasyonellik üzerine kurmaya çalıştığı bürokrasinin Kafka, tamamen saçmalıklar üzerine kurgulandığını okuyucuya hissettirir. Kadastrocu K. ölçümler için gelmiş olmasına karşın köyde yapılacak kadastro işlerinin olmadığını söylenmektedir. K. köydeki kimseye kadastrocu olarak Şato tarafından çağırıldığını anlatamaz.

Ayrıca modern devlet, tüm geçmiş kutsallıkları yıkmaya çalışırken insanların zihninde kendini mistik bir öge olarak kurmaya çalışır. Böyle bir durumu, Kafka romanında açıkça görmek mümkündür. Yine Şato eserinde Şato'nun kendisi ve Şato'dan olan Klamm, mistik bir öge olarak okuyucuya yansıtılır. Bu olgu bize modern hayatın mistifikasyonunu anımsatmaktadır. Köylülerle Şato arasında derin bir uçurum olduğundan, birbirlerine yabancılaşma durumu söz konusudur. Şato ile onun için görev yapan kişilere mistik bir özellik yüklenir.

“Bay Klamm, Şato'dan bir bey; işgal ettiği mevkiyi olduğu gibi bir yana bırakalım, yalnız bu kadarı bile yüksek bir payedir... Klamm gibi bir adam sizinle konuşacak!... Klamm sizinle görüşecek ha! Ama onun köylülerle konuştuğu yok ki! Hiç de bugüne kadar köyden biriyle konuştuğunu görmedim” (Kafka, 2009: 61).

Kızıltuğ, Şato'nun kendisinin her yere yayılmış kendi dışında olan köyü ve insanlarını da içine alan ilişkiler ağını temsil eden bir öznellik kazandığını vurgular, şato öznelleşirken, insanları nesnelleşmiştir (Kızıltuğ, 2003: 51).

Eleştirel teorisyenlere göre, bürokrasi ve kapitalizm, toplumu saptanmış olan belirli amaçlara en iyi biçimde ulaşma olanağı verecek araçların seçimiyle ilgilenen formel akılcılık açısından rasyonalize eder. Ve toplumun bu açıdan rasyonalizasyonu, eleştirel teorinin savunucularına göre, birtakım irrasyonel sonuçların ortaya çıkışını engelleyemez. Bu durum, modern hayatta karşılaştığımız bir sorunsal olmasının yanı sıra, Kafka romanlarında da sıkça gördüğümüz bir sorunsaldır. Adorno'nun kültür endüstrisi yorumuna baktığımızda nasıl ki kitlelerin aldatılışını ve nesneleştiğini görüyorsak, Kafka romanında aynı şekilde insanların nesneleştiğini görüyoruz. Eleştirel

teori açısından baktığımızda, Şato'daki Klamm, modern devletin üzerinde olan ast-üst ilişkisinin tepesindeki, insanları yöneten ve onları nesneleştiren bir kişiliğe bürünmüştür.

Dava romanına bürokrasi bağlamında bakacak olursak, iktidara karşı koymaya çalışan Joseph K'nın yine hukuki yolları denemesiyle aslında, iktidarı meşrulaştırdığını görürüz. Bu durumda Foucault'nun dediği üzere, iktidara karşı koymanın iktidarın meşru aracı olan hukukla olamayacağını anlamamız gerekmektedir.

Joseph K, aldığı cezanın nedenini anlamaya çalışırken, öylesine bürokrasi yığınının içine saplanır ki artık cezasının suçunu aramaya girişir. Roman boyunca K, çeşitli makamlardan insanlarla görüşür ve onlarla ilişki halindedir. Kafka burada, Weber'in sözünü ettiği bürokratik kurumların niteliklerini iyi biçimde yansıtmaya çalışır. Kişiler, buldukları makamlara göre farklı davranışlara bürünürler. Özellikle memur nitelikli şahıslar, oldukça iyi mevkiye sahip durumdadırlar.

Ritzer, bürokrasilerin, insanları aşırı ölçülerde sınırlayan birer "cezaevi" gibi olduklarını irdeler. Bu yapılarda, kurallar, konumlar, hiyerarşiler vs. insanları, olduğundan farklı davranmaya, yeni kişilik ve kimlik edinmeye zorlar. Aşırı rasyonalite zamanla irrasyonelliği getirecek ve toplum akılcılaştırılmış yapılar ağından ibaret hale gelecektir. Bundan kaçış ise mümkün olmayacaktır (Ritzer, 1998: 51). Nitekim, Joseph K., içine düştüğü durumdan, Ritzer'in deyişiyle cezaevinden, kurtulamayarak ölüme mahkum olur.

Son bir değerlendirme yapacak olursak, günümüz modern toplumunda bürokrasi kapitalizmin içinde yer almaktadır. Artık, her ne kadar kör rutin hayatın esnekliği istense de bugün bireyler demir kafesteki esnekliği yaşarlar. Kafka da dönem itibariyle katı bir bürokrasinin içerisinde Joseph K'nın, Weber'in 'demir kafesi'ne kendiliğinden nasıl hapsediğini bize anlatır. Aynı zamanda Şato'nun ulaşılmazlığı ve hiyerarşik ağının içinde Kadastrocu kendini çaresiz hissederek kendine yabancılaşan bir hale gelir. Adorno'da yargı gücü, toplumsal düzeni sınırlayan bir olgudur. Buna dayanarak da yargı

gücünün tıpkı akıl gibi kurallar koyduğunu ve bu kurallara uyulmasını talep ettiğini ve bu kuralları değiştirmekte de pek istekli olmadığı görülebilir.

2.4. Kafka Romanlarında Anomi

Çalışmanın önceki bölümünde anlatıldığı üzere anomi, bireyin toplumdan koptuğu anı anlatmaktadır. Anomi dendiğinde sosyolojinin yapıtaşlarından olan Durkheim aklımıza gelmektedir ki, Kafka romanlarında-yazarın yaşamı dahil olmak üzere-kendini gösteren bir olgudur.

Durkheim, umutlarını modern toplumsal hayatın örgütlenmesi konusunda devlete bağlamış olan bireylerin, örgütlenmenin duygusal boyutunu kanunlaştıramaz olduğunu fark edemediklerini ifade etmektedir (Tiryakin, 2002: 207). Kafka'nın adı geçen romanlarında da ele alınan durum bize Durkheim'ın bu analizini anımsatmaktadır. Şato'da köylüler, kendilerine Şato'ya bağlı hissetmektedirler ve ona bağımlı halde yaşamaktadırlar. Dava'da mahkemeye çıkan Joseph K, orada bulunan memurların iktidara bağımlılığını bize anlatır.

Kafka aile hayatı itibariyle de kendisinde anomi özellikleri bulunan bir yazardır. Durkheim'ın aile incelemesinde, modern çağdaş ailenin ve onu yapılandıran öğelerin, devletin evlilik ve akrabalık ilişkilerini yapılandırıldığını anlatır. Özel hayatında bekar olan Kafka ile romanlarında oluşturduğu baş kahramanlar da bekarlardır. Modern toplumun ona dayattığı biçimde evlilik konusunda başarılı olamamıştır.

Dava'da mahkemeyi tanımayan Joseph K.'nın, Şato'da köy hayatını tanımayan K.'nın ve Dönüşüm'deki kardeşini ve ebeynlerini tanımaz hale gelen Gregor'un hali birbirinin aynıdır. Ünlü'ye göre bu romanlarda yalnızlık, cemiyetten ayrılmışlık, çabaların akim kalması ve yabancılık, romanların çekirdeğini oluşturmaktadır (Ünlü, 1976: 5). Romanlarındaki temel konu, insanların topluma katılamaması ve bunun sonucunda içine düştüğü trajik durumdur. Bu nedenle karakterlerin analizi bize, romanlarının anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Kafka, devamlı olarak baş

kahramanlarını 'K' harfiyle nitelendirerek aslında kendini bize anlatmaktadır. Romanlarındaki karakterlerde var olan anomik durum, kendinde de mevcuttur.

Dönüşüm'de Kafka kendi yaşamını, toplumun beklentileriyle bu yaşamın nasıl biçimlendiğini ve bu biçimlenmenin ruh dünyasındaki yansımalarını anlatır. Sade bir dille yazılan eser üç bölümden oluşmaktadır. Bu kısa hikayenin en belirgin özelliklerinden biri, endüstri toplumunda bireyin içinde bulunduğu ortamda kendinden nasıl uzaklaştığını ustaca ortaya koymasıdır. Hayatta değer verilen her şeyin bir görüntüden ibaret olması, önceki inançların, geleneklerin farkında olmadan gelişmesi, iyi olanın aslında kötü, güzelin çirkin, kuzeyin güney, siyahın beyaz, şeytanın aziz, azizin şeytan olduğu bu dönüşümün bireyde yansıması... Birden bire uyanıp var olan değerlerin alt üst olması, kabul edilen dünyanın değişmesi... Dönüşüm işte bunları yaşayan Gregor Samsa'nın hikâyesidir. Eserde güçlü bir toplum eleştirisi yapılmış ve modern toplumda insanın "yabancılaşması" işlenmiştir (Tükel, 2012: 43). Bu romana Marxist açıdan yaklaştığımızda Gregor'da "yabancılaşma", Durkheim'in analizi ile baktığımızda bireyin "anomi" durumu, eleştirel teorisyen Adorno açısından baktığımızda ise modern toplumda "kitlelerin şeyleşmesini", Weber açısından baktığımızda ise "çelik kafesteki bireyi" görmekteyiz.

Durkheim anomiyi, toplumsal bir olay olarak tanımlamış ve dışarıdan zorla bireye yüklediği fikrini ileri sürmüştür. Bu açıdan baktığımızda, Kafka'nın da Durkheim'i anımsatan bir yaklaşımla anomiyi işlediğini ve karakterlerinde yukarıdan dayatmaların hakim olduğunu görürüz. Kafka'nın babasının da, yazara zorla evlilik fikrini yüklediğini ve evleneceği kişinin toplumda kabul gören bir aileden gelmesi gerektiğini devamlı ona dayattığını biliyoruz. Adorno, Kafka üzerine yazdığı notlarda Kafka'nın dünyasının parçalanmış toplumsal düzenin bir şifresini yansıttığı konusuna vurgu yapmaktadır (Corngold, 2002: 27).

Anomi, kelime anlamı itibariyle kuralsızlık ve normsuzluk anlamına geldiğine göre, Kafka'nın romanlarındaki kuraldışı imgelerle bu kavramı örtüştürmek yanlış olmayacaktır. Şato, Dava ve Dönüşüm'de açıkça ortaya serilen bir kuralsızlık söz

konusudur. Kafka'nın kendisi de sahip olduğu yaşantı ile kuralsız davranan ve toplumun ona dayattıklarını yerine getirmeyen biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var olduğu toplumun istediği gibi bir işe sahip olmuş ne de babasının istediği gibi bir evlilik yaparak modern toplumun gereklerini yerine getirmiştir. Yaşadığı toplumdaki buhran onu derinden etkilediğinden ve babasının aşırı otoriter kişiliğinden kaynaklanan baskılar, onun kendisini güçsüz, zayıf ve yetersiz hissetmesine neden olmuştur. Bu sorunlar içerisinde kendisinde anominin meydana gelme olasılığının yüksek olduğu söylenebilir. Durkheim'ın anomiyi tanımlarken yaptığı özellikler, Kafka'nın bu durumu yaşayacak olması için kaçınılmaz görünmektedir. Romanların baş karakterlerinin özünde anomi görülmekle beraber, geneline baktığımızda roman karakterlerinin tamamının var olan sisteme yabancılaştığı hissedilebilir ölçüdedir.

Modern toplumda insan-insan ilişkilerine bakıldığında yaşanan çatışmaların dönüp dolaşıp iktidarın çeşitli tezahürlerine bağlandığını görmek mümkündür. Kafka'nın ortaya çıkardığı ayrıntılar, gündelik hayatın sistemi yeniden ürettiğine ve kitle toplumunun gündelik hayatın içinde yeniden rasyonalize edildiğine işaret etmektedir. Gündelik hayatın rasyonelliğine bakıldığında ise zaman ve mekan gibi kavramların modernitenin sorunsalları haline geldiğini görebilmek olanaklıdır. Değişen tanımlarıyla beraber zaman ve mekan ikilisi yine Kafka romanlarında kendini göstermiş ve çağın önemli olguları olmasından dolayı sonraki bölümde incelenmek üzere kavramların gelişimi ve Şato romanındaki görünümünün ele alınması doğru görünmektedir.

3.BÖLÜM: MODERNİTENİN SORUNLARI ve KAFKA

*K. köyün önünde uzayıp giderek
bir türlü sonunun gelmeyeşine şaşıyordu.
Kafka, Şato*

İnsanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için her zaman mekânsal bir örgütlenmeye ve barınmaya ihtiyaç duymuşlardır. Günümüzde modern toplumlar ile modern olmayan toplumlar arasındaki derin uçurumun ve aynı olaylar üzerinde farklı kavrayış gösterilmesinin en önemli sebeplerinden biri, onların zamanı ve mekânı farklı biçimde duyumsuyor ve algılıyor olmalarına bağlıdır (Özçınar, 2009: 90).

Zaman, toplumsal bir kurumdur ve zaman kategorisi doğal değil toplumsaldır. Zaman, toplum içinde üretilmiş olan ve bu nedenle toplumlar arasında değişiklik gösteren, nesnel olarak verili bir toplumsal düşünce kategorisidir diyen Urry, modern toplumların genellikle, modern-öncesi toplumlara göre saat-zamanına daha çok güvendiklerini söylemektedir (Urry, 1999: 14–15). Modern toplumlar, zamanın (ve mekânın) boşaltılması ve zamanın soyut, bölünebilir ve evrensel olarak ölçülebilir bir şekilde hesaplanmasının gelişimi çevresinde konumlanmışlardır (Urry, 1999: 15). Kafka'nın da Şato romanında modern toplumdaki saatlerin güvenilirliğini anlatmak üzere devamlı olarak kesin saat dilimleri verdiğini düşünebiliriz. Roman boyunca tam saat verilerek zamansal bir durum anlatılmaktadır, genelde ise bir zamansızlık sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

Mekân ve zamanın simgesel düzenlemeleri, bireyin deneyimlerine, toplum içindeki kimliğini ve yerini saptayabileceği bir çerçeve oluşturur. Bireyin kolektif ritimlere uymasının böylesine şiddetle istenmesinin nedeni şudur: zamanın aldığı biçimler ve mekânsal oluşumlar, bir grubun dünyayı betimleyişini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda, grubun kendini bu betimlemeye göre yeniden düzenlemesini sağlar (Harvey, 2003: 214).

Harvey'in ifade ettiği gibi, toplumsal olarak mekânların, bireylerin oluşturdukları maddi bir alt yapı sağladığı, zamanın ise, deneyimler üzerine egemenlik kurduğu düşünölebilir. Dolayısıyla zaman ve mekân toplumun kurucu öğeleridir. İnsanın yaşadığı dünyayı anlaması ve kendisini o dünya içinde konumlandırabilmesinin anahtar kavramlarının zaman ve mekân olduğu söylenebilir.

Bireylerin hayatları boyunca günlük, haftalık ve aylık zamanlarını inceleyerek, yaşam sürelerinin mekânsal boyutlarını incelemiştir. Bölgeselleşmeyle, zaman-mekân ilişkisinin mntıkalaşmasından söz etmektedir. Genel zaman-mekân kavramının içerisinde farklı kavramsallıklarda üretmiştir. Bunlardan mevcudiyet-erişimi (presence-availability) kavramı bireyin toplumsal ortamı içerisinde diğer insanlarla birlikte bulunma derecesi ve biçimlerini açıklamaya çalışan bir kavramdır. Bir diğer kavramı ise zaman-mekân mesafeleşmesi (distanciation) kavramıdır. Bu kavramda öne çıkan birey değil toplumdur ve zaman-mekân içerisinde toplumsal hareketler incelenmiştir. Zaman-mekân diyalektiği içerisinde zamanı bir kaynak olarak kavramsallaştırmadığını belirten Giddens, zamanı toplumlar arası bir ölçüm aracı olarak görmektedir (Urry, 1999: 30–31). Mekânı ise yığılı bir enformasyon seklinde görme eğilimindedir.

Zaman ve mekân kavramsallaştırmalarının modern toplumlarda ortaya çıktığı görölmektedir. Geleneksel olarak tanımlanan toplumlarda ise, gündelik yaşamın temelini oluşturan zamanı hesaplama, zamanı uzama bağlı olarak ele almayı gerektirmektedir, doğal olarak hesaplanan zaman kesin ve geçerli olmaktan uzaktır. 'Ne zaman' sorusu, ya 'nerede' ile ilişkilendirilirdi, ya da düzenli doğal olaylarla tanımlanırdı. Mekanik saatin icadı ve nüfusun neredeyse tamamına yayılması, zamanın uzamdan ayrılmasında çok önemli bir olaydır. Saat, 'boş' zaman için günün dilimlerinin kesin olarak belirlenmesine olanak sağlayacak biçimde nicelleştirilmiş, tek biçimli bir ölçü olarak belirtiliyordu. Bu değişimin iki önemli sonucu vardır; birincisi takvimin dünya çapında standartlaşmasıdır. Böylece dünyanın her yerinde herkes aynı tarih ölçüsünü kullanmaktadır. İkinci sonuç ise, zamanın yer'den bağımsız bir şekilde standartlaşmasıdır (Giddens, 2010a: 23). Giddens'in belirttiği bu iki sonuç da aynı

duruma işaret etmektedir. Takvimin ve zamanın mekândan bağımsız olarak standartlaşması, dünyada zaman ve mekân kavramlarının standartlaşmasını öngörmektedir. Ülkeler birbirinden bağımsız olsa dahi aynı zamanı kullanarak standardizasyona tabi olurlar.

Giddens, zamanın toplumsal değişmeyle özdeşleştirildiğini ifade etmektedir; zaman ve değişme özdeşliğinin öteki yüzünde 'zaman-dışılık' ve toplumsal istikrar özdeşliği yatmaktadır (Giddens, 2005: 375). Zaman her toplumda ardışık bir biçimde ilerler, ancak geleneğin, yani toplumsal yeniden-üretim süreçlerinin egemen konumda olduğu toplumlarda, çağdaş sanayileşmiş dünyadakinden farklı geçmiş, bugün ve gelecek bilinçleri iç içe geçmiştir (Giddens, 2005: 378). Gelenek 'sadece toplumsal yeniden-üretim olmaktan, artık sadece kullanıma ve varsayım'a bağlı olmaktan çıktığında, yol 'yorum'un sızmasına açık hale gelir (Giddens, 2005: 378).

Modern toplumdaki mekan hakkında ilk sözleri söyleyen Simmel, metropol kişilik tipinin ruhsal temelini, sinirsel uyarıcılar tarafından oluşturulduğunu söylemektedir. Modern asabi kişiliğin ruhsal ön koşullarını yaratan şey metropolün kendisidir. Sokaktan her geçtiğimizde, iktisadi, mesleki, toplumsal hayatın hızı ve çeşitliliği gözümüze çarpmaktadır. Hep yeni olan ya da sürekli değişen izlenimler doğuran kesintisiz duyu bombardımanı, en uç biçiminde, nevrastenik³ kişiliği yaratır- kişi en sonunda, birbiri ardınca akın eden bu izlenimler, karşılaşmalar silsilesiyle başa çıkamaz hale gelecektir. Bu durum, bireylerin toplumsal, fiziksel çevreleri ile kendileri arasına mesafe koyma girişimleriyle sonuçlanır. Simmel, söz konusu mesafeyi modern döneme özgü bir 'duygusal özellik' olarak değerlendirmekle birlikte, şunu eklemekten geri kalmaz: "bunun yarattığı patolojik bozukluk, agorafobi denen şeydir: Nesnelere fazla yakın temasta bulunmaktan duyulan korku." Modern döneme özgü bu duygunun en uç halidir bu: Modern hayatın, giderek daha da kayıtsızlaştığımız 'dışsal veçhelerinin

³ Nevrasteni: sinir zafiyeti olarak bilinir. 1868'de G.M. Beard'ın tanımladığı hastalık tablosu, sinir sistemi fonksiyonunda aşırı çalışma sonucu baş gösteren zayıflık ya da bitkinlik durumu.

altında ezilme duygusu'nun. Toplumsal ilişkilerin nesneleşmesinin en uç biçimi olan kentsel varoluş, birey ile toplumsal çevresi arasında bir mesafeyi gerektirir (Simmel, 2005: 24).

Simmel, modern hayattaki çelişkileri metropol insanıyla anlatmaktadır. İnsan zihni, metropol düzeninde birbirinden farklı birçok öğeyle karşılaşarak içinden çıkılmaz bir hale gelir. Geleneksel toplum düzeninden farklı olarak modern toplum düzeninde mekânlar insanda patolojik bozukluklar yaratacak biçimde örgütlenmişlerdir. Kapitalist düzen bu örgütlenme biçimini gerektirmektedir. Geniş ve özgür mekânsal alan içinde yaşayan birey kendisini bir anlamda kaybolmuş hissetmeye başlar. Mekânsal özgürlüğün bedeli yalnızlığın tutsaklığı ile ödenmektedir. Simmel'e göre metropoller işbölümünün arttığı yerlerdir; kentler genişledikçe de işbölümünün belirleyici koşulları artmaktadır. Simmel'in burada bahsini ettiği durum Kafka'nın Şato'sunda görünmektedir. Şato içerisinde her işin eyleyicisi farklıdır. Kayıt tutan kişi farklı, kadastro sorumlusu farklı, kadastrocuyu koruyan kişiler farklıdır; işbölümünden doğan bir uzmanlaşma söz konusudur. Öyle ki Şato'daki Klamm'ın ne yaptığı somut olarak belli olmasa da Şato'dan sorumlu olan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır ve olması gereken mekân bellidir.

Giddens'a göre zaman, bağımsız ve özü gereği nicelleştirilebilir bir ölçü haline gelirken, kuşkusuz kıt ve kullanılabilir bir kaynak olarak görülmeye başlanır (Giddens, 2005: 379). Bu da Marx'ın sözünü etmiş olduğu modern kapitalist sürecin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak mekân, egemen toplumsal yapı tarafından belirlenen ve içinde yaşayan kişileri de bir ölçüde etkileyen toplumsal bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan pratikleri içerisinde herhangi bir nesneye bakarak o toplum ile ilgili bazı bilgilere ulaşabiliriz. K çağ insan topluluklarının nasıl yasadıklarını bile bu kanıtlar çerçevesinde öğrenmekteyiz. Denilebilir ki mekân, günümüz toplumsal hayatının belki de en önemli aynasıdır. Her ne kadar her gelişme döneminde farklı görevler içerisinde

olsa da öz itibariyle toplumsal sistemin temel aynası olması noktasında çok önemli bir konumdadır.

Kafka romanlarında zaman ve mekân kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu nedenle de bu bölümün amacı mekân ve zamanın Kafka romanlarındaki yerini göstermek ve özellikle Şato (1926) adlı kitabındaki bu kavramların irdelemesini yapmaktır. Yazıldığı dönem itibariyle Şato adlı kitabı, modernleşme sürecindeki mekân ve zaman kavramlarını içermesi açısından önem taşımaktadır. Aynı zamanda bireyin, kendini arayışında zaman ve mekân içindeki kayboluşunu da göstermektedir. Başkahraman, Şato'ya ulaşmak için devamlı mekânlardan geçer ve zaman harcar; fakat bu süreçte kendini yabancılaşmanın içinde bulur.

3.1. Franz Kafka Romanlarındaki Zaman- Mekân İkiliği

*“Edebi eser ne yalnızca bildiridir,
ne yalnızca anlamdır, ne yalnızca dildir
ne yalnızca içeriktir, ne yalnızca biçimdir
ne de yalnızca bir iletişim aracıdır.”
Özdemir İnce*

Franz Kafka, romanlarında anlattığı bütün sorunları ve diyaloglardaki anlatıları mekâna yansıtmaktadır. Romanları, ilk sayfalarından itibaren mekân ve zaman ilişkisi içerisinde ilerlemediği söylenebilir. Romanlarının adlarında bile bu mekânsal yansımaları görmek mümkündür. Şato, Amerika, Yuva gibi eserlerde daha en başından bir mekâna adım atma vardır.

Kafka'nın eserlerinde yapılması gereken en temel saptama belki de şudur: Kafka'da mekânsal sorunlar, şaşılacak derecede önemli bir yer tutmaktadır. Hemen bütün romanların, bütün öykülerin, insanı, onun duygu, düşünce, eylem ve eğilimlerini anlattıkları, bütün bunların, dolaylı ya da dolaysız mekânsal bir boyutu olduğu ve bu mekânsal boyutun insanın varoluşunda önemli bir yer tutmasının çok doğal olduğu düşünülebilir (Tümer, 1984: 17). Kafka'da insanlar ve sorunlar mekânları yansıtıken, mekânlar da insanları yansıtmaktadır. Bunun sonucunda da çoğu zaman insanlarla mekânlar bütünleşerek özdeşleşirler.

Kafka romanlarını okurken okurların yoğun bir imge yumağıyla karşı karşıya kaldığını ve bunların fizik ötesi sorunlar olmasının yanı sıra aynı zamanda yazarın iç dünyasıyla da ilgili olduğunu söylemektedir (Balta, 2001: 12). Kafka'da mekânsal problemlerin yanı sıra zamansal sorunlar da ön plandadır. Eserlerinde işlediği dış dünya çağdaş insanın iç dünyasını yansıtırken zamansal açıdan da modern dünyanın zaman kavramını ele aldığı söylenebilir. Balta'nın tespitine göre eserlerinde belli zaman vererek konuyu yabancılaştırır ve eserleri kendine özgü bir zamana sahiptir, çünkü zaman oldukça dar ve kısıtlıdır (Balta, 2000: 14). Zaman aralığı geçişleri ise ani olarak cereyan eder. Olay örüntüleri uzun değil, modern dünyanın rutin işleyişi içinde birkaç güne sığdırılarak anlatılır.

Kafka romanlarında mekânlar ise genellikle ulaşılamaz olarak anlatılmaktadır. Bir mekâna girebilmek için her şeyden önce o mekânın girişine ulaşmak zorunluluğu vardır. Kafka'da hem mekâna girme hem de mekâna ulaşma başlı başına romanların temel problemidir (Balta, 2000: 4-5).

Kafka romanlarında zaman ve mekânın birbirinden bağımsız olarak ilerlediği düşünülebilir. Zaman ve mekânın birbirinden ayrılması Giddens'in sözünü ettiği gibi tek yönlü bir durum değildir. Birbirlerinden bağımsızlaşırken aynı zamanda birbirlerini düzenleyici bir araç sağlarlar. Yine Giddens'in örnek verdiği gibi bir trenin gidiş-geliş saatlerini düzenleyen tarife tabelası, sıradan gibi görünse de modern toplum içinde insanların aynı saatte hangi mekânda olacağına işaret etmektedir (Giddens, 2010a: 25).

Yazarın romanlarının genelinde de modern toplumsal yaşamın ayırt edici özelliği olan bu zaman-mekân bağımsızlığı hâkimdir. Tarihsel bir takvim kullanmayarak da var olan sistemin standardizasyonuna karşı çıktığı söylenebilir.

Bauman, 'Modernlik ve Müphemlik' adlı kitabının içerisindeki bir bölümde Kafka'nın anlatılarının özelliklerine değinmektedir. *"Kafka'da olay ve eylem versiyonları, açıklamaları ve yorumları, birbiri üstüne yığılır ve birbirinin yanında anlatılır. Her biri kendi başına ve ayrı ayrı anlamlı olan ifadeler, bir araya getirildiğinde,*

aralarındaki mantıksal çelişkilerden dolayı, hiçbir anlam ifade etmez; bu, birbirlerini dışlar kılan bir uyumsuzluktur” (Bauman, 2003: 231–232).

Bauman’ın da ifade ettiği gibi Kafka metinlerinde çoğu kez zaman ve mekân arasında bir uyum ve anlam aranmamaktadır. Rasyonel bir zaman mekân uyumunun olmadığı düşünülebilir, aynı zamanda Kafka’nın bu kavramları rasyonelleştirme çabasının da olmadığı söylenebilir. Romanlarında içinde yaşadığı modern dünyayı eleştirirken diğer yandan bu eleştiriyi zaman ve mekânı standartlaştırmanın ötesinde yok sayarak yaptığı görülebilmektedir. Var olduğu toplumdaki aşırı denetime ve rasyonelliğe karşı çıkmasından ötürü Kafka’yı yorumlarken bu düşünce paylaşılabilir.

Birey zaman kontrolünü, sosyal olarak düzenlenmiş bir modern zaman örgütlemesi içinde belirler. Modern zaman düzenlemesi bireyin önüne, geçmiş-şimdi ve gelecekte oluşan bir doğrusal zaman çizelgesi koyar. Bu doğrusal zaman anlayışına odaklanan birey, ölçülmüş zamansal değerlere (saat, takvim) göre kendi zamanını örgütler (Özçınar, 2009: 92).

İdealleştirilmiş, mekân ve zaman anlayışları ile insan deneyimini rasyonelleştirme çabası içine giren aydınlanma anlayışı, denetime dönük baskıcı anlayışından dolayı Foucault’nun *‘Hapishanenin Doğuşu’* adlı metninde eleştirilir. Mekânın fethi ve denetimi, mekânın kullanılabilir, şekillendirilebilir dolayısıyla da insan emeği ile kontrol altına alınabilir olarak düşünülmesine sebep olur. Mekânın bu algılanış tarzı, dünyayı olduğu gibi yansıtılma çabasının en güçlü ifade yöntemi olan perspektifin bir uzantısıdır (Özçınar, 2009: 93). Foucault’nun eleştirdiği üzere mekânın denetlenmesi Kafka romanlarında olmayan bir öğedir, çünkü Kafka romanlarında mekânsal zamansal betimlemelere yer vermemektedir. Mekân ve zaman olarak betimleme yer almadığından yazarın daha çok neyi düşündüğü ve ne yapmak istediği metin yorumlamasında önem kazanmaktadır.

Modern toplum, bireyin karşısındaki her şeyi nesne olarak ortaya koyar. Zaman ve mekân, toplumsal düzende artık fiziki bir öğeye dönüşür. Zamanın süreklilikle birlikte anılıyor

olması onun neden-sonuç içinde incelenmesini öne sürer ki Kafka romanlarında zaman ilişkisinde herhangi bir süreklilik mevcut değildir; çünkü yazarın yapmak istediği şey olayları neden-sonuç içerisinde vermek değil, durumu olduğu gibi anlatmaktır. Bu nedenle de zaman aralığı Kafka romanlarında yoktur. Aynı şekilde mekânlar sıradan ve aşırıktan uzaktır. Bu şekildeki bir yazım şekliyle de mekânda ve zamanda roman kahramanlarını yabancılaştırarak sunar.

3.2. Kafka'nın 'Şato' Eserinde Zaman-Mekân İlişkisi

*"Yaziya geçen
yaşantının yalnızca posasıdır."
Kafka*

Franz Kafka'nın 1926 yılında yayımlanan Şato adlı eseri, zaman ve mekân ilişkisi açısından irdelenmede önem taşımaktadır; çünkü ismi itibariyle de doğrudan bir mekânsal gönderme olmakla beraber zaman bakımından da doğrudan ve katı geçişlere sahiptir. Okuyucunun romanı okurken zamanı ve mekânı sorgulamaksızın sadece yazarın ne anlattığına ve neyi düşündürdüğüne bakarak ilerlediği söylenebilir.

Bu romanda mekânın labirentleştiğini, iktidarın kapalı ve yüksekteki mimarisi ile alttakileri etkilediğini görmekteyiz. Canetti'nin de belirttiği gibi, her iktidar yakalanmaktan kaçınma amacıyla mesafelere önem verir. Birçok eski uygarlıkta görüldüğü gibi yöneticiler en uzakta, en yüksekte mesafelerde bulunurlar. Romandaki Şato'da ulaşılamayan bir mesafededir. Yaklaştıkça uzaklaşır. K. yürüyerek gitmeyi bir türlü başaramaz. Yöneticinin yaşam alanının etrafı başka yapılarla çevrelenerek ve içeriye girmeyi imkânsızlaştırmak için her kapıya çok sayıda muhafız konularak mesafenin aşılması engellenir. Romanda otoriteyi, her şeyi içselleştirmiş, otorite karşısında tamamen sinmiş durumda olan köy halkı korur. K. şatoya gidişinde yardım etmezler, hatta ona engel olmaya çalışır (Gürhan ve Seyhan, <http://www.franzkafkatr.com/2012/05/futuristika-sato.html>).

Balta'ya göre, bu romanda grotesk⁴ öğeler mevcut olmakla birlikte eserdeki zaman ve mekân boyutu gerçeğe uygun düşmemektedir. Eserin rüya atmosferinde geçtiğini ve romanı okuyan kişinin kendini devamlı yalnız hissettiğini söylemektedir (Balta, 2000: 1). Araştırmacının anlattığı gibi Kafka, romanlarında olmayacak gülünç öğelerle romanını şekillendirmektedir.

Romanda kadastrocu K.'nın, yaşadığı yerden kalkıp gelerek bir kadastrocu ihtiyacı olan Şato'ya ulaşmak isterken istirahat için konakladığı köyde yaşadığı ilginçlikler anlatılır. Roman 1922'de yazılmaya başlanmış ancak tamamlanamadan bırakılmıştır. Ancak arkadaşı Max Brod, Kafka öldükten sonra romanı yayımlar.

Wagenbach, Kafka'nın Günlük'ünden şu cümleleri alıntılar (Kafka'dan aktaran Wagenbach, 2008: 169) : *“Şu ya da bu şekilde değerli en ufak bir yaşam biçimi ortaya koyabilmiş değilim. Sanki her insan gibi benim de elimde bir çemberin orta noktası tutuşturulmuş, benden de herkes gibi o kesin yarıçapı yürüyüp sonra o güzel çemberi dolanmam istenmişti. Ne var ki, ben böyle bir çemberi dolanacakken yarıçap doğrultusunda sürekli atılımlarda bulunmuş, ama her atılıma çok geçmeden yine son vermiştim. (Örneğin piyano, keman, yabancı diller, Germanistik, marangozluk, edebiyat, evlenme, kendi evime sahip olma yolundaki girişimler). Hayali çemberin tam orta noktası izlenmeye başlanmış yarıçaplardan geçilmiyor, yeni hiçbir girişime yer kalmadı artık. ‘Yer kalmadı’ sözüyle yaşlılık ve sinir zafiyeti, “hiçbir girişime” sözüyle de “son”dur anlatılmak istenen. Yarıçap üzerinde, örneğin hukuk öğrenimi ve nişanlanma girişimlerindeki gibi bir ara her zamankinden biraz ileri bir noktaya varsam, durum söz konusu parça kadar iyileşecekken kötüleşti tersine.”*

Bu cümlelerdeki *değerli yaşam biçimini* Kafka, Şato denemesiyle yerine getirmeye çalışır. Wagenbach, Kadastrocu K.'nın güzelim çemberi bir baştan bir başa dolaşma

⁴ Eski Çağ Roma yapılarında bulunan tuhaf, gülünç figürlerden oluşmuş süsleme üslubu ya da tiyatrodaki kaba gülünçlüklerden, tuhaf ve olmayacak şakalaşmalardan yararlanan, karşıt görüntüleri, bağdaşmaz durumları şaşırtıcı biçimde birleştiren güldürü biçimidir (TDK).

denemesidir diyerek Günlük'teki bu cümlelerle Şato romanı arasında benzetme yapar. Çünkü Şato'da K. devamlı Şato'ya ulaşma çabasıyla görünür ve bir türlü o Şato'ya erişemez. Bu roman yazarın hayatıyla birebir örtüşmektedir. Kafka'nın sevgilisi Milena, Şato romanındaki Frieda ve Milena'nın kocası Ernst de Klamm'dır. Klamm Wagenbach, bu benzerliği Kafka'nın Milena'ya yazdığı mektuplardan çıkarmıştır (Wagenbach, 2008: 169–170).

Kafka'da, insanlar ve sorunları mekâna, mekân da insanlara yansımaktadır diyen Tümer, bu karşılıklı yansıma sonucunda insanlarla mekânların özdeşleştiğini söylemektedir (Tümer, 1984: 19). Romanın ilk sayfasında anlatılan K. Şato'nun bulunduğu köye geldiğinde, kendine geceleyecek bir yer arar ve bir otele gelir. Yer olmadığı için de salona serilen bir şilteyle yetinmek zorunda kalır. Uyuyakaldığı yerden bir süre sonra uyandırılır ve şatonun kâhyasının oğlu olarak bilinen genç bir adam K.'ya şöyle der:

Bu köy şatonundur... Burada oturan ya da geceleyen kimse, bir bakıma şatoda oturur ya da geceler (Kafka, 2009: 5).

Görüldüğü gibi burada mimari bir mekân olan şato, kırsal mekân olan köy ve yine mimari mekân olan otel birbirleriyle özdeşleşmektedir. Şato ile köy, köy ile otel, otel ile şato arasında bir fark olmadığı söylenmektedir (Tümer, 1984: 19).

Aynı şekilde yine köyden bir öğretmenle konuşurken şu sözler romana düşülür:

K.: Şimdiden kendimi yalnız hissetmeye başladım; ne köylüler arasına karışabileceğim, ne de sanırım şatodakilerin...

Öğretmen: köylülerle şatodakiler arasında pek büyük bir ayırım yok (Kafka, 2009: 15).

Tümer'in ifade ettiği gibi, mekânları kullanma hakkına sahip olan kişiler mekânların özellikleriyle özdeşleşmektedirler. Roman kahramanı Klamm da köyün en

önemli mekânı olan şatodan olduğu için kendisi de önemli ve değerli sayılmaktadır. Bu nedenle romandaki köylüler, mevki olmaksızın yalnızca şatodan olmanın bile tek başına önemli bir durum olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu nedenle de şatonun dönemin modern toplumundaki bürokratik kurumları yansıttığı düşünülebilir. Romanda K.'ya şatodan olmadığı bu nedenle de önemli biri sayılamayacağı her defasında hatırlatılır. K.'ya kaldığı otelin sahibinin karısıyla yaptığı konuşmada yine bu aktarılmaktadır:

Sayın Kadastrocu, Bay Klamm şatodan bir bey; işgal ettiği mevkiyi olduğu gibi bir yana bırakalım, yalnız bu kadarı bile çok yüksek bir payedir. Siz ise şatodan değilsiniz, köyden değilsiniz, bir hiçsiniz o kadar (Kafka, 2009: 61).

Klamm'ın nitelikleri şato olarak nitelenen mekâna layık görülmektedir ve Kadastrocu K. orada çalışacak nitelikte bir insan olarak görülmez. Çünkü insanla mekânın nitelikleri birbirlerine yansımalıdır. Klamm'ın kişisel özellikleri şatonun özellikleriyle örtüşmektedir. Şato ne kadar uzak ve ulaşılmazsa Klamm da aynı şekilde uzak ve ulaşılmaz bir kişiliktir.

Yazar, romanda dış dünyanın sınırlarını zorlayarak iç dünyasını yansıtmaya çalışmaktadır. Romanın baştan sona okunmasından sonra anlaşılan şeyin Kafka'nın iç dünyasındaki karanlık olduğu söylenebilir. Balta'ya göre, metnin anlamı zaman ve mekân boyutundaki imgeler arasına yerleştirilmiştir (Balta, 2000: 2).

Eserde mekânlarla ilişkili diğer önemli nokta ise mekânların ulaşılmazlığıdır. K.'nın içinde devamlı şatoya ulaşma isteği vardır. Ne şekilde olursa olsun şatoya ulaşmak ister, kendisinin geldiğini ve görev için hazır olduğunu bildirmek ister. Kendi varlığını önem arz eden şatoya göstermek ister, hiç olmazsa varlığından haberdar olmasını sağlamak arzusundadır. Ancak devamlı olarak engellerle karşılaşır. Bu doğrultuda K. , kendisini devamlı olarak babasına ispat etme çabasında olan ve bunu bir türlü beceremeyip vazgeçen ve babasının karşısında kendini güçsüz hisseden Kafka'yla özdeşleştirilebilir. Aynı zaman da bir türlü ulaşılamaz olan şato metaforunun da

Kafka'nın babası olduğu düşünülebilir; çünkü şato K. için ulaşılmaz ve devamlı yanına gitmeye çalıştığı bir mekândır, Kafka da yaşamı boyunca babasına ulaşmaya çalışmış biridir.

Romanda bir mekâna girebilmek için öncelikle o mekânın girişine ulaşma zorunluluğu vardır. Kafka'da hem mekâna girme hem de mekâna ulaşma başlı başına bir problemdir. Özellikle şato kendisi için asla ulaşılamayan bir mekândır:

Köyün ana caddesi şato tepesine çıkmayarak yakınına kadar geliyor derken sanki kasten bir dirsek yapıp şatodan uzaklaşmıyorsa da, ona da yaklaşmıyordu. Yol ha şimdi şatoya çıktı, ha çıkacak diye sürekli bekliyor K. , ama sanki kendisi bunu beklediği için yol uzayıp gidiyordu (Kafka, 2009: 15).

Brod, romanda her şeye rağmen, hatta şato yöneticilerinin iradesine de kafa tutularak, yolu bulmak üzere çabaların sürdürüldüğünü ve en sonunda inayete⁵ kavuşulduğunu söylemektedir. Çünkü Kafka da kendisi ölüm halinde bile olsa, K.'yı inayete kavuşturmak ister; Şato kahramanına romanın en sonunda oturma müsaadesi hukuk yoluyla değilse de inayet yoluyla verilir (Brod, 1965: 146).

Kafka'da mekân problemlerinin yanı sıra zaman problemi de önemli yer tutmaktadır. Öyle ki mekânların içeriği zaman kavramlarıyla beraber verilmektedir. Eserde işlenen dış dünya çağdaş dünyanın bir yansımasıdır. Mekânlar, bürokratik örgütlenmeleri yansıtırken, zaman kavramı dönemin karanlığını anlatmaktadır. Saat aralıklarının sık sık hatırlatılması modern hayattaki iş dünyası içindeki insanın dakikliğine vurgu yapıldığı düşünülebilir.

Martin Walser, Kafka'nın anlatımını tanımlarken Şato'dan örnekler verir. Bunu yaparken de romandaki devamlı olarak anlatılan karanlığa dikkat çeker. Zaman kavramlarının aslında bize zifiri karanlığı hatırlatması gerektiğini açıklar: *“Gece vakti*

⁵ İyilik, kayra, atıfet, ihsan, lütuf (TDK İnternet Sözlüğü).

köye gelir K.”, *“köy evlerinde daha öğleden önce tüten dumanlar zifiri karanlığa çevirir alaca karanlığı”*, *“dört bir tarafta zifiri karanlık vardır”*. Okuyucu da K. ile birlikte bu karanlığa bırakılır, çünkü yalnız onun gözüyle görülür her şey. Oysa bir anlatıcı her şeyi bilir ve bir perspektife bağlı olmadığından dünyayı olduğu gibi anlatabilir, her şeyi inceden inceye görebilecek kadar anlatı konusuna sokulabilir ve dolayısıyla yorumlanmaya da gerek duyulmaz. Ancak Walser, K.’nın sözü geçen karanlık içerisinde bulunmasına büyük bir titizlikle dikkat çektiğini vurgulamaktadır (Walser, 1965: 169).

Şato romanında Kafka, *“saat dört”*, *“K. saatine baktı”*, *“muhtar saate baktı”*, *“bir kuşluk vakti”* gibi zaman kavramını hatırlatan ifadelerle modern hayatın zamana ne kadar bağlı olduğunu hatırlatmaktadır. Eserde somut bir zaman söz konusudur. Sık sık saate bakılır. Romanın birçok kısımlarında yazar soyut zamanı kullanmak istemişse de romanda kronoloji vardır ve yazar, zamanı yok etmekle etmemek arasında kalır.

Diğer yandan Kafka’nın Şato’yu yazarken bürokratik kurumları da eleştirmek istediği söylenebilir. Löwy’nin belirttiği gibi romanın mimarisi üç temel figür etrafında inşa edilmiştir: Şato, köy ve kadastrocu K. Birincisinden başlanacak olursa mitsel olan şato, yakından gözlemlendiğinde taş evlerden oluşan küçük bir kasaba olarak kendini göstermektedir. Bu durumda şato dünyevi ve insani iktidarın merkezi olarak okunabilir. Şato, köyün belirttiği halkın karşısında iktidarı, otoriteyi, devleti temsil eder. Binanın kendisi erişilemez ve nüfuz edilemezdir (Löwy, 2004: 96).

Şato, köy halkı üzerinde korku ve itaat uyandırarak, çatlaksız bir tahakküm uygulamayı sürdürür: *“Klamm’ın elinde alettir o, ona itaat etmeyenin vay haline.”* Klamm, şatodan biri olduğuna göre iktidarın da temsilcisi haline getirilir ve ona itaat etmeyen köylüler ve diğer insanlar, iktidar tarafından cezalandırılabilir.

Kafka, modern dünyayı eleştirirken mekânlara başvurmuş ve romanında oldukça somut anlatılarla bunu okurun anlamasına olanak vermiştir. Garaudy, konu hakkında şunları söylemektedir: *“Şato’nun kadastrocusu tutunacak dal arayan bir yabancı gibidir. O, yükselen kapitalizmin geçen yüzyılın başında uyandırdığı iktidar, gençlik ve*

bilgi hırsının aksine ayakta kalmaktan başka şey düşünmeyen biridir” (Garaudy, 2007: 69). Aşağısı ile yukarısı arasındaki düzene karşı çıkan Kafka ve K. yaşamın gerçekliğini ararken yenik düşmektedirler.

Ama bu makamlar sudan şeylerde daha baştan enikonu lütufkâr davranıyor, dolayısıyla K.’yı savaşıarak küçük çapta, hafif yollu zaferler kazanabilmekten, bunun doğuracağı memnunluktan alıkoymuyordu... K.’nın kuşkusuz yalnızca köy içinde, dilediği yere sokulmasına göz yumuyor; onu şımartıp güçsüzleştiriyor; kısacası herhangi bir savaş olasılığını kapı dışarı ederek, K.’yı resmi nitelik taşımayıp, başı sonu görülmeyen kasvetli ve yabancı bir yaşam içerisine çekip almaya çalışıyorlardı (Kafka, 2009: 71–72).

Kadastrocu K., şatoya ulaşmak isterken birçok aşamadan geçer. Yaptığı görüşmeler sırasında her defasında zorluklarla karşılaşır. Kiminle görüşse bu çabadan vazgeçmesi gerektiği ve burada normal insanlar gibi hayat sürmesi gerektiği anlatılır. O nedenle kitaptan alıntılanan satırlarda da olduğu gibi köydeki sıradan yaşamın içine çekilmek istenmekte ve şatoya ulaşma mücadelesini bırakması istenmektedir.

Sonuç olarak Kafka’da mekân algısının iktidara işaret ettiği söylenebilir. Bu iktidar aile içerisinde baba, toplum içerisinde ise bürokratik örgütlenmeleri içinde barındıran devlet ve onun kurumlarıdır. Mekân, Kafka için bir mücadeleyi anlatmanın yoludur. Şatoya ulaşma çabası, kendi iç dünyasında babasına ulaşma çabasına dönüşmektedir. Bu nedenle de romanda mekânın betimlemesini yapmaktan çok ona ulaşmanın daha önemli olduğu görülebilir. Zaman açısından da Kafka, saatlere gereken önemi vermez, büsbütün bir günün tanımlamasını, girişini ya da günün batışını ele almaz; çünkü Kafka için önemli olan modern hayattaki tekdüze yaşamı ve yabancılaşmayı anlatmaktır. Kimi yorumcular Kafka’nın modern bürokrasinin bir yorumcusu olarak görürler. Kafka’nın anlattığı bürokrasi bireyi kendine yabancılaştıran, isimsiz kılan ve yalnızlığı içinde bireyi kendi başına bırakan bir bürokrasidir. Kimi yorumcular ise, Kafka’nın yazdıklarına

otobiyografik açıdan yaklaşır. Kafka'nın yazdıklarında kendi kişisel varoluşunun sorunları da incelenir. Kafka, romanlarında hem kendi kişisel varoluş sorunlarını hem de bürokrasiyi ele almaktadır. Yorumların her biri romanlarındaki bir nedene ve belirtilere bağlıdır. Bu nedenle de eserlerini her iki durum açısından da incelemek gerekmektedir. Böyle bir durumda da Şato adlı eserinde hem kişisel hem de toplumsal öğelerin ön plana çıktığı söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışma, modern hayatın sorunsallarından olan yabancılaşma temelinde Kafka romanlarını sosyolojik açıdan yorumlamayı amaçlamıştır. Kafka'nın romanları günümüzde genellikle dil ve çeviri bilim açısından incelenmekte ve romanlarındaki sosyolojik boyutun incelenmesi eksik kalmaktadır. Bu nedenle, çalışmada romanların yabancılaşmaya konu olacak önemli öğelerini içeren olay örüntülerini içerdiği saptanmış ve eleştirel kuram çerçevesinde inceleme alanı olarak konu edinilmiştir. Sosyolojik teorilerdeki yabancılaşma ile Kafka romanlarındaki yabancılaşma konusu ve teorik açıklamalar ile romanlardaki kişi, karakter ve ilişkiler arasında bir benzerlik, paralellik bulunmaktadır. Bu nedenle de yabancılaşma sorununa, akademik yaklaşım ile edebi yaklaşım bir araya getirilerek odaklanılmıştır.

Kafka, romanlarını yazarken kendi hayatını ve yaşadığı toplumu uzaktan izlememiş, kalemini yaşantısının içindeki derinliklere indirerek ileri görüşlü bir sezgiyle modern toplumdaki bireyin yabancılaşmasının bir yansımasını okura göstermiştir. Çalışmanın gereği olarak ele alınan yazarın yaşamındaki bazı olaylar sosyolojik açıdan da önem arz etmektedir. Özellikle baba otoritesiyle karşı karşıya kalan Kafka'nın Oedipus kompleksine bağlı olarak ve yer aldığı toplumdaki toplumsal değişimlerle beraber anomi yaşadığını söylemek pek de yanlış olmasa gerek. Bu durum, Kafka'nın romanlarında da kendini göstermiş ve sosyolojiyle ilişkilendirilmesi açısından Durkheim'ın anomi hakkındaki görüşlerine kısaca değinilip Kafka romanlarında ortaya çıkan anominin incelenmesi yapılmıştır. Anomi, kuralsızlık ve normsuzluktan doğan bir olgu olmasının yanı sıra toplumdan kopan özneyi de ifade etmektedir; böyle bir tanım yazarın romanlarının başkarakterlerinde açıkça kendini göstermektedir. Yazarın yaşamı ve eseri arasında bağlantısı göz önüne alındığında ise bu durum şaşırtıcı görünmemektedir.

Modern bürokrasilerin kurumsal baskısı ve yabancılaştırıcı doğaları gereği bireyin kendini gerçekleştirmesini neredeyse olanaksız kılmakta ve bu da bireyin kendine ve topluma yabancılaşmasına neden olmaktadır. Modern bürokrasilerden bahsedildiğinde, Weber'in ideal bürokrasi tipleri akla gelmektedir ki çalışmanın önemli bir kısmını da bürokratik örgütlenmelerin incelenmesi oluşturmaktadır. Kafka'nın Şato eseri özellikle bürokratik örgütlenmelerin yoğun bir biçimde gösterilmeye çalışıldığı ve durumun absürtleştirilerek trajik bir hale getirildiği önemli bir eserdir. Bu romanda dikkatimizi çeken nokta, ast-üst ilişkisinin mistik öğelerden oluşmasıdır. Geleneksel toplumların özelliği olan ilahi kuvvetler, modern toplumda yerini mistik öğelere bırakınca Kafka'nın da Şato'da Klamm'a bu mistik öğeleri yüklemesi kaçınılmaz olmuştur. Bu roman, her ne kadar teknolojik olanakları içinde barındırmasa da günümüzün modern bürokrasisini anlamamız açısından oldukça önemlidir. Modern bürokratik örgütlenme biçimlerinin modelini çizen Weber, aslında Kafka romanında işlenen bürokrasinin öncüsüdür. Weber'in bürokrasideki idealizmin anahtarı olan kırtasiyecilik Şato romanında apaçık işlenmiştir: *"Dolabın içi evrakla tıka basa doldurulmuştu. Yakacak odun demeti gibi bağlanmış koca iki evrak tomarı, dolap açılır açılmaz dışarı yuvarlandı."* (Kafka, 2009: 74). Bugün bürokrasinin değişen yüzü yalnızca teknolojik açıdan daha zengin hale gelmiş olmasıdır. Kırtasiyecilik anlayışı bilgisayar kayıtlarıyla devam etmektedir. Birey günümüzde Şato'da anlatılandan daha baskıcı bir halde ve Weber'in demir kafesinin tam ortasında yer almaktadır. Bireyin bu kafesten kurtuluşunu sağlayacak olan ise eleştirel bir akıldır. "Frankfurt Okulu üyeleri, aydınlanmanın birey idealinin günümüzde geçersizleştiğini teorik alanda vurgulamışlarsa, Kafka da, edebi alanda aydınlanmanın bu birey vaadine eleştiri çabası içinde olmuşlardır. Kafka'nın Şato isimli eseri, modern zamanlardaki bürokratik tahakküm mekanizmalarının bireyler üzerindeki etkisini ve bu mekanizmaların işleyişini çarpıcı biçimde vermektedir. Söz konusu tahakküm mekanizmalarının dayandığı zemin olan korku, sözleşme ve yazışma kültürü gibi faktörlerin de yer yer işlenmesi kitabın önemini arttırmaktadır" (Karadaş, 2012: 962).

Bürokrasinin ve yargı mekanizmasının yoğun işlendiği diğer roman ise Dava'dır. Dava da hiçbir şeyden haberi olmaksızın tutuklanan Joseph K.'nin suçunun nedenini arayışına ve amansız bekleyişine tanık oluyoruz. Bu tanıklık ise okuyucuyu her defasında iktidar mekanizmalarıyla baş başa bırakmakta ve eleştirel açıdan bakıldığında sorgulayan ve kendine atfedilen durumun nedenlerini arayan bireyi görmeye zorlamaktadır. Joseph K. ne yargıcın ne de yüksek mahkemenin nerede olduğunu bile öğrenemez, eleştirel aklını da yitirdiği için gerçeği öğrenmekte güçlük çeker. Gerçekte ortada ne bir yargı mekanizması ne de bir yargıç vardır. Son bir umutla gerçeği öğrenmeye çalışırken hayatını bu yolda kaybeder. Ölüm anında ise kendine uzanan bir el ve bir ışık görür; bu Kafka'nın hala kurtuluşa dair bir umudunun olduğunu göstermektedir. Ancak bu umut, eleştirel aklın çok daha önce ortaya çıkmasıyla gerçeğe dönüşebilir. Sıradan bir bankacı olması, Marx'ın kendini gerçekleştiremeyen insanını anımsatmaktadır. Bu romanın bürokratik kurumların içerisinde kaybolan Joseph K.'nin romanı olduğunu ve günümüz bireyinin durumunu net biçimde anlattığını söylemek mümkündür.

Modern kapitalist sanayi toplumları, yeni ilişkiler ağıyla insanları içine alarak yeni eşitliksizlikler yaratmakta ve büyüyerek çoğalmaktadır. Kafka'nın Dönüşüm romanı yabancılaşma açısından önemli olmakla beraber romandaki asıl sorun Gregor'un böcekleşmesinden ziyade, hala nasıl işe gideceğini düşünmesiydi; romanda yabancılaşmanın asıl noktası buradadır. Modern toplum, birey, sadece çalışmaya ve üretmeye odaklar. Üretmeyen birey, tüketemez ve bu da bireyi rahatsız eder. Adorno, Kültür Endüstrisi kavramını açıklarken bireylerin salt tüketimlerinden bahseder ve Dönüşüm'de tüketimin bir nesnesi olan Gregor kendine ve hayatına yabancı hale gelir. Gregor, artık kendini bile tanıyamaz, elleri, ayakları eskiden bildiği durumdan oldukça farklıdır. Böcekleşme durumunu meşrulaştıran söylemler, rasyonelleştirilerek yeni toplum düzenine uygun biçimde her defasında yeniden üretilirler. Gregor'un çalışmakta olduğu firma, aslında küçük işletmeleri yutmaya başlayan kapitalizmin ön biçimini temsil etmektedir. Gregor açısından böcek olmak, eleştirel aklın önem kazanması ve kendince özgürleşmeyi getirmektedir. Kafka aslında öyküsü boyunca,

modern dünyanın insanı bir böceğe dönüştürdüğünü ve insan doğasının tamamen bencil olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Böyle bir dünyada insanlar kendileri için fedakârlık yapanı sevip saygı duymaları gerekirken genelde tam tersi olmaktadır. Kafka ayrıca modern dünyayı eleştirirken, bu dünyada insanların maddi güvence peşinde koşarken, yaşamlarını farkında olmadan dönüştürdüklerini, kendilerini bir böceğe çevirdiklerini belirtmektedir.

Ayrı ayrı incelendiğinde farklı öğeleri içinde barındıran 'Dönüşüm, Dava ve Şato'nun temel özelliği, bürokratik örgütlenmeler içerisinde sıkışıp kalan ve kendine dayatılanı yaşamak zorunda olan kendine ve topluma yabancılaşmış bireydir. Yapılan analizlerden çıkan sosyolojik sonuç, kişinin toplum içinde görünmez bir hiyerarşi ağına girmiş olduğu ve buradan çıkma konusundaki çaresizliğidir. Adorno'nun bahsini ettiği eleştirel akıl, roman kahramanlarında kendini yitirdiği gibi günümüz toplumunun öznesinde de kendini yitirmiştir. Bu nedenle Ritzer, Weber'in yaratmış olduğu demir kafes'in çelikten hapisanelere dönüştüğünü söylemektedir. Adorno, Weber'in bürokrasisindeki yabancılaşma durumunun her örgütün doğasında var olduğunu önceden belirttiğini söyleyerek bir nevi duruma hazırlıklı olmamız gereğinin altını çizer (Adorno, 2011: 85).

Kafka, kendinden ve bulunduğu toplumdaki yola çıkarak bugün dahi yaşadığımız toplumsal sorunların merkezine mercek tutmaktadır. 'Bir yabancıdan daha yabancı yaşıyorum' diyerek durumun vahametini de kendi diliyle özetler. Yahudi toplumundan soyutlanmış bir Yahudi olarak yaşarken yalnızlığı ve yabancılaşmayı en derinde hisseder. Bu hisleri yapıtlarında vücut bulur. Anlatımı gerçek ile gerçek üstü arasında gidip gelirken hiçbir akımın yazarı olmamaktadır. Bu nedenle de anlaşılabilirliği hemen tüm incelemelerde değinilen bir unsurdur. Bu anlaşılabilirlik aslında yazarın kendi iç dünyasının bir aynasını oluşturmaktadır. Kendi çalışma hayatı onu makineleştirdikçe Dönüşüm adlı romanı oluşmaya başlar. Ve Gregor bir sabah böcek olarak uyanır; çünkü kapitalist sistemin ürkünç dişlileri haline gelmiştir. Kafka tüm yapıtlarında iş yaşamının getirdiği zorunlulukları ve zorlukları anlatmaktadır. İnsan iş yaşamına öylesine kendini

kaptırır ki sonunda düşünemez ve işleyemez olur, adeta makineleşir. Topluma ve kendisine yabancılaşır. Aynı şekilde Dava'da da Joseph K. bir yargı mekanizması içinde yoğrulur. Şato'daki Kadastrocu K.'nin yegâne amacı bürokrasinin temsili şatoya ulaşmaktır; fakat çabası boşunadır. Kafka'nın tüm kahramanlarında boşuna bir çaba söz konusudur. Kafka'nın kendisi de yabancılaşmayı aşmak için herhangi bir girişimde bulunmaz, tek amacı içinde olduğu durumu anlatma çabasıdır. Bu çabayı da oldukça başarılı bir biçimde okura yansıtarak günümüze kadar gelen bir yazar olmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

ADORNO, Theodor W. (1998) *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak-Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul.

ADORNO, T. W. (2011) "Toplum Üzerine Yazılar", çev. M. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul.

ADORNO, T. W. (2012) "Çağdaş Romanda Anlatıcının Konumu", *Edebiyat Yazıları*, çev. Sabir Yücesoy ve Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul.

ADORNO, T. W. ve HORKHEIMER M. (2012) *Sosyolojik Açılımlar*, çev. M. Sezai Durgun ve Adnan Gümüş, Bilgesu Yayınları, Ankara.

AĞAOĞLU, Adalet (1984) "Günümüz Gerçekliği ve Kafka", Yazko Çeviri, "Kafka Özel Sayısı", S: 39/40, 173–180.

ARON, Raymond (2004) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Prof. Dr. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ATAYMAN, Veysel (2005) "Önsöz", *Dönüşüm*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.

AYTAÇ, Ömer (2006) "Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman", Kocaeli Üniversitesi S.B.E. Dergisi, S:1, 27–53.

BALTA, Sabri (2000) "Franz Kafka'nın Şato Adlı Eserinde Zaman-Mekân İlişkilerine Bir Bakış", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:1, 1–16.

BALTA, Sabri (2001) "Mekân, İnsan, Kafka ve Şato", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:2, 11–15.

BAUMAN, Zygmunt (1997) *Özgürlük*, çev. Vasif Erenus, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt (2003) *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt (2004) *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BOTTOMORE, T. (1997) *Frankfurt Okulu*, Ç. A Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara.

BROD, Max (1965) “Üç Romanında Kafka’nın Dinsel Gelişimi”, *Yeni Dergi Sanat Dergisi*, Franz Kafka Özel Sayısı, S: 11, De Yayınevi, İstanbul, 140–150.

BROD, Max (2000) *Kafka’da İnanç ve Umutsuzluk*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.

CANETTI, Elias (1994) *Öbür Dava, Kafka’nın Felice’ye Mektupları Üzerine*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.

CANGÜLEÇ, Özgür (2006) “Franz Kafka’nın Die Verwandlung ve Yusuf Atılgan’ın Anayurt Oteli Adlı Yapıtlarında Yabancılaşma ve Yalnızlık”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

CORNGOLD, Stanley (2002) “Adorno’s “Notes on Kafka”: A Critical Reconstruction”, *Monatshefte*, Vol: 94, No:1, 24–41.

COŞKUN, Bayram ve ASUNAKUTLU, Tuncer (2001), “Max Weber ve Bürokrasi Teorisi”, *Türk İdare Dergisi*, S: 432, Eylül, Ankara, 171–188.

EMRICH, Wilhelm (1965) “Kafka’nın Hayatına Toplu Bir Bakış”, *Yeni Dergi Sanat Dergisi*, “Franz Kafka Özel Sayısı”, S: 11, De Yayınevi, İstanbul, 74–78.

ERTOY, Muhammet (2005) “Yabancılaşma Kuramına Çağdaş Sosyolojik Yaklaşımlar”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

ERYİĞİT, B. Hamza ve YÖRÜKOĞLU, Fuat (2012) “Modernleşme Süreçlerinde Demokrasi Ve Bürokrasi İkilemi Ve Kavramlarının Anlamsal Boyutları Üzerine Bir İnceleme”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, S:32, Eylül-Ekim, Calalabad-KIRGIZİSTAN, 1–18.

FISHER, Ernst (1985) *Franz Kafka*, çev. Ahmet Cemal, Bilim Sanat Felsefe Yayınları, İstanbul.

FROMM, Erich (2004); *Çağdaş Toplumların Geleceği*, çev. Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul.

GARAUDY, Roger (1965) “Franz Kafka’nın Dünyası ve Yabancılaşma”, Yeni Dergi, Sayı:11, Yıl:1, 189–198.

GARAUDY, Roger (1991) *Picasso Saint-John Perse Kafka*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul.

GARAUDY, Roger (2007) *Kafka*, çev. Mehmet Sarı, Yirmi Dört Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (1999) *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (2005) *Sosyal Teorinin Temel Problemleri- Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (2010a) *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (2010b) *Modernite ve Bireysel Kimlik- Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul.

GÖKSAL, Gökçen (2003); İngiliz Sanayi Devrimi, Kora Yayıncılık, İstanbul.

GÖKTÜRK, İsmail ve GÜNALAN, Mustafa (2006), “Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan”, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:11, 127–143.

GÜNDÜZ, Uğur (2011) “Kafka Metinlerinde İletişim, İletişimsizlik Ve Yabancılaşma Olgusu Üzerine...”, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, c: 7, S:1, 83–95, http://www.iletisim.selcuk.edu.tr/dergi/gs/2011_2.pdf, ISSN 1302–2865.

HARVEY, David (2003), *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

HAZIR, Mesut (2010) “Toplumsal Çözülme Üzerine Bir Deneme”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 27, 335–340.

HOLZ, H. Heinz (2012) “Herbert Marcuse Eleştirel Teori’nin Politik Güncelleştirilmesi”, *Frankfurt Okulu Eleştirisi*, çev. Mehmet Çallı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 76-117.

İLHAN, Nilüfer (2012) “Yabancılaşma Olgusu Ve Kürk Mantolu Madonna Romanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c:5, S:20, 41–59, www.sosyalarastirmalar.com, ISSN: 1307–9581.

JAY, Martin (1989) *Diyalektik İmgelem* çev. Ünsal Oskay, Ara Yayınları, İstanbul.

KAFKA, Franz (2005a) *Milena’ya Mektuplar*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.

KAFKA, Franz (2005b) *Dönüşüm*, çev. Evrim Tefik Güney, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.

KAFKA, Franz (2008) *Dava*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.

KAFKA, Franz (2009) *Babaya Mektup*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.

KAFKA, Franz (2009) *Şato*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.

KARA, Esra (2012) “‘Korkuyu Beklerken’ İle ‘Yuva’ Hikâyelerinde Mekânla İlişkisi Açısından Korku Ve Paranoya”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c:5, S:21, 168-177, www.sosyalarastirmalar.com, ISSN: 1307–9581.

KARADAŞ, Yücel (2012) “İktidar, Tahakküm ve Kafka’nın Şato’su”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:11(3), 951–965, ISSN: 1303–0094

KILIÇ, Hasan (2009) “Sosyo-Ekonomik Değişkenler Açısından Eğitimde Yabancılaşma Olgusu ve Öğretmen”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin.

KIZILTUĞ, Kürşad (2003), “Kafka ve Modernlik”, *Varlık Dergisi*, S: 1145, 45–56, ISSN 1300–1728.

KONMUŞ, Sevtap (2011) “Türkçe’de Franz Kafka Ve Dönüşüm: Çeviribilimsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

KORKMAZ, Ramazan (2009) “Metaforik Dönüştürme Biçimleri ve Efendi-Köle Dialektiği Bakımından Beyaz Kale”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi*, S: 50, 119–130, ISSN: 1301–0549.

LARRAIN, J. (1995) *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, çev. N. Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul.

LÖWY, Michael (2004) *Franz Kafka Boyun Eğmeyen Hayalperest*, çev. Işık Ergüden, Versus Yayınları, İstanbul.

LUKACS, Georg (2000) *Çağdaş Gerçekliğin Anlamı*, çev. Cevat Çapan, Payel Yayınları, İstanbul.

MARCUSE, Herbert (1975) *Tek Boyutlu İnsan*, çev. A. Timuçin, T. Tunçdoğan, May Yayınları, İstanbul.

MARSHALL, Gordon (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (2010) *Yabancılaşma*, Sol Yayınları, Ankara.

MAYER, Hans (1965) “Kafka Araştırmalarının Bugünkü Durumu Üzerine”, Yeni Dergi Sanat Dergisi, “Franz Kafka Özel Sayısı”, S: 11, De Yayınevi, İstanbul,79–94.

MORAN, Berna (2010) *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

OFLUOĞLU, Gökhan ve BÜYÜKYILMAZ, Ozan (2008), “Yabancılaşmanın Teorik Gelişimi Ve Tarihsel Süreç İçinde Farklı Alanlarda Görünümleri”, Kamu-İş Dergisi, c:10, S:1, 113–144.

OĞUZ, Hasan (2001); *Küresel Kapitalizmin Tarihsel Sınırı ve İşçi Sınıfının Anatomisi*, Scala Yayıncılık, İstanbul.

OSMANOĞLU, Ömer (2008) “Yabancılaşma Üzerine”, Sosyoloji Notları Dergisi, Sayı: Eylül-Ekim-Kasım, 13–19.

ÖKTEM, Emin (2006) “Franz Kafka ve Romanlarındaki Kahramanların Duygu Durumlarının Nitel Analizi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

ÖZBUDUN, S., MARKUS, G. ve DEMİRER, T. (2008) *Yabancılaşma ve...*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

ÖZÇINAR, Meral (2009), “Toplumsal Kültürel Zaman Mekân Algısının Anlatı İnşasındaki Yeri Ve Örnek Film İncelemeleri”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, Sayı: 37, 88–108.

PAPPENHEIM, Fritz (2002) *Modern İnsanın Yabancılaşması- Marx'a ve Tönnies'e Dayalı Bir Yorum*, çev. Salih Ak, Phoneix Yayınevi, Ankara.

RITZER, George (1998), *Toplumun McDonalddlaştırılması*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

RITZER, George (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, çev. Ş.S.Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ROBERTSON, Ritchie (2007) *Kafka*, çev. Elif Böke, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

SALİHOĞLU, Hüseyin (1983) "Doğumunun 100.Yılında Kafka'nın Güncelliği", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetin 60. Yılı Armağanı Özel Sayısı, 39–47.

SELÇUK, Güven (2011) "Fordist Birikim Rejimi ve Kitle Kültürü", Journal of Yasar University, No: 24, Vol: 6, 4130–4152.

SIMMEL, Georg (2005) "Simmel'in Modernite Çözümlemesi", Der. Frisby, D. *Modern Kültürde Çatışma* içinde s: 22–40, çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul.

SLATTERY, Martin (2007) *Sosyolojide Temel Fikirler*, çev. Ümit Tatlıcan- Gülhan Demiriz, Sentez Yayınevi, Bursa.

SONTAG, Susan (1991) *Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş*, çev. Yurdanur Salman, Müge Gürsoy, Metis Yayınları, İstanbul.

ŞAT, Nur (2009) "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı: Weber Bürokrasisinin Sonu Mu?", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:2, S:1, Aralık, 93–108.

TAŞ, Latif (2007) "Yabancılaşma ve Kimlik", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

TEBER, Serol (1990), *Politik Psikoloji Notları*, Ara Yayıncılık, İstanbul.

TEZCAN, Mahmut (1985) “Gençlik ve Yabancılaşma”, Cumhuriyet Üniversitesi Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirisi, 121–127.

TİRYAKİN, Edward A. (2002) “Emile Durkheim”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Bottomore ve Nisbet, Ayraç Yayınevi, İstanbul, 193–241.

TODAİE (1998), *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Yayın No:283, Ankara.

TOKDEMİR, Z. Aslıhan ve DİLER, Elif (2004) “Franz Kafka ve Die Verwandlung (Değişim) İsimli Eseri”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:11, 69–83.

TOLAN, Barlas (1981) *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.

TOLAN, Barlas (2005) *Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara.

TÜMER, Gürhan (1984) *İnsan-Mekân İlişkileri ve Kafka*, Sanat-Koop. Yayınları, İzmir.

TÜKEL, İrem (2012) Modern Örgütlerde Yabancılaşma Ve Kafka'nın “Dönüşüm” Romanının Bu Bağlamda Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C:1, S:2, 34–50.

URRY, John (1999) *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ÜNLÜ, Selçuk (1976) “Franz Kafka'da Mahkeme Kavramı (Gericht bei Kafka)”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

VERGİN, N. (2007) *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

WAGENBACH, Klaus (2008) *Kafka Yaşamöyküsü*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul.

WALSER, Martin (1965) “Kafka’da Anlatım”, Yeni Dergi Sanat Dergisi, “Franz Kafka Özel Sayısı”, S: 11, De Yayınevi, İstanbul, 166–182.

WEBER, Max (1993), *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

WEISS, Ernst (1984) “Franz Kafka’nın ‘Dava’sı”, Yazko Çeviri, “Kafka Özel Sayısı”, S: 39/40, 137–141.

YAMAÇ, Kadri (2010) “Bilgi Toplumu ve Demokrasi Üzerine”, Türk Kütüphaneciliği, c:24, S:3, 519–525.

İNTERNET BAĞLANTILARI

ECEVİT, Yıldız (1998) “Edebiyatta Yabancılaşma ve Yabancılaştırma”, <http://www.cafrande.org/?p=6544>

GÜRHAN, Ebru ve SEYHAN, Gülşah (2012) “İktidar ile Bireyin Bürokrasiden Doğan İletişimsizliğinin Romanı: Şato”, <http://www.franzkafkatr.com/2012/05/futuristika-sato.html>

OKTAY, Ahmet (2009) “Yazın, Yabancılaşma ve Yabancılaştırma”, <http://ebruliedebiyat.blogspot.com/2009/10/yazin-yabancilasma-ve-yabancilastirma.html>

STEPHENS, J. (2011) “Franz Kafka’s personal life reflected in the Metamorphosis”, Kafka Project, 2011, <http://www.kafka.org/index.php?aid=218>, (2011.01.08).

ŞAN, M. Kemal ve HİRA, İsmail (2011) “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, ŞAN, M. Kemal ve HİRA, İsmail (2011) “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, <http://www.daplatform.com/images/frankfurtokulu.pdf>

ÜSTER, Celal (2009) “Kafka’nın Dönüşümü”, Radikal Kitap,
<http://www.toplumdusmani.net/v2/franz-kafka/3455-kafkanin-donusumu.html>

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında İzmir’de doğdum. İlkokulu Ankara ve Diyarbakır’da tamamladıktan sonra İzmir’de ortaokul eğitimine başladım. 2004 yılında ise İzmir Kız Lisesi’nden mezun oldum. 2005–2009 yıllarında Ege Üniversitesi Sosyoloji bölümünde lisans eğitimi aldıktan sonra yine aynı üniversitede yüksek lisansa başladım. 2010 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi’nde ÖYP kapsamında Araştırma Görevlisi olarak göreve başladım. Şu an Ege Üniversitesi’nde lisansüstü eğitimimi tamamlamak üzere Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktayım. Özel ilgi alanlarım edebiyat, feminist teori ve kadın çalışmalarıdır. Aynı zamanda evli ve bir çocuk annesiyim.

ÖZET

Bu çalışma Franz Kafka'nın Dava, Şato ve Dönüşüm adlı üç anlatısında insan doğasındaki yabancılaşmasını eleştirel açıdan konu almaktadır. Romanların inceleme sürecinde de yazarın hayatıyla ilişkisi olduğu düşünülmüş ve öncelikle yazarın hayatına yer verilmektedir. Sonrasında, yabancılaşmanın kavramsal tartışmasına ve düşünürlerin bu konudaki teorik görüşlerine yer verilmiştir. Kafka'nın romanlarındaki toplumsal bağlam modernitenin ürünü olan yapısal özellikleri içermektedir. Dolayısıyla da inceleme, yabancılaşmanın yanı sıra, bürokrasi, anomi ve modernitenin diğer bir tartışma konusu olan zaman ve mekân tartışması da yapılmıştır. Konuyla ilişkili olarak Kafka'nın Şato adlı romanı zaman ve mekân açısından incelenmiştir. Son olarak da yazarın Dönüşüm ve Dava adlı romanları yabancılaşma boyutunda analiz edilmiştir.

ABSTRACT

In this study, the problem of alienation of human nature in *The Trail*, *The Castle*, *Metamorphosis* by Franz Kafka, is critically analysed. Kafka's biography is also included to analysis, considered to have direct effect on his novels. Therefore debates on the concept of alienation and theoretical discussions are presented. Social context in Kafka's novels indicate characteristics of Modern society. Accordingly, bureaucracy, anomie and time-space issues which are also a major topic of modernity debate involved in the analysis along with the alienation. Mentioned novels are examined in different issues. The alienation analysis made in *The Trail* and *Metamorphosis* and the time-space analysis made in *The Castle*.